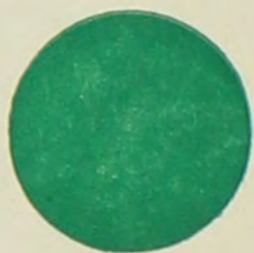

לִקְנוֹס וּוְהָלִין

„מתן בסתר“ למדינת ישראל
ההשמדה במסמכים גרמניים
כיצד נצלו יהודים ביערות
שטיל-שווייגן אדער שרייען?
פון וואלינער לעבן – היינט
אוסטראה – דמוית וזכרונות
„יתומים“ פון וו. סאסייטיס
נעשה זאת כולנו ביחד!
קול קורא ממונטריאול וחולון
מה כותבים לנו מוורשה
איגוד עולמי – QUO VADIS
וואס זאגט צו די פעדעראציע
החלטות כנס הווהלינאים

מי ומה בילקוט, מפינקס העורך, 3

מתן בסתר, נתן ליבנה, 5

ק ה י ל ו ת :

אוסטראה — עיר ואם, חיים פינקל, 8

אַסטראהער זכרונות, פראָפ. יעקב טאַלפין, 11

קיבוץ הכשרה במנייביץ, יצחק שלו, 14

יהודי ווהלין בין כיבוש לכיבוש, א. מוריק, 16

ספרים חדשים — נייע ביכער :

השמדת יהודי ווהלין במסמכים גרמניים, ד"ר שמואל ספקטור, 17

עירה ביער, יהודה מרין, 20

שווייגן — אָדער שרייען?, חיים שפילבערג, 23

„חכמת ישראל“, נחום פלדמן, 26

די מזוזה (דערציילונג), העלען בורקא, 26

„פישקע“ פון ראָוונע (אַ בילד), ישעיהו קיפניס, 32

מונולוג של חברית ווהלינאית, יפעה גרוב, 33

מכתבים למערכת — בריוו אין רעדאקציע :

וואַלינער בלייבן „יתומים“, יעקב עלבירט, 35

הבו נעשה זאת ביחד, סם ליטבק, 36

ישר-כוח, חיים שפילברג, 37

פון סאַרנער פאַלקלאָר, משה יוז, 37

די באנדערא-רעגירונג, דניאל כ"ץ, 38

קול קורא לקראת הכנס, חיים חרבש, 39

חילופי משמרות בהנהלת האיגוד, נ. פלדמן, 40

החלטות האספה הכללית, 41

דברים שנאמרו בכנס העולמי :

יעקב עלבירט, 41

אהרון זיגלמן, 44

48, Micha Gazith, With Grandfather

התאחדות סוציאלית, תל-אביב

התאחדות סוציאלית, תל-אביב

התאחדות סוציאלית:

העורך — נתן ליבנה

התאחדות סוציאלית, תל-אביב

מזכיר המערכת — יהודה מרין

התאחדות סוציאלית, תל-אביב

חברי ועדת הילקוט:

יעקב אלבירט, בוריס בריק, רות ברנר, סם ליטבק,

אליהו מנדל, חיים פינקל, נחום פלדמן, חיים שפילברג

בהוצאת האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין, ישראל — ארה"ב

גבעתיים — ניו-יורק — לוס-אנג'לס

התאחדות סוציאלית, תל-אביב

התאחדות סוציאלית, תל-אביב

התאחדות סוציאלית, תל-אביב

מען האגוד: היכל יהדות ווהלין, גבעתיים, רח' כורזין 10, טל' 740621

מען הפדרציה בארה"ב:

Federation of Wolynian Jews Inc.,

2672 East 7th Str. Brooklyn N.Y. 11235 Tel. 891-3323.

מען האירגון בלוס-אנג'לס:

Wolyner Society, South Rexford Dr. Beverly Hills, Calif. 90012. Suite 8

Tel. 276-4333 ; 273-2741

התאחדות סוציאלית, תל-אביב

התאחדות סוציאלית, תל-אביב

הכתובת למשלוח כתבי-יד:

אדרעס, איבערצושיקן מאנוסקריפטן:

ת.ד. 02481 רמת-גן (רח' הרואה) ישראל

טל. המערכת (פון רעדאקציע): 03-729824

התאחדות סוציאלית, תל-אביב

התאחדות סוציאלית, תל-אביב

דפוס ניב בע"מ, שד' הר-ציון 104, תל-אביב

שנייה — זאליאן
 יצאנו מן המדבר ונכנסנו אל הארץ
 ונכנסנו אל הארץ ונכנסנו אל הארץ
 ונכנסנו אל הארץ ונכנסנו אל הארץ
 ונכנסנו אל הארץ ונכנסנו אל הארץ
 ונכנסנו אל הארץ ונכנסנו אל הארץ

זאליאן
 יצאנו מן המדבר ונכנסנו אל הארץ
 ונכנסנו אל הארץ ונכנסנו אל הארץ
 ונכנסנו אל הארץ ונכנסנו אל הארץ
 ונכנסנו אל הארץ ונכנסנו אל הארץ
 ונכנסנו אל הארץ ונכנסנו אל הארץ

זאליאן
 יצאנו מן המדבר ונכנסנו אל הארץ
 ונכנסנו אל הארץ ונכנסנו אל הארץ
 ונכנסנו אל הארץ ונכנסנו אל הארץ
 ונכנסנו אל הארץ ונכנסנו אל הארץ
 ונכנסנו אל הארץ ונכנסנו אל הארץ

יהודים בוהלין, ומתוך שאיפה להשתלם וללמוד ולדעת פנו אל לימוד עצמי ואל — ספרים.

כוחו של הרגל! או כוחה של גרסא דינקותא. לפיכך מצויים בקרב הוהלינאים חובבי וקור-אי ספרים עד היום הזה. לפי-כך אנחנו גם שמחים על כל ספר חדש על יהדות ויהודי ווה-לין ושל משורר-סופר-מדען וכו' ווהלינאי, המופיע פה ושם. אני כשלעצמי רואה בכל ספר שכזה את ההנצחה של יהדות ויהודי ווהלין.

אנו מביאים בילקוט זה שני קטעים מספרים שכאלה שטרם ראו אור, בישראל; הרהורים על ספר כזה, בידיש, שהופיע לפני כחצי שנה בוורשה ועל ספר בשם „חכמת ישראל“ בידיש שהופיע זה עתה בישראל ועיקרו משלים ופתגמים, מטבעות-לשון ופנינים של ידע-עם ואף מלידבדיחותא לא מעט, שהרבה מהם רווחו ב-עיקר בקרב יהודי ווהלין.

פתגם תלמודי אומר שהרבה נרות נדלקים מנר ואין אורו מת-מעט והולך (ההפך, כמובן, נ-כון: האור רב אז והולך). גם שקספיר באחת הסונטות שלו סובר שאדם נולד — כמו נר מנר נדלק. ובעקבותיהם: ספר לספר מאירים לזכרם...

סוס הביטאון של האיגוד „יל-קוט ווהלין“; הוצאת ספר קהי-לות ווהלין (בטווח יותר רחוק) שיכלול כל קהילה וקהילה ב-ווהלין, בין אלה שלזכרן פורסמו ספרים („ספרי יזכור“) ובין אלה שטרם זכו לכך; ייסוד קרן ל-ענייני תרבות ומילגות ופרסים לנוער לומד ועובד וליוצרים מ-יוצאי ווהלין ו/או ליוצרים ב-נושאים על יהודי ווהלין ב-חייהם ובמותם — וזאת בתקווה ש„מיבצע הנצחה רוחנית“ יעזור לקרב אלינו את בני הדורות ה-צעירים למען ימשיכו במפעלנו אחרינו — שמירת המסורת וה-שורשיות לזכרה של יהדות ווהלין.

אין ספק בלבנו, שיוצאי ווה-לין בכל מקום בעולם יתנו יד ל„מיבצע הנצחה רוחנית“ שאנו רואים בו את השלב החשוב ו-העיקרי בהנצחת זכרה של יה-דות ווהלין.

המדור ספרים חדשים על יהודי ווהלין

היינו, כך מסופר, „עם הספר“. כיום, מתבדחים, הננו עם ה-עתון והטלוויזיה והרדיו. ואומ-רים: בכל בדיחה יש משהו מן האמת.

בקרב הוהלינאים, על-כל-פנים, תמצא עוד הרבה מ„עם הספר“, וזאת מסיבה פשוטה: רכישת השכלה גבוהה היתה מצ-רך יקר בשביל רוב הצעירים ה-

יום הולדת

השנה מלאו 22 שנים ליי-סוד האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין, המאחד בקרבו את כל האירגונים של יוצאי קהילות ווהלין בישראל, הפדרציה הוהלי-נית של האירגונים בארה"ב (ניו-יורק, לוס-אנג'לס, מונטריאול ו-עוד) וכן האירגונים בארגנטינה,

מפנקס העורך:
 מי ומה
 בילקוט

צרפת ואנגליה, שהקשר אתם בזמן האחרון, לצערנו, רופף מאוד.

במשך שנים אלו הצלחנו, ב-כוחות משותפים, להקים את היכל יהדות ווהלין בגבעתיים, ישראל, במטרה להנציח זכרם של קדושי קהילות ווהלין, ש-הושמדו בשואה הנאצית — ש-הוא גם לתפארתם של אירגוני יוצאי קהילות ווהלין בישראל ובעולם, שכולם נתנו יד למיבצע החשוב.

לרגל מאורע זה בתולדות ה-איגוד, ולקראת הבחירות של הנהלה חדשה לאיגוד בישראל, החליטה הנהלת האיגוד היוצאת לפתוח תקופה חדשה בפעולותינו, שהיא — הנצחת יהדות ווהלין ברוח, לאחר ההנצחה, שע-י-קרה היה עד כה בחומר. סוג הנצחה זה, שישא את השם „מב-צע הנצחה רוחנית“ יכלול: ב-

וואלינער — היינט

5 בריוו

צוויי וויכטיקע אויפגאבן האָבן מיר גענומען אויף זיך: פֿאַר-הייבן דעם אָנדענט פון אונד-זערע קדושים (דער באַגריף „קדוש“ — אַ ייד געהרגעט פון אַ גוי — איז געווען אָנגענומען, ב-עיקר, אין די יידישע קהילות אין מזרח-אײראָפּע, וואָס מײנט, פשוט, קרבנות) און — געשיכטע, מסורת און לעבנס-שטייגער פון וואַלינער יידנטום ביזן חורבן.

און וואָס איז מכוח דאָס בײַ-סל לעבנעבליבענע וואַלינער יידן, כּן ירבו, אין ישראל און די וואָס זענען „צעזייט און צעש-פרייט“ ווי דער שטייגער פון יידן, אין דער גאַרע וועלט, ווי מיר, למשל, וואָס האָבן גענומען אויף זיך אַט די צוויי אויבנדער-מאַנטע אויפגאַבעס? ווי אַזוי לע-בן וואַלינער יידן — איצט? וואָס איז זייער לעבנסשטייגער, זײַ-ערע אידעאַלן, האַפנונגען און שטרעבונגען, — בפרט די וואָס האָבן אַדורכגעמאַכט דעם גיהנם אויף זייער אייגענער הויט?

צוויי אַזעלכע שילדערונגען ב-רענגען מיר אין היינטיקן ילקוט, איינע — אין דער פֿאַרס פון אַ דערציילונג, אַבער פונעם לעבן גענומען — פון אונדזער גוט-באַקאַנטער שרייבערן העלען בור-קא, און אַ צווייטע פון שעיה קיפניס, סעקרעטאַר פון וואַלי-נער פֿאַרבאַנד אין לאָס אנדזשע-לעס. „אַ מענטש איז געגליכן... צו אַ סטאַלינער“, זאָגט ערגעץ שלום עליכם, און אַ וואַלינער איז געגליכן... צו אַ מענטש. און יעדער (וואַלינער) מענטש איז אַן עולם ומלואו. אַ וועלט פֿאַר-זיך.

5 בריוו ברענגען מיר דאָ אין ילקוט און ס'איז כדאי, כ'וואַלט אפילו געזאָגט ס'איז אונדזער פליכט, לייגן אויף זיי אַכט: פון ניו-יאָרק, פון לאָס אנדזשע-לעס, פון מאַנטרעאַל, פון וואַר-שע, פון חולון... נאָך בריוו, זאָגט מען מיר, זענען „אין וועג“.

מאי קא-משמעלן דער רעגן? וואָס לאָזן אונדז די בריוו צו הערן?

איז ערשטנס, אז ס'איז אַ רעגן פון ברכה וואָס איז בכוח אונדז העלפן וואַקסן — גייס-טיק. „רוחניות, מיינען יידן, אין קעגנזאַץ פון חמירות, וואָס על-טער זי איז אלץ גינסטיקער איז זי צו וואַקסן“ ווי אונדזער מוטער שרה האָט געזאָגט „אויף דער עלטער — היתה לי עדנה“.

און וואָס שרייבן אונדז די שרייבער פון די בריוו, וואָס יעדער איינער פון זיי איז אַ מנהיג פון אונדזערע וואַלינער (און ווייזט אויס, ניט נאָר וואַלינער) אין זייערע פערפֿערעס?

אין צוויי-דריי זאַצן לאָזן זיך זייערע בריוו אַזוי רעזומירן:

„מענטשן בלייבן יתומים פון זייערע סאַסייעטיס“ (י. עלבירט, ניו-יאָרק) אַבער די פּעדעראציע האַלט זיך פּעסט מיט דער נײַ-גונג זיך נאָך מער פֿאַרשטאַרקן. ווי אַזוי מאַכט מען עס? זאָגט לאָס אַנדזשעלעס (ס. ליטוואַק) פֿאַראייניקן אונדזערע כוחות; אַ גוט-אַרגאַניזירטער צווייטער ווע-לט-קאָנפֿערענץ; גוט באַפּעסטי-קן דעם ילקוט א.א.וו.; מאַכ-

טרעאַל (ח. שפילבערג), אַליין שרייבער און רעדאַקטאָר, ווייסט אַז דער סוד ליגט אין מעשים און ניט אין גערעדעריי, איז על כּן גייט ער כאַפּן אַ שמועס מיט וואַלינער אינטעלעקטואַלן (ס'זע-נען דאָ אַ זעלכע, כּן ירבו!) וועגן באַטייליקן זיך אינעם ילקוט וואָס דאַרף, און איז בכוח, קו-דס-כל אונדז אַלעמען פֿאַרבינדן...

וואַרשע איז פֿאַר אונדז בכ-לל אַ גרויס געווינס. אַ סך דאַקומענטאַרע פאַקטן וועגן דער ראָל פון די אוקראינער, ספּעצ-יעל אין וואַלין — פעלן אונדז ביז היינט-צו-טאָג „אויב מיר וועט געלונגען... וועל איך אי-בערשיקן צו דער וואַלינער פֿאַר-אייניקונג“ — שרייבט דניאל כּך אין זיין בריוו. כ'מיינ אַז אַ סך פון אונדז האָבן ניט געוויסט וועגן אַ זעלבסטשטענדיקער באַנדעראַרע-גירונג מיט אַ זעלבסטשטענדיקע אַרמיי, וואָס האָט אָנגעהויבן שחטן יידן אַ שטיק צייט נאָך פֿאַר די דייטשן...

חולון (חיים חרבש — דירעק-טאָריום-חבר פונעם איגוד) ש-טעלט זיך ניט אַפּ פון שאַרפּער זעלבסטקריטיק, ווייל דער אמת דאַרף געזאָגט ווערן קלאַר און אַפּן אַלעמען און אויך זיך אַליין — אַ סגולה צו אריכות-ימים... (פונעם איגוד).

והשנית... אַבער פֿאַרוואָס ער פּעס דאַרף איך זיצן און אייך אַלץ אויסדערציילן? אדרבא, לײַ-ענט אַליין און זאָגט אַרויס אַ ייער מיינונג.

מתן בסתר

נתן ליבנה

מה הניע את ברית המועצות וגרורותיה להצביע באו"ם בעד כינון מדינה יהודית? * חלקם של הפרטיזנים היהודים, במיוחד של היחידות ביערות ווהלין, בצעד זה של הרוסים

ארץ, עם או בלי המדינה הערבית, שתקום גם היא לצדנו; (ב) כמדינה סוציאליסטית מובהקת — ישוב ש"נשלט" במשך כל שנות קיומו על-ידי המעמד העובד כולל ה"קומונות", כלומר הקיבוצים הנושאים את דגל חיי הקומונה והשוויון גם לעמים אחרים — יותר מאשר ה"קולחוזים שלהם — יחד עם שרידי השואה ו"פרטיונים ולוחמים יהודים, שלחמו שכם אחד עם הצבא האדום, ואף בשורותיו, נגד האויב הנאצי — ורבים אף נשארו בחיים הודות לצבא האדום — מדינה יהודית שכזו תדגול במשטר קומוניסטי וסופה שתיהפך לבסיס סובייטי ו"אולי אפילו לגרורה לכל דבר, דוגמת יתר ה"מדינות שנכבשו על ידם.

היתה זו, כאמור, קונספציה שאין עוררין עליה. אך משום-מה לא נשאלה שאלה נוספת: מה הניע את הרוסים לחשוב שכך אמנם יקרה. ש"זהו זה" — ולנהוג בהתאם. הרי כל בר-בית יודע שמעולם לא בנתה ברית-המועצות על השערות היפותטיות בלבד, על סברות-כרס, ומעולם לא העניקה לזולת דבר של ממש באין ערובות בידה שהמוטב אכן ישלם לה כפלי-כפליים בעד חסדיה עמו. נגד האנגלים? — האנגלים היו אויבינו בנפש מאז סגירת הארץ בפני עליה יהודית. אלמלא מדיניות אנטי-ישראלית ואנטי-יהודית זו של האנגלים הרי רבבות יהודים היו ניצלים מכיבשני הנאצים, וכלום תיתכן הקמת מדינה כלשהי כשצבא זר שולט בקרבה? ובכלל, מלחמה סמויה וגלויה בין יהודים בפלשתינה וממשלת המנדט הרי נטושה כבר מזמן. גם לחשיבותה של יהדות אר"ב בעלת ההשפעה הרבה על המנהיגות שם בשביל המדינה היהודית שתקום, היו הרוסים מודעים. ולא נעלם מעיניהם אף זעמם של כל עמי ערב עליהם על הצבעתם זו; כמו הרבה מדינות אחרות סברו גם הרוסים שאם תפרוץ מלחמה בין יהודים וערבים ועמי ערב יצטרפו אליה — יחזיקו היהודים מעמד ימים או שבועות ספורים בלבד. ואף על-פי-כן היו הרוסים משוכנעים שאין הם טועים בהערכתם זו. שהם בונים

עד היום, בכ"ט בנובמבר, וכך שנה שנה, משמיעים כלי התקשורת האלקטרוניים שלנו את ההצבעה, ההיסטורית בשביל עם ישראל, באו"ם, בעד כינון מדינה יהודית: "לא", "לא", "לא", "כן", "כן", "כן".... ואזרחי ישראל, הזוכרים את היום החגיגי ההוא, רואים מול עיניהם את ריקודי ה"הורה" הסוערים והשירה והשמחה ב"כיכרות הערים, ומודמרות בקרבם מילות השיר "פתאום קם אדם בבוקר, מרגיש שהוא עם (= עם ארץ ומדינה משלו), ומתחיל ללכת..." כזכור, בריה"מ היתה אז המעצמה הראשונה, לפני ארצות-הברית, שהיתה להוטת להצביע בעד כינון מדינה יהודית בפלשתינה ובעקבותיה, כמובן, גרורותיה. ההחלטה להצביע בעד מדינה יהודית בשלה בבריה"מ הרבה לפני ה"אקט עצמו, בעוד מימשל ארצות-הברית בנשיאותו של הארי טרומאן, "הציוני", או ה"פרו-ציוני", כפי שהגדיר את עצמו בספר זכרונותיו, היסס והשהה את החלטתו כמעט עד לרגע ה"אחרון מתוך "שיקולים ואינטרסים אמריקאיים טהורים". גם עצם ההחלטה החיובית להכיר ב"מדינה יהודית לא נתקבלה אלא לאחר לחצים רבים מצד אישים פרו-יהודיים בשתי המפלגות גם יחד ושל יהדות ארצות-הברית שיצאה חוצץ, במיוחד, נגד מפקדים ופקידים בכירים בצבא ובמימשל. וגם אז העלים טרומאן עין מתכסיסי הדיפלומאטים שלו למנוע את ייסוד המדינה (להבדיל מאישים כקלארק קליפורד, דייוויד נייילס ואחרים במקביל לברנרד ברוך ומנהיגי היהדות באר"ב שפעלו לניטרול השפעת ה"שוללים, והדבר אף עלה בידם) *.

*

מדינות רבות, ואנחנו ביניהן, תמהו על מהלך זה של הרוסים. התשובה לכך שרווחה אז, מעין מוסכמה כללית, היתה שבריה"מ ה"כוונה להצביע נגד האנגלים ולגרשם מן ה-

* ראה ספרו של אליהו אילת, "המאבק על המדינה, ואשיגטון 1948-1949", הוצ' "עם עובד" והספריה העירונית.

ואהבתם של לוחמים יהודים נועזים אלה את בריה"מ. אהבה שהיתה אז תלויה מאוד בדבר, בדרך כלל, ולפיכך גם כנה וטבעית מאוד, מ־טעמים מובנים מאוד. ואכן, לרבים מהם הוענקו אותות הצטיינות ואף מהגבוהים ביותר, תוך הדגשת מוצאם היהודי. עשה זאת אפילו ג.ט. קונישצ'וק (קרוק) האוקראיני, כאשר פירסם את המלצותיו על 19 פרטיונים יהודים, כמועמדים מטעמו לקבלת אותות הצטיינות ** בהדגישו לא פעם את מוצאם היהודי (,ברל לורבר-מלינקא היה מפקד מחלקה מורכבת מפרטיונים יהודים בלבד. מחלקה זו השמידה 24 רכבות גרמניות, 18 קטרים, 40 קרונות, 4 גשרים גדולים, 300 גרמנים. לורבר עם לוחמיו השחיתו את קווי הטלגרף והטלפון לאורך 28 ק"מ, וכו' וכו'). כסיומת למאמרו הוא כותב: "ציינתי רק שמות ספורים מבין הפרטיונים היהודים. לוחמים ומפקדים של פלוגתי. רשימה מצומצמת זו אפשר להרחיב פי עשרה ויותר. היו רבים כאלה. במשפחות שלמות ובקבוצות גדולות חמדו קו יהודים משיני-הטרף של האויב, חדרו אל היערות ונלחמו בכובשים לחיים ולמוות". וקרוק לא היה היחיד שכתב והמליץ כך על הפרטיונים היהודים ביערות ווהלין. עשו זאת, דיאדיא פייטיה" (ברנסקי), גנרל ו. א. בייגמה, גנ. מיוזרי (מקס) ואחרים.

*

גם לאחר הנצחון סבל הצבא האדום הרבה אבידות בנפש ובציוד מהפרטיונים האוקראינים ביערות ההם (הבנדרובצים, הבולבובצים, ה־זיילונבצים ועוד) כשהם מצויידים במיטב ה־נשק הגרמני ובוודאי גם במדריכים גרמניים. חלק מהפרטיונים היהודים ששרדו בחיים, ב־יחוד הנערים שנכנסו ליער בני 15—12 ויצאו בני 17—14, התנדבו וגויסו ל־"איסטריביטלני בטליון" ללחום בלאומנים אוקראיניים אלה, מתוך שאיפתם העזה כמוות לנקום ברוצחי הורים, ילדים, אחים ואחיות. הם לחמו בחירוף נפש ובמקצועיות שרכשו במלחמתם כפרטיונים. היתה זו מלחמה עקובה מדם ורובם נפלו ואין

על יסוד של ממש. ואחרי כן, כאשר אמנם התקיפנו עמי-ערב הם הניחו לצ'כים ולאחרים "לתת לנו רובים". ובכן, מה היה היסוד הזה?

*

מי שנהיר לו הפרק בהיסטוריה של השואה ששמו פרטיונים יהודים נגד הנאצים, או ליתר דיוק: יחידות הפרטיונים היהודים ביערות ווהלין (אוקראינה) ורוסיה הלבנה, יודע כמעט אל נכון (כמעט — שכן רוב המידע על כך מצוי בידי הרוסים, אם לא הושמד עדיין) שכאן טמון אחד הפיתרונות החשובים לפיענוח החידה הרוסית.

ידועים מעשי הגבורה הרבים של צעירים יהודים נועזים, ביערות ווהלין בעיקר, שבלי נשק ביד, מלבד נשק-שלל אישי, עוללו מה שעוללו. בשבילנו היו אלה המכבים הראשונים שלנו בזמן החדש, בצד לוחמי הגיטאות, כמובן. אלא שבשביל הרוסים, לתועלתם המידית הם, היתה לוחמת פרטיונים אלה חשובה לאין ערוך מאשר המרד בגיטו ורשה, למשל, המסמל בשבילנו את שיא הגבורה היהודית בתקופת השואה.

הדברים זכורים וידועים: הפלישה-בסערה ה־מוחצת — מיבצע ברברוסה — של הצבא הגרמני לברית-המועצות בו חוסל כל השיריון הרוסי בגיזורה העיקרית בכביש רובנה-ז'יטומיר-קייב, כאשר רבבות חיילים של הצבא האדום נפלו בקרבות; רבבות נשבו וערקו מרצונם אל שורות האויב (הוולאסובצים, ועוד) ונהיו ל־בעלי-בריתם, הנאמנים ככלבים, של הנאצים ורבבות שהתפזרו לכל עבר. מאין יכול אפוא לבוא אז עזרם המידי של הרוסים בגיזורה הפרוצה והמסוכנת ההיא, אם לא מלוחמת פרטיונים בעורף האויב, על-ידי חבלה בשורותיו, מיקוש-רכבות אספקה וציוד וצבא, פיצוץ גשרים, מסילות ברזל וכו'. ואכן, לשם כך נשלחו ליערות אוקראינה שבעורף הנאצי, גנרלים מומחים לדבר ומפקדים מיבצעיים בכירים. הראשונים שהצטרפו אליהם, בלי היסוס, היו היחידות הפרטיוניות היהודיות הקטנות, שלחמו בתלהבות תחת פיקודם — בצד חיילים רוסים שהצליחו להימלט מהשבוי הגרמני ואוקראינים מהסביבה, שלא כולם היו מהימנים על הרוסים.

מפקדים רוסים אלה שרו אחרי-כן שיר-הלל על מלחמת-הגבורה של הפרטיונים היהודים ב־אזני הממונים עליהם. הם שיבחו את הערכתם

** ראה מאמרו "הם היו רבים" ב־"פרטיונסקאיה דרוז'בא", ההוצאה הממשלתית, מוסקבה, 1948, או תרגומו בעברית ב־"כאורנים גבוהים — פרטיונים יהודים ביערות ווהלין", עמ' 165—167, בהוצ' איגוד עולמי של יוצאי ווהלין והפדרציה בארה"ב, גבעתיים — ני-יורק, 1980.

אך מה שידע אילת ה"כמו שגריר" בווא-שינגטון בימים שלפני קום המדינה, ידעו ב"וודאי גם הרוסים, אם לא יותר מזה. ריגול ו-בילוש המעצמות המנצחות, זו את זו, היו בבחינת "כורח לאומי" של כל אחת מהן בימים ההם. מרכז הריגול היה אז בברלין, שטרם הוקמה בה החומה. שם גייסה כל מנצחת מיטב, "המוחות המודיעיניים", כולל המומחים הנאצים לשעבר. וכך התגלגלו רבים מקציני הגסטאפו והס.ס. לארצות שונות ועד לארה"ב הגיעו. היו ביניהם גם סוכנים כפולים ששירתו שני אדונים, כך שגם האמריקאים, ויותר מהם הרוסים, ידעו את אשר מתבשל במטבח של הצד שכנגד. ועוד לפני שהכריז בן-גוריון על מדינה יהודית קיבלו הרוסים מידע מעודכן על עמדת ארה"ב ומדינות המערב בנידון. מידע שאימת לחלוטין דברי מפקדים בכירים בצבא האדום, שהיטו אוזן קשבת לאשר לחשו להם לוחמים יהודים.

מאידך גיסא, המידע שקיבלו כי הרוסים מעבירים הוראות לגרורותיהם על אופן ההצבעה באו"ם בעניין מדינה יהודית, היה אחד האתגרים בידי טרומן להתנער מדברי הפלסטר של יועציו האנטי-ציוניים ולהורות סופית לשגרירו באו"ם להצביע בעד מדינה יהודית.

★

גם בכך אפשר אולי, "להאשים" את הפרטיזנים היהודים שהיו קרובים ביותר ל"לב הרוסי", קרי: הלוחמים היהודים, צעירי ווהלין בעיקר.

היתה זו תרומתם של פרטיזנים יהודים אלה למדינת ישראל, מבלי שיהיו מודעים על כך בעצמם. מעין "מתן בסתר". ומבלי שגם מדינת ישראל תדע על כך. וחבל שהחומר הארכיוני הרב שהיה מוסיף גושפנקא לכך, מצוי בידי הרוסים, שאפשר שלא יגלוהו לעולם; המידע שבידנו אינו אלא חלק מזערי בלבד ועיקרו ממידע שבע"פ.

אנו יודעים לפיכך הרבה עליהם בתקופה ההיא, אך ידוע שהם הצטיירו בעיני הרוסים כקומוניסטים נלהבים ובהיותם משוכנעים (ואולי גם משכנעים) שאחרי מלחמה זו כל העם היהודי — קומוניסטים. ואם תקום פעם מדינה יהודית ב-פלשתינה, היא תהיה מדינה סוציאליסטית-קומוניסטית. המלחמה הזאת פקחה את עיני העם היהודי לראות נכוחה...

גם הרוסים שוכנעו בכך. העובדות דיברו אז בעד עצמן. בכורח הנסיבות היתה, "אמא רוס" (ביטוי-קריאתו של סטאלין לעם הרוסי להגן על "אמא") גם, "אמא" של שרידי הלוחמים היהודים. הם היו מהימנים על הרוסים שראו בהם גיבורי מלחמה.

ואף-על-פי-כן, בזה בלבד לא סגי, לא אצל הרוסים, בבואם להחליט, "כן או לא מדינה יהודית". הם נזקקו לעובדות משכנעות יותר שגונבו לאזניהם פה ושם על-ידי פרטיונים ולוחמים יהודים, באמצעות מפקדים בצבא האדום ושל פלוגות הפרטיונים.

★

שיחק המזל, ובעיתונות האמריקאית, ביחוד ב"ניו-יורק טיימס", פורסמו מאמרים אנטי-ציוניים חריפים מאת פרשנים מדיניים מפורסמים אז, כמו האחים אלסופ, ליפמן ואחרים. גם במשרד ההגנה ובמשרד החוץ היו מתנגדים גלויים להקמת מדינה יהודית מחשש לאבדן הנפט הערבי לארה"ב, ומחשש כבד שהקיבוצים והפרולטריון היהודי יחד עם שרידי המחנות הנאציים והפרטיונים היהודים שלחמו בצד הרוסים וכו' וכו' יכוננו מישטר קומוניסטי והמדינה היהודית תהיה מהר מאוד לבסיס סובייטי במזרח התיכון — דבר שרמזו על כך גם האינטליג'נס הבריטי. נגד חלוקת הארץ לשתי מדינות, מה שנוגד את האינטרסים של ארה"ב, יצאו אנשים מפורסמים כמו אוורל הרימן, דין אצ'יסון, דין ראסק, ג'ורג' קנן, לוי הנדרסון ועוד. גם על כך מספר אליהו אילת בספרו דלעיל.

קהילות

חיים פינקל

אוסטראה – עיר ואם בישראל

נשקם, התנפלו על האיכרים והחרימו את כלי-זינם וליהודים היתה אורה ושמחה.

לזכר נס אחר שמרו היהודים על יום „מגילת תמוז“ בשנת תקנ"ב, שאז כבשו צבאות רוסיה בפיקודו של המצביא סבורוב את פולין. הצבא הפולני הנסוג הרס את הגשרים על הנהר ויליה מה שהקשה על הצבא הרוסי להתקדם. הרוסים התחילו להפציץ את העיר ובתיה. במיוחד הרעישו את בית הכנסת הגדול ע"ש המהרש"א, שנראה מרחוק כמבצר. התושבים הפולנים ברחו יחד עם הצבא הפולני הנסוג והיהודים התחבאו בבית הכנסת והיו במצב גואש. ואז, לפי המסופר, יצא ישיש אחד מבין היהודים, איש נועז ששלט בשפה הרוסית (אביו של רבי יוסף משה המגיד מקורמרנו), בסכנת נפשות, אל המפקד הרוסי וסיפר לו על בריחת הצבא הפולני יחד עם כל האוכלוסיה הפולנית והריהו יכול להיכנס העירה בלי אף יריה אחת.

עד למאה ה-14 נחשב חבל ווהלין כנסיכות רוסית; עם איחוד ליטא עם פולין במאה ה-16 סופחה ווהלין לפולין. באותם ימים נוסד בית הדפוס המפורסם באוסטראה, בו הודפסו ספרי קודש בעברית וספר התנ"ך גם בלועזית. במאה ה-17 סבלו היהודים מפוגרומים של הצורך בוגדן חמלניצקי הידוע לשימצה וה-שנים ת"ח ות"ט נרשמו באותיות דם ואש בקורות עמנו, כבקורות העיר שנחרבה לפי חרב. בשנת 1797 סופח חבל ווהלין, כולל אוסטראה, לרוסיה. רק בשנת 1920 חזר חלקו הגדול של ווהלין עם אוסטראה כעיר הגבול לפולין עד שנת 1939. ומאז מלחמת העולם השנייה שייך חבל ווהלין עם אוסטראה הריקה מיהודים לבריה"מ.

כמו ברוב ערי פולין כך גם באוסטראה היה קיים „פנקס הקהילה“, בו רשמו היהודים את המאורעות וחוקי הקהילה. כן נרשמו בו גם סיפורים ואגדות על צדיקים וגאונים וכו' שפעלו באוסטראה, אלא שבמרוצת הדורות, ע"י פרעות-דמים ביהודים ושריפות לרוב, כמעט שלא נשארו ידיעות מימיה הקדומים של אוסטראה, מלבד רישומים על חורבן הקהילה בת"ח ות"ט, שאז הושמדו ונשחטו כ-7000 יהודים מתושבי העיר ורכושם היה לבז.

אך יהודים שנמלטו חזרו ובנו את העיר מחדש, ניהלו חיים קהילתיים ורוחניים למופת, בנו בתי-כנסת וישיבות; התארגנו בחברות שו-

קהילת אוסטראה עתיקת היום, שכנה בחבל ווהלין שבמערב אוקראינה דפולין על גדות הנהרות ויליה והורין. בראשיתה היתה העיר בבעלותם של נסיכים ורוזנים, אשר לצרכי הגנתם הקיפוה בחומה בצורה. מכאן השם אוסטרוג, מבצר ברוסית, שנתייחד לאסטרע ביידיש ולאוסטראה בעברית, (ויש שדורשים: אות = תורה). לפי החוקרים גילה כיום כאלף שנים (נוסדה בשנת תרנ"ג — 893).

במאה ה-9 היתה נדידת יהודים נרדפים מ-גרמניה. במנוסתם הגיעו עד לאוסטראה והת-יישבו בה בחסותו של הנסיך הפולני לשק. הם עסקו בעיקר בסחר בהמות וסוסים, כמתווכים וכחלפנים ויותר מאוחר בסחר כללי ובמלאכות שונות.

בבית הקברות היהודי הישן השתמרו כתובות על שתי מצבות משנת 1445. אך אין זה מעיד שלא היו מצבות עתיקות יותר מוזמנים קדומים יותר. לפי עדותו של חוקר עתיקות באוסטראה, מ.מ. ביבר, שהיא מהימנה ומקובלת עלינו, היה קיים באוסטראה ישוב יהודי לפני קרוב ל-1000 שנים.

במשך דורות היו יהודי אוסטראה נתונים לסחיטות כספיות מצד שליטי פולין וליטא. כן שילמו מסי מכס וסכומים רציניים לאוצר המלך, ושוחד לשופטים ולשוטרים. עם זאת, היהודים מעולם לא היו בטוחים בחייהם וב-רכושם.

פרעות ונסים

מפעם לפעם פקדו עלילות ורציחות את כל ערי ווהלין וביניהן גם את אוסטראה. מפורסם הפוגרום על יהודים על-ידי תלמידי מנזרים ישועיים נוצרים בשנת תע"ש בפאולוביץ הסמוכה, שם הוצאו להורג בעינויים קשים תשעה יהודים וביניהם הקדוש רבי צבי, מחור-תנו של רבי ייב"י המפורסם. לכן היו ימי הודיה לא מעטים על נסים שקרו. אחד מהם „נס אסרו-חג דפסח“ במאה החמישית לספירה, שאז הגיעו לאוסטראה איכרים מכפר סמוך עם עגלות עצים כביכול למכירה. אלא שמתחת לעצים החביאו האיכרים קרדומים וסכינים ו-נשק קר אחר, מושחזים היטב, לפרוע ביהודים. תמורת בצע כסף הסכימו הטאטארים תושבי העיר, שהיו מפורסמים כנועזים ואמיצי-לב, לבוא לעזרת היהודים. הטאטארים חגרו את

המהרש"ל (מורנו הרב שלמה לוריא), חי במאה ה-16 ועמד בראש ישיבה גדולה באוסט-ראה ושימש כרב כולל לכל חבל ווהלין. מכאן עבר ללובלין. מספריו הידועים: „חכמת שלמה“ ו„ים של שלמה“.

השל"ה (ר' ישעיהו הלוי הורוביץ), חי במאה ה-17 ושימש כרב העיר אוסטראה. ספרו „שני לוחות הברית“ התפרסם בכל העולם היהודי. עלה לארץ-ישראל וחי בירושלים ובצפת. קברו בטבריה נמצא ליד קברי ר' יוחנן הסנדלר ור' הרמב"ם.

ר' דוד סגל מחבר „טורי זהב“ (הט"ז), חי במאה ה-17 ושימש כאב בית-דין וראש ישיבה באוסטראה. ספרו „טורי זהב“ הוא פירוש על „השולחן ערוך“ לר' יוסף קארו היה בין הניצולים בפרעות ת"ת ות"ט. חיבר סליחות מיוחדות לזכר האסון.

ר' מאיר מרגלית, חי במאה ה-18, היה אב בית-דין באוסטראה ובגליל. היה גאון ומידידי וחסיד הבעש"ט. ספרו „מאיר נתיבים“.

הגאון ר' יעקב בר' חיים הכהן רפפורט, כיהן באוסטראה כאב"ד לעיר ולגליל. נפטר בשנת תרכ"ב.

אוסטראה במאה העשרים

התנועה הציונית בעיר החלה לפעול בשנת 1909 ופעולותיה נמשכו עד לימי השואה. בימי הצאר התקיימו אסיפות בחשאי ולפעמים דוקא בימי חג המולד, שפקידי השלטון היו אז בגי' לופין. העבודה התרבותית התנהלה בחוגים שונים: חוג לציונות, חוג להיסטוריה יהודית, חוג לידיעת הארץ, ועוד. הנוער אסף אז תרומות לועד האודיסאי של חובבי ציון. נוסדה גם חברה לארגון נסיעות לא"י. גם למפלגת הבונד היתה השפעה ניכרת ברחוב היהודי.

משנת 1917 נעשתה העבודה הציבורית וה-ציונית בגלוי. קוימו הרצאות על א"י, קשרים עם מוסדות א"י בארץ ובוורשה; עריכת נשפי קרן קיימת ובאזורים. לשיא פעולתה של התנועה הציונית זכו יהודי אוסטראה בשנות ה-20 וה-30 של המאה, שאז היכה שורשים רעיון העליה. בין הראשונים שעלו ארצה ב-שנות ה-20 היה יעקב פישל פלדנקרייז עם אשתו דבורה. היה זה איש הספר ולא איש עבודה, למרות הכל השתלב בגיל 45 בעבודות חקלאיות בפתח-תקוה, בפרדסים ובחריש. פלדנקרייז היה גם אחד הגיבורים הקדושים של פרעות תרפ"א.

אישי ציבור עם חוש ציבורי מפותח היו בשנים ההן קלמן פרנקל ואביגדור קמרמן ששרתו כסגני ראש העיר אוסטראה ודאגו לתושבים היהודים שלא יקופחו ע"י שלטונות

נות, כגון חברה קדישא, חברת משניות, תנועת חסידים גדולה מיסודם של הבעש"ט והמגיד ממזריץ' והעיר היתה לעיר ואם בישראל וסמל ומופת לשאר ערי ווהלין ומפורסמת בגאווה במשך דורות.

תרומה נכבדה לגילוי נסתרות מזמנים קדומים על-ידי איסוף חומר רב ובדיקת מצבות בבית הקברות הישן של אוסטראה, תרם החוקר הבלתי נלאה בתחילת המאה ה-20 איש אוסטראה ר' מנחם מנדל ביבר בעל „מוכרת לגדולי אוסטראה“. ספר רב-כמות ואיכות זה משמש עד היום מצבה חיה לאוסטראה היהודית לדורותיה וכל הספרות המחקרית בת-זמננו שואבת ממנו.

אוסטראה —

עיר של גדולי התורה

אוסטראה היהודית קשורה בחבל כל ינותק בשמות גדולי התורה ומפרשי התלמוד לדורותיהם כמו המהר"ל מפראג, המהרש"א (מורנו הרב רבי שמואל אידליש) והישיבה הגדולה שהוא עמד בראשה במשך של עשרות שנים, השל"ה, הט"ז ורבים אחרים.

על המהרש"א הילכו בפי העם אגדות וסיפורים רבים וכן על בית-הכנסת הגדול על שמו, שנבנה זמן רב לפני בואו של המהרש"א לאוסטראה בשנת 1615 ורק הודות ליחסי החיבה וההערצה שגילו אליו אנשי הקהילה והעובדה שחי ופעל ונטמן בבית הקברות באוסטראה — קראו את בית הכנסת על שמו. הוא היה בחזקת אב העיר ופטרונה. ענו ומכניס אורחים ונדיב. על אבן ביתו של המהרש"א היה חקוק: „בחוץ לא ילין גר, — דלתי לאורח אפתח.“ נפטר בשנת שצ"ב — 1632. בין ספריו: „חידושי הלכות“, „חידושי אגדות“ ו„חידושי מהרש"א“ — על פירוש רש"י לחמישה חומשי תורה. יהודי אוסטראה ערכו חגיגה גדולה בשנת 1933 לציון 300 שנה לפטירתו, בה השתתפו רבנים ונכבדים מכל קצות פולין ונציגי השלטונות. יהודי אוסטראה סגרו ביום זה את עסקיהם בכדי להתייחד עם זכרו.

אוסטראה משכה גם במראה החיצוני כעיר יפה הטובלת בים של ירק. בנין בית הכנסת הגדול של המהרש"א חלש על המראה הכללי של העיר ושיווה לה צביון יהודי. ארמון הנסיכים והמגדלים הרבים בה הוסיפו לה חן מיוחד, כזכר לעיר שתקופה מסוימת שימשה עיר בירה למאות העיירות מסביב לה. השדות, הנהרות והיערות מסביב לה שימשו מקום טיולים וביי-ליים לנוער ולאוכלוסיה כולה.

בין גדולי התורה שחיו ופעלו בעיר פרט למהרש"א:

נכבדי העיר שפעלו בעירית אוסטראה היו שלמה קומנדנט, בצלאל ברמניק, מרדכי יעקב נורדמן, גרישה באנד, משה אבלמן ואחרים. חיים דוידון ולייבוש ביבר היו המנהיגים הציונים הבולטים ביותר באוסטראה. פעילותם של המנהיגים הציוניים בעיר היתה מורגשת בכל שטחי החיים.

אוסטראה התברכה גם במורים מצטיינים, בעלי חוש ציבורי וציוני רב, כמו שמואל שריר, שעליו דיבר באוזני טובות נשיא המדינה המנוח ר' זלמן שז"ר ז"ל; מרדכי קפלן, יעקב נורדמן, משה טולפין, תנחום ז'בין ואחרים.

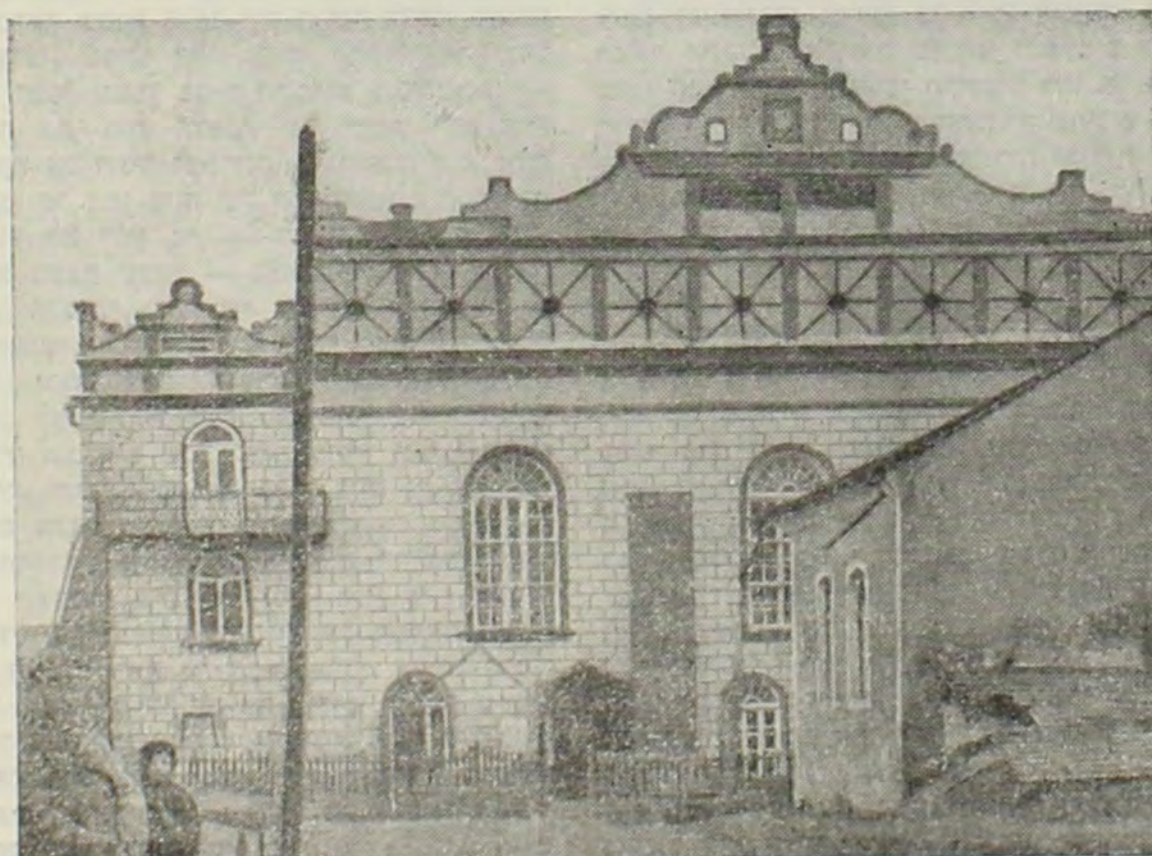
אנשים בעלי כושר מנהיגות כמו בכל תנועות הנוער הציוניות בעיר. יענקל קפלן מגור-דוניה נפל כפרטיון מצטיין בעורף הצבא הנאצי. לא חסרה גם חברת משניות בעיר בהנהגתם של ר' מאיר צבי פינקל ור' פנחס פליקוב שמנתה עשרות רבות של נכבדים שלמדו כל ימות השנה וב"סיום" ערכו משתה כיד המלך בביתו של ראש החברה, ואני, כילד, נהניתי מהערב החגיגי בבית ומהתבשילים הריחניים שהכינו המבשלות.

זה היה תור הזהב של הפעילות הציבורית המגוונת בעיר עד לשואה ואיתה הסוף המר של קהילת הפאר, אוסטראה המעטירה.

העיר. אוסטראה היתה למרכז הפעילות הציורית והחלוצית בוהלין בשנים שלפני השואה. נוער מכל התנועות הציוניות יצאו להכשרה; התפתח מאוד החינוך העברי, נוסדו בתי-ספר וגמנסיה "תרבות", התקיימו הרצאות על נושאים ציוניים וספרותיים. גם אגודת הנשים הצינית נתנה את חלקה בפעילויות שונות למען בניית הארץ.

בראש הקהילה עמדו נכבדים נבחרים הקהילה כמו אברהם אהרון פינקלשטיין, חיים גלפרסון וחיים דוידון, שרובם ככולם החזיקו רבנים ומוסדות סוציאליים בעיר.

בין הרבנים שכיהנו בעיר היו: הרב יוסף ורטהיים שעבר להורובישוב ולאחר מכן עלה ארצה ונפטר בירושלים. היה ידוע כ"חריף ובקיא", מקובל בחוגים הציוניים ואצל השלטונות. אחריו כיהן כרב העיר, הרב מרדכי גינזבורג. כדיינים האחרונים לפני השואה כיהנו הרב ר' אפרים גוברמן, רבי דב קפלן (ר' בערעלע דיין). ורבי זאב וולף ספרד בנו של רבי ר' אלטרוני, אחרון האדמו"רים בעיר. רבי אליקים געצל גלמן כיהן כרב בעיר החדשה. באותם ימים היה ידוע בעיר תלמיד-חכם ואיש ספר, חוקר קדמוניות העיר ו"מתנגד" חריף להסידות — ר' מנחם מנדל ביבר.

בית הכנסת הגדול באוסטראה ע"ש המהרש"א

אסטראהער זכרונות

פראפ' יעקב טאלפין

(קאפיטלעך רוסישע רעוואלוציע)

אריינגעגאנגען זיך אפשערן מיט אט-די אויס-צייכענונגען אויף זיך — א פאר טעג נאכן אריינטרעטן אין שטאב — און דער שערער, ווי אויך זיינע קליענטן, האבן מיר אפגעטרעטן די ריי מיט דרך-ארץ אדער מורא: „זעצט זיך, בירגער!“ מיטאמאל איז דאס ווארט „בירגער“ געווארן אן אויסדרוק פון רעספעקט. די פאליציי און זשאנדארמערע האבן געש-וויגן. סטודענטן, אפילו סטודענטקעס, האבן אנטוואפנט פאליציי-לייט אינמיטן גאס. איך האב אליין געזען, ווי א ריזיקער זשאנדארם האט, ווי א לעמעלע, אויסגעפאלגט דעם באפעל פון א קלייניקער סטודענטקע און איר אוועק-געגעבן זיין געווער.

אין פעטראגראד האט מען פארקאפט די ארכיוון פון דער זשאנדארמערע און געהיים-פאליציי אינעם ערשטן טאג פון דער רעווא-לוציע. געניטע אויגן האבן דארט געפונען בא-וויין קעגן שפיאנען און פראוואקאטארן; איינ-געשלאסן דעם טרויעריק-בארימטן אזעף און דעם פירער פון באלשעוויסטישער פראקציע אין דער דומא, מאלינאווסקי, וועלכער איז ארעסטירט און דערשאסן געווארן. אבער מיר, אין דער קיעווער סטודענטן-מיליציע, האבן נישט געהאט קיין געניטע פארשערס פון אר-כיוון. פועל-ציון איז געווען א קליינע פארטיי און מיר האבן אפילו נישט געקענט פרעטענדירן אויף הויכע פאזיציעס. דערפאר האב איך אג-גענומען דעם פארשלאג שטודירן דעם זשאנ-דארמערע-ארכיוון.

איך האב געבלעטערט די קארעספאנדענץ, און ניט געווען זיכער אז איך וועל עפעס אויפטון דערמיט. ביז איך האב פלוצים דערזען א בא-קאנטן נאמען: גאלדענפעלד. איך האב געש-לונגען דעם בריוו-אויסטויש צווישן דער קי-עווער זשאנדארמערע און דעם רעקטאר פונעם אוניווערסיטעט וועגן וואווא גאלדענפעלד פון מיין היים-שטאט אסטראה, אין וואלין. וואווא גאלדענפעלד האט ארגאניזירט א שטרייך פון גארבער-ארבעטער אין אסטראה. היות ווי זיין פאטער איז געווען בעל-הבית פון דער גרעס-טער לעדער-פאבריק אין שטאט, איז דער שט-רייך בעיקר-געווען קעגן זיין אייגענעם פאטער. מיט דער צייט האט מען אים ארעסטירט. דז

די רוסישע אקטאבער-רעוואלוציע האט בלי-ספק געענדערט דעם גאנג פון דער וועלט-געשיכטע. אבער איך האב נישט בדעה צו שרייבן קיין אביעקטיווע פארשונג פון דער רעוואלוציע, נאר דערמאנען פאסירונגען, צו וועלכע כ'בין געווען אן עדות (אויך אין מיין גע-בוירנשטאט אסטראה). כ'וויל אויך אפגעבן כבוד די מענטשן, וועלכע האבן דעמאלט אויפ-ריכטיק געגלויבט, אז די צייט פון פרייהייט אויף וועלכער מען האט אזוי לאנג געווארט — איז שוין טאקע געקומען.

דעם 27טן פעברואר 1917, זיינען די קלאג-גען, וועלכע האבן דערגרייכט קיין קיעוו פון פעטראגראד, שוין געווען פול מיט אומרו-צווישן די סטודענטן איז די אויפגעגונג געווען זייער גרויס. אין די קארידארן פונעם אוני-ווערסיטעט האט מען שטילערהייט דערציילט, אז די פאליציי אין פעטראגראד קען שוין נישט צעטרייבן די מאסן מענטשן, וועלכע בונטעווען זיך און שרייען, שטייענדיק אין די לאנגע שו-רות פאר די שפייווקראמען. און נישט נאר אין פעטראגראד, אפילו אין קיעוו, די הופט-שטאט פון דער שפייווקרייכער אוקראינע, קע-נען די פארדינסטן פונעם דורכשניטלעכן מענטש ניט דעראגן די פרייזן.

אין דעם יידישן סטודענטן-קלוב האט מען איבערגעגעבן נאך וויכטיקע נייעס: א שטרייך גייט אן אין פוטילאווער זאוואד, דער ריזיקער געווער-פאבריק אין פעטראגראד. די ארבעטער זענען ארויס אין די גאסן אין א דעמנסטראציע. א טאג שפעטער האט מען שוין אפן גע-מאלדן, אז ס'האט זיך געשאפן א קאמיטעט אין וועלכן ס'גיינען אריין די פירער פון כמעט-אלע פראקציעס פון דער דומא (פארלאמענט). אט-דער קאמיטעט פירט אונטער-האנדלונגען מיטן צאר ניקאליי. בראש פונעם קאמיטעט שטייט דער פרעזידענט פון דער דומא ראד-זיאנקא.

מיר האבן געהאט געווער, און יעדער פון אונדז איז ארומגעגאנגען מיט א רעוואלווער און א רויטער סטענגע אויפן ארבל. איך האב זיך געפילט זייער אומבאקוועם, ווען איך בין

אן אוקראינער; האמאניק איז אן אוקראי-
נישער נאמען. א הילכיק געלעכטער האט זיך
דערהערט אויף דער וואלדימירסקאיא גאס:
„איך וועל איך זאגן, ווער מיין שוואגער איז,
וועט איר שוין וויסן, ווער איך בין. מיין
שוואגער איז חיים נחמן ביאליק“. איך בין
געשטאנען א דערשטוינטער. זיין נאמען איז
גאר גאמאניק! שפעטער האב איך דערטראכט
זיך, אז דער נאמען איז אפשר אמאל געווען
גמראניק.

די רוסישע רעוואלוציע

אין אסטראה

ווען איך גיב א טראכט וועגן מיין געבוירנ-
שטאט אסטראה, וואלין, אין פריילינג 1917,
זע איך אויפגעגאנגען און באגייסטערונג אויף
די פנימער פון דער באפעלקערונג. איך זע
אויך נייע האפענונגען אויף יידישע פנימער.
די שטאט האט פארמאגט א באפעלקערונג פון
ארום 20 טויזנט; 70 פראצענט פון זיי יידן.
אין דער געשיכטע פון דער אוקראינישער,
יידישער, רוסישער און פוילישער קולטור האט
די שטאט געשפילט א ראלע; און דאס האט
איצט, עטלעכע חדשים נאכן אנהויב פונעם
רעוואלוציע, פארטיפט די האפענונגען.

ווען איך בין אהיימגעקומען פון קיעוו, האב
איך באמערקט אן אונטערשיד אין די באציי-
אונגען צו דער רעוואלוציע צווישן דעם רוב
יונגע יידן און די עלטערע. און צווישן דער
יונגע זיינען געווען א סך, וועלכע זיינען געווען
באקאנט מיט די הויפט-אידייען פון די „פאר-
באטענע“ באוועגונגען. דאקעגן די עלטערע
יידן — בעיקר יענע וועלכע האבן אליין קיין
סך נישט געלייענט — האבן איצט געקראגן
נייע באגריפן מיט נייע געזעצן ווי א מבול,
וועלכער איז געקומען מיט די צייטונגען יעדן
טאג.

אבער די נעמען פון די נייע העלדן זיינען
גלייך געווארן היימיש, און אייניקע ארויס-
טרעטונגען זייערע האבן גלייך געמאכט גע-
שיכטע. די פארארדנונג פונעם יוסטיץ-מיניס-
טער פון דער צייטווייליקער רעגירונג אלעק-
סאנדער קערענסקי — אז אלע באגרענעצונגען
פון יידישע רעכט זיינען פסול; אז יידן מעגן
פון איצט וווינען אומעטום און זיך בא-
שעפטיקן מיט יעדער ארבעט, איינגעשלאסן

זשאנדארמערע האט געשריבן דעם רעקטאר
פונעם אוניווערסיטעט, אז גאלדענפעלד איז א
סאציאליסט פון דער יידישער פארטיי סאציא-
ליסטן-ציוניסטן (ס-ס) און פארגעשלאגן, אז
מען זאל אים אויסשליסן פונעם אוניווערסיטעט.
דער רעקטאר האט דערויף געענטפערט, אז
דער אוניווערסיטעט נעמט אן דעם פארשלאג.
אביסל שפעטער האט דער פאטער, קעגן ווע-
מען דער זון האט ארגאניזירט א שטרייך,
אוועקגעשיקט דעם זון קיין אויסלאנד שטודירן
אויף זיינע הוצאות. ווען איך בין געקומען,
זומער 1917, אהיים פראפאגאנדירן פאר דער
רעוואלוציע און העלפן גרינדן א פועלי-ציון
פארטיי אין שטאט (אויף מיין ברודערס אינ-
ציאטיוו) האב איך געטראפן וואווא גאלדענ-
פעלדן און מיר האבן צוזאמען געארבעט. אין
1977 האב איך, זייענדיק אין ירושלים, טעלע-
פאנירט זיין זון, פראפעסאר פון ירושלימער
אוניווערסיטעט — א וויכטיקער וויסנשאפט-
מאן אין קיעוו — וועלכער איז אוועק פון
סאוועטן-פארבאנד מיט זיין משפחה; איינ-
שליסנדיק זיין מוטער. דער פאטער איז שוין
נישטא.

קאנטאקטן מיט רעוואלוציאנערע ארגאניזא-
ציעס האבן אנגעזאגט, אז אונדזער מיליציע
וועט לאנג נישט עקזיסטירן. ס'האט געהאלטן
ביים פארמירן א נארמאלע מיליץ. אונדזערע
שטאב-מיטגלידער האבן געוואלט וועגן פא-
זיציעס, וועלכע זיי האבן געוואלט האבן פאר
זייערע פארטייען. איינמאל נאך א זייער-שפע-
טער זיצונג, בין איך ארויסגעגאנגען פונעם
אוניווערסיטעט אין דער באגלייטונג פון צוויי
שטאב-מיטגלידער. פון זייער האלטן זיך איז
געווען קענטיק, אז זיי זיינען סיי פאליטישע,
סיי פערזענלעכע פריינט. זיי ווילן זיך נענטער
באקענען מיט מיר, האט איינער פון זיי
געזאגט. דאס איז געווען דאווארזאפאלסקי,
דער זון פון א באקאנטן רעאקציאנער, דירעק-
טאר פונעם קאמערץ-אינסטיטוט אין קיעוו.
אבער דער אנדערער? ער האט געהאט א
פרייען, היימישן, גוט-ברודערישן אופן פון
האלטן זיך. עד האט געלאכט פריינטלעך און
גערעדט רוסיש מיט אן אוקראינישן אקצענט:
„מיר וויסן, אז איר זענט א מיטגליד פון דער
פארטיי פועלי-ציון, ווי איר האט פריער גע-
זאגט אויף דער זיצונג. זענט איר א ייד.
נו, און איך? כהאב געענטפערט: „איר זענט

קאטן ווינאווער, גרווענבערג, דער פירער פון „בונד“ ליבער — האבן געווירקט ווי א רפואה קעגן די יידישע צרות. ס'איז אויך באקאנט געווארן, אז אין די פראפארציאנעלע וואלן וועט יעדע ארגאניזירטע פארטיי האבן א צעטל קאנדידאטן אונטערן זעלבן נומער אין גאנצן לאנד. די פועלי-ציון פארטיי קריגט דעם נומער 7. מען לאזט אונדז אויך וויסן, פון צענטראל קאמיטעט אין קיעוו, אז אין אונדזער וואלינער באצירק וועט דער ערשטער קאנדידאט זיין ש. אנסקי, דער צווייטער — מיין ברודער דר. ש. טאלפין, וועלכער איז נאך אויפן פראנט. ש. אנסקי האט זיך דער-קלערט אין סימפאטיע מיט אונדזער פראגראם און וועט זיין אויף עטלעכע צעטלען פון אונד-זערע קאנדידאטן. די יידישע פארטייען האבן, דורך אזעלכע טעטיקייטן אויסגעבילדעט אין אסטראה געזעלשאפטלעכע טוער, וועלכע ווייזן ארויס אין דער וואל-קאמפאניע בקיאות אין אונדזערע פראבלעמען.

א פיינעם סיוורפריז האבן מיינע חברים גע-האט פאר מיר, ווען איך בין אהיימגעקומען אויף א שטיקל צייט. זיי האבן געגרינדעט אונט-קורסן פאר יונגע ארבעטער, וועלכע זיינען אויפגענומען געווארן מיט גרויס אינ-טערעס פון דער יוגנט, און די קלאסן זיינען אנגעפילט געווארן. שפעטער, ווען ב. בארא-כאווי אין געשטארבן, האט מען די קורסן א נאמען געגעבן נאך אים. זיי האבן עקזיסטירט עטלעכע יאר ביז די געגנט איז אריבער צו פוילן, און די קורסן זיינען פאראייניקט געווארן מיט אנדערע שולן. אבער אויך אן אנדער סיוורפריז, א זייער-טרוערליכער, האט אונדז דערווארט אינגיכן: דער ערשטער פאגראם נאך דער רעוואלוציע איז פארגעקומען אין אסט-ראה; צעטומלטע, אויפגערעגטע סאלדאטן, פון קיינעם נישט באזארגט מיטן נויטיקן, האבן זיך א ווארף געטון אויף קראמען און ראברט. מעט האט קיינעם נישט דערהרגעט; אבער די מערהייט קראמען זיינען דאך געווען יידישע. דאס האט דערלאנגט א שטארקן קלאפ אונדזער אלעמענס מאראל. יידן האבן אראפגעלאזט די הענט: „ווי איז אונדזער פרייהייט, אונדזער זיכערקייט?“

רעגירונגס שטעלעס — האט זיך געמאכט פאר א יידן-פריינט. ס'האבן זיך צוריקגעקערט קיין אסטראה עטלעכע רעוואלוציאנערן, דריי בריי-דער בונדיסטן פון אמעריקע. עס ווערט בא-נייט די בונדישע פארטיי. מיט מיין צוריקקומען ווערט געשאפן א פועלי-ציון פארטיי; און די ארויסטרעטונגען פון מיין עלטערן ברודער העלפן פיל צו. ער איז אין שטאט בלויז אויף א קורצן ארלווייב, ווי א ניי-גראדואירטער דאק-טאר, וועלכער ווערט געשיקט אויפן מלחמה-פראנט.

די צעירי-ציון ציען צו א טייל פון דער יידישער יוגנט; און זיי רעדן אפט וועגן זייערע ציוניסטיש-סאציאליסטישע נייגונגען. דער קאמף צווישן די יידישע פארטייען ווערט פאר-שאפט. מיינע נייע פארטיי-חברים, פיל פון זיי ערנסטע יונגעלייט, הערן אמאל פון א ניי-געווארענעם בונדיסט: „מיר בונדיסטן זיינען די איינציקע פארשטייער פונעם יידישן פרא-לעטאריאט“.

דער שטרייט צווישן אונדזערע פארטייען שפיגלט זיך אפ אין אונדזער ניי-געגרינדעטן סאוועט, דעם ראט פון ארבעטער-דעפוטאטן אין אסטראה. פונקט ווי אומעטום, טוען מיר נאך דעם ביישפיל פון פעטראגראד. דארט שליסט ער איין וויכטיקע פירער פון די ראדיקאלע פארטייען. זייער פרעסטיזש איז אזוי גרויס, אז דער סאוועט נעמט זיך דאס רעכט ארויסצוגעבן געזעצן.

ס'איז זייער שווער איבערצוגעבן איצט, די ענדערונגען פון האפנונג אויף טיפער אנטווי-שונג, וועלכע האבן געווירקט אויף יידן אין אסטראה יעדן טאג אין שפעטן זומער 1917 און אין אנהויב 1918. זיי זיינען דערוועקט געווארן דורכן שנעלן איבערבייט פון פאסירונג-גען, יידן האבן געלייענט און געשמועסט מיט צופרידנהייט וועגן דער גרינדונגס-פארזאמלונג, וועלכע וועט שאפן א דעמאקראטישע קאנסטי-טוציע פאר רוסלאנד. די ארבעט ווערט געפירט אין ספעציעלע קאמיטעטן, באשטימט פון דער רעגירונג. נעמען פון בארימטע יידיש-געזעל-שאפטלעכע טוער — ווי די בארימטע אדווא-

קיבוץ הכשרה של גורדוניה במניביץ'

(בעקבות מאמרו של חיים דן, "הנס של קיבוץ הכשרה" בילקוט ווהלין, 36)

בת־שבע ורדית, חברת דגניה ב', שליחה אל מרכז החלוצי בפולין, פרשה את כנפיה עלינו והיתה לנו לפה בפני מוסדות „החלוצי". יום אחד הגיעה לקלוסובה ובפיה בשורה: „מרכז החלוצי החליט להפקיע את מניביץ מידי קלור-סובה ולהעמידה לרשות חלוצי ההכשרה של גורדוניה".

לא בקלות ויתרו אנשי קלוסובה על מניביץ. „בת־שבע מדברת מהרהורי לבה בלבד, אין זו החלטתו של המרכז כולו", טענו. כלי התקשורת בין ורשה לקלוסובה לא היו משופרים בימים ההם, בכדי לוודא את הדבר, ולנו אצה הדרך. לאחר דיונים וויכוחים נפלה ההכרעה לטובתנו.

קשתה עלינו הפרידה. לחצנו ידיים ואף הת־נשקנו. היו שראו בעזיבתנו משום בגידה ר"ל ולא הושיטו ידם לשלום. קטנה היתה העיירה. תושביה מועטים, „גבירים" לא היו ביניהם. רובם עמלו קשות לפרנסתם. ויחד עם זה נוחים ל־בריות וחביבים מאד עלינו. יהודי העיירה קיבלו אותנו ברצון.

הדירה הראשונה ששכרנו היתה בת שני חד־רים בלבד. באחד מהם התגורר בעל הדירה, אשתו ושני ילדיו, והשני — הגדול שביניהם נמסר לנו. שום רהיט לא היה בחדרנו זה והוא שימש לנו לכל צרכינו, לבישול, לאכילה, ל־מחסן בגדים, לאספת חברים ולערבי הווי, וכ־מובן לשינה. כיוון ש„אין הקומץ משביע את הארי" וחדר אחד אינו יכול לענות על כל הצרכים, לא נמצא מקום שינה לחברותינו. בעלי הדירה לא יכלו לראות בצערן של הבנות ו־הקצו להן מקום בחדרם. החדר לא היה גדול ובקושי הספיק למשפחה שגרה בו. הבנות ישנו אפוא על הרצפה, כשראשיהן מתחת למטות ממש. איש לא ערער על כך. ראינו זאת כמחווה של רצון טוב ונכונות לעזרה והיינו אסירי־תודה לבעלי הדירה על ה„פרטיות" כביכול שהעניקו לחברותינו.

למען האמת יש לומר כי צורת הקומונה ש־הבאנו אתנו מקלוסובה היתה קצת מסולפת ו־חריפה מדי. העתקנו אותה משם ככתבה וכל־

יצחק שלו (זליצקי)
כפר גלעדי

אביב 1929.

רעיונות „גורדוניה" נקלטים יפה בקרב ה־נוער בפולין הקונגרסאית. סניפים חדשים מוק־מים בערים ובעיירות.

פעילות ערה וענפה. אך לכלל מקומות עז־מאיים להכשרה חלוצית, לקראת עליה ארצה, טרם הגיעו. מתחממים בינתיים תחת כנפי „החלוצי" — זו תנועת האם של כל הנוער ה־חלוצי, המשמשת כתובת לכל הארגונים המ־תייכים לארץ ישראל העובדת ו„גורדוניה" בכלל זה — למתן הכשרה ולחלוקת מעט הסרטיפי־קטים לעליה.

הסנוניות הראשונות של „גורדוניה" יצאו להכשרה: 6 בחורים ובחורה אחת, עושים את הכשרתם בקלוסובה. קלוסובה היתה שם דבר בימים ההם בקרב התנועה החלוצית בפולין. שירים הושרו לכבודה ולאורה הלכו. מי לא שר אז את השיר:

פון קלאסאווע ביז שחריה,
אוי, וואס הערן מיר אייך.
גרייטן מיר זיך צו דער עליה
און מיר לאכן פון אייך.

כי בקלוסוביה היה מקום הריכוז הגדול ביותר ובית־היוצר של חלוצים, בניהולו הפעלתני מאד של בני מרשק ז"ל, המקבלים בה את הכשרתם לחיי עבודה ולחיים משותפים לקראת עלייתם לארץ.

אחד המקומות שהיה מיועד להקים סניף נוסף של קלוסובה היתה העיירה מניביץ. עיירה פיצ־פונת שהתרכזה מסביב לתחנת הרכבת וקיומה על התחנה והמנסרה שבתחומה.

ההנהגה הראשית של „גורדוניה" חיפשה דר־כים ומקומות להקמת נקודות הכשרה לחברי התנועה, ואנחנו — חברי „גורדוניה" בקלור־סובה — לחצנו על ההנהגה הראשית למהר ולהעבירנו למקום הכשרה אחר שיהיה „משלנו" בלבד. שבקלוסובה הננו בבחינת „נטע זר". כ־מובן, בימים ההם ראינו צל הרים כהרים.

בסופו של דבר — זכינו. ומעשה שהיה כך היה:

ידע מה חבוי מתחתיו. בלב שבור עזב אותנו הבחור. הענקנו לו מקופתנו הדלה כרטיס רכבת הביתה.

היחסים בינינו לבין עובדי המנסרה והנהלתה היו תקינים. מדי ערב היינו יוצאים לרחבת ה"תחנה, להקביל פני חבר או חברה שהחלו להצטרף אלינו.

הימים ימי מאורעות 1929 ואנו צמאים לכל פירור ידיעה מהנעשה בארץ.

עוף השמים הוליד את הקול כי קבוצת חברים מקלוסובה ובני מרשק בתוכם, אושרו להעליה ויעברו ברכבת את תחנתנו ביום פלוני.

כולנו התכנסנו על הרחבה והיכינו לבואם. הגה התקרבה הרכבת והחברה נופלים איש ב"זרועות רעהו. חיבוקים, נשיקות ואפילו דמעות לא חסרו... כנראה שתקופת שהותנו בקלוסובה לא היתה בכדי. למרות הויכוחים ואי-ההבנות, "התחיינו" בכל זאת, ומשהו נשאר בלב, ב"הדדיות. ("להתחיות" — מושג שרווח בינינו בימים ההם).

זמן קצר אחר כך אושרו גם חברינו, "הוותיקים". בחג הסוכות נסעתי הביתה להתכונן להעליה. טכס פרידה נרגש. מבט אחרון מתוך קרון הרכב אל העיירה והיושבים בה. ניתק החוט המקשר ביני לבין העיירה הווהלינית ה"קטנה, ויהודיה הטובים, שאת זכרונותי מהתקופה שחייתי ביניהם אני נושא בקרבי עד היום הזה.

שונה. קשה לומר שהתאימה אפילו לקיבוץ ה"גדול, ובוודאי לא לקבוצה קטנה כמו שלנו במנייביץ. פשוט לא הכרנו צורה טובה יותר.

אנחנו נקטנו שיטת הקומונה 'לפי בית שמאי'. חבית עמדה באחת מפינות החדר וכל אחד שפשט את בגדיו לקראת שנת הלילה השליכם אל תוך החבית. למחרת בבוקר לקח כל אחד בגדים ללבוש מהחבית — מכל הבא ביד. בלי לבדוק אם אלה הם בגדים שלבש את מול, כי הבגדים הרי שייכים לכלל, לא? הבז לחומד רכוש פרטי!

כאמור, חדרנו הכיל את כל אשר לנו, וכל זה היה מוטל על הריצפה מסביב לקירות החדר ועליהם ישבנו לאכול כשהצלחת על הברכיים ועליהם ישנו.

ומעשה בבחור בן-עירי שבא לקלוסובה להכשרה, ותוך זמן קצר בא לידי מסקנה שהוא לא נוצר לחיות חיי קומונה והחליט לחזור הביתה. אך דא עקא, לא היה לו כסף להוצאות הדרך. כל רכושו הצטמצם בבגדים שעליו ומנ"דולינה שהיטיב לפרוט עליה. נסע הבחור ממקום הכשרה אחד למשנהו. בכל מקום שהה כמה ימים עד שהגיע למחוז חפצו. בדרכו שהה גם אצלנו כשבוע ימים. בימים עבד ובערבים הגיעים לנו בנגינתו.

פעם הסתיר כמנהגו את המנדולינה מתחת למזרון ויצא לעבודת יומו. בשובו לעת ערב מצא כי המנדולינה מרוסקת ללא תקנה. כנראה שאחד מאתנו התיישב באותו מקום, מבלי ש-

הארציקע ווינטשן אונדזער לאַנדסמאַן

ה' לייזער ראָזנפעלד און פרוי

צו דער חתונה פון זייער זון

עלען מיט זיין אויסדערוויילטער מאַרלאַ-עלען

אין טאַראַנטאָ, קאַנאַדע, דעם 24טן מאי 1984

פאַרבאַנד פון מאַניעוויטשער לאַנדסלייט

אין ישראל און אויסלאַנד

יהודה מערין, פאַרזיצער

א. מוריק **יהודי ווהליון בין כיבוש לכיבוש**

החינוך היהודי בקלוסובה ובעיירות באיזור סרני

בין כיבוש לכיבוש הוטל על כותב זכ־ רונות אלה, מורה ומחנך ידוע באיזור, ע"י המינהל הסובייטי בקלוסובה, לפתוח שם ב"ס יהודי לילדי המקום. דין החינוך היהודי ברוב ערי ועיירות ווהליון היה כדין החינוך אז בקלוסובה, שבא ללמדנו על הכלל.

א.

עד כניסת הצבא האדום לשטחי ווהליון ה־ פולנית ב־1939, היתה קלוסובה, כשאר העי־ רות של הסביבה, מסונפת מבחינת השלטון המנהלי לסרני. קרבת הגבול הסובייטי ותנאי הטופוגרפיה הועידו לאיזור של קלוסובה, סטר־ שוב, רוקיטנה וכו', תפקיד בטחוני מיוחד והוא נסגר בפני תושבים רבים, כי הקימו שם קו הגנה נוסח הגנרל הפולני רידו־שמיגלי, שב־ שעת מבחן ראשונה הכזיב, נעזב על־ידי הצבא הפולני שהופתעו מפתאומיות האירועים בגבול — התפרקות כללית של הצבא הפולני, התפר־ רות השלטון ומנוסת הבהלה. הצבא האדום התקדם מהר ו, "שחרר" את השטחים של מערב אוקראינה. קלוסובה הוכרזה מיד כעיר בה הוקם משרד השלטון המקומי ועל כל אגפיו — רא־ס פולקום — וכל המשתמע מזה. הקהילה ה־ קטנה של אחינו ב"י הדורי־ביטחון ואמונה בכוחותיהם, החלה להתארגן. ידיעת השפות רוסית ואוקראינית היתה חוטי קישור והבנה בינם לבין נציגי השלטונות.

ה, "פוליטרוקים" עסקו בדבקות בארגון המוס־ דות וזקוקים היו לתדרוך המקומיים לשיתוף פעולה אתם. היחסים היו הדוקים, תוך הבנה הדדית וממש אידיאליים. בשנתיים ההן (1939—1940) היה המשטר הקומוניסטי, שהצעיד את חילותיו למערב, נוח, ליברלי ומתחשב. במיוחד היו יחסים הוגנים עם האוכלוסיה היהודית. המאסרים וההגלות נעשו רק במחצית השניה של 1940, אחרי שהגיעו למקום נציגי הנק.וו.ד. פקדי המשטר ונציגי השלטון, שלמעשה היו דור שני של אנשי מהפכת אוקטובר, מצא בשטחים המשוחררים מקורות לצבור רכוש ו־ טובות הנאה וגם פסק זמן של התבססות קלה. יהודים חשו במציאות הזאת והם פנו בבקשה לשלטונות לקבל רשות להתארגנות, כגון קיום בתי כנסת ורשות לפתיחת בית־ספר יהודי. ואמנם, מיד נענו ועלי הוטל בקלוסובה התפקיד לארגן את פתיחתו של ביה"ס. ההורים מילאו

שאלונים וכל ילדי העיירה כ־120, נרשמו ל־ בית־הספר היהודי. שפת הלימוד יידיש. שפות זרות — רוסית, אוקראינית וגרמנית — חובה. מוסד זה ליכד ואיחד את יהודי קלוסובה, וכך גם בקהילות אחרות.

בית־הספר היהודי הורשה להשתכן במבנים הריקים של הקיבוץ. כשעברנו את סף הבניינים הריקים חשנו ברוח החלוצית משכבר הימים. ידענו, כי קיומו של ביה"ס היהודי לא יאריך ימים אבל כל שעה, אמרנו, "יקרה ולא תסולא בפז".

בכוחות עצמנו ערכנו בדק בית, צברנו ריהוט ישן שנזרק מבית־הספר המקומי, גדרנו את השטח מסביב, הכינונו אותו לזריעה — צו השעה היה לחנוך את בית־הספר היהודי, וב־ חנוכה (דצמבר 1939) התכנסו 120 ילדי קלו־ סובה בחדר האוכל של הקיבוץ לטקס פתיחה והתפזרו מיד לכיתות והתחילו ללמוד מאמע־ לשון — עבורנו הניכי תנועת הנוער ובוגרי הסמינרים של "תרבות" היה הדבר מוזר אבל הבינונו שבשעה גורלית זו אסור להחמיץ הו־ דמנות.

במסווה שפת יידיש הענקנו לתינוקות בית רבן את יסודות מסורת ישראל ועקרונות אחר־ דות האומה. הדגשנו את פעמי התקוה המאפ־ ינים את היהודים בעיתות מבחן. כרזות ואימ־ רות, אותן שאבנו ממקורותינו שפירושן היה יותר סמוי מהנגלה, התנוססו ברמה. למדנו שירי עבודה והתנועה בתרגום ליידיש עד כדי סיכון נפשות.

התבססנו במקום. אך בהתקרב סוף שנת הלימודים הרגשנו ש, "שעון החול" אוול והולך עם בואם לקלוסובה של נציגי השלטון המרכזי בקיוב, שהיו קשוחים ומילאו אחרי הוראות המפלגה ברמה וללא פשרות. הפחדות, מאס־ רים והגלות נעשו תופעות שכיחות וכשהו־ מנתי למזכיר המפלגה נאמר לי במפורש כי עלינו להתפרק ולהצטרף לבית־הספר הכללי, וזאת מכיוון שאין בתיכון המשך ביידיש ואין טעם, "לקלקל" את העניינים ביסודי. לנו, ל־ צוות המורים, הובטח, "שלום אישי" והכללה בצוות המורים הכללי, הקיים.

לא היתה ברירה, וכך, לאחר שנה אחת בל־ בד של הישגים, חוויות והקרבה — בית־הספר שבק חיים לכל חי. יוני 1941 קיטע את כל שאר התקוות של אחינו בנ"י בכל אוקראינה המערבית: התחילו רועמים התותחים.

ספרים חדשים על יהדות ווהלין

נייע ביכער וועגן וואלינער יידנטום

השמדת יהודי ווהלין במסמכים גרמניים

ד"ר שמואל ספקטור

(מתוך הספר „לוחמה, גבורה והשואה של יהודי ווהלין — 1941-1944" העומד להופיע בהוצאת „יד ושם")

(1) קרמניץ:

גברים — 2322
נשים — 2925
ילדים — 1155
6402

היהודים מברנסצה הובלו במשאיות ל-
קרמניץ ושם טופלו. הם נמנו איפוא ב-
מספר.

(2) וישניבין:

גברים — 600
נשים — 1160
ילדים — 909
2669

(3) פוצ'איוב:

גברים — 182
נשים — 374
ילדים — 238
794

(4) קאטרינבורג:

גברים — 114
נשים — 112
ילדים — 86
312

(5) שומסק:

גברים — 496
נשים — 724
ילדים — 572
1792

התיעוד הגרמני על תקופת הכיבוש הנאצי של ווהלין הוא דל בהיקפו. בצד הצווים ה-
מעטים של המימשל הצבאי בחדשי יוני-יולי
1941, והצווים של הרייכסקומיסאריאט אוקר-
אינה וגנראל-בצירק ווהלין-פודוליה, יש מעט
על הרציחות ההמוניות בוהלין, שבוצעו על-
ידי איינזאצקומאנדו 4A בחדשי הכיבוש ה-
ראשונים.

לגבי השלב השני והאחרון — ההשמדה ה-
סופית, שנתרחשה בקיץ וסתיו 1942, לא היו
מסמכים גרמניים רשמיים. והנה תוך חיפוש
אחרי חומר בארכיון הוועדה הראשית לבדיקת
פשעי הנאצים בפולין בעיר וארשה, נמצאו
שרידים של דוחות והתכתבות בענין חיסול
יהודי ווהלין, ממשרדו של מפקד משטרת-הבט-
חון ושירות-הבטחון בגנראל-בצירק ווהלין-
פודוליה*. מסתבר משרידים אלו שבמשרד
זה הוכנו דוחות תקופתיים שוטפים על רצח
יהודי ווהלין לפי הנפות, ונשלחו כנראה לברלין
למשרד הראשי לבטחון הרייך.

להלן דוחות על חיסול יהודי נפת קרמניץ
וקאמין-קושירסק:

מסמך א'

רובנה, 15 באוגוסט 1942

הגידון: טיפול מיוחד ביהודים

* ארכיון הוועדה להקר פשעי הנאצים בפולין, —
חטיבת האספים החלקיים של יחידות הס"ס וה-
משטרה, תיק מס. 77: מפקד משטרת ושירות
הבטחון בגנראל-בצירק ווהלין-פודוליה ברובנה,
עמ' 10,7,3,2.

שני המסמכים הבאים הם מכתבים של המושל הנאצי של ווהלין ותשובה למכתבו. מסתבר מהם, שלפני התחלת החיסול נתקיימה הת- ייעצות בנושא זה בין הגנרל-קומיסאר של ווהלין-פודוליה ופיקודיו הגביטסקומיסארים, ל- בין מפקדי משטרת ושירות הבטחון באזור. כפי שידוע לנו כיום, נקבעו אז התפקידים של הזרועות השונות של המימשל הגרמני. המימשל האזרחי, המשטרה הגרמנית ומשטרת-העזר ה- אוקראינית טיפלו בהסגר על הגיטו, ריכוז ה- יהודים, הובלתם והכנת הבורות. משטרת ושירות הבטחון קבעו את לוח הזמנים, וסיפקו את יחידות-הרצח הניידות, שביצעו את הירי ליד הבורות. רצח ההמונים, שהחל בסוף מאי, הו- ליד בעיות כפי שמסתבר מהמכתבים שלהלן:

(.6 לאנוביץ:

גברים — 589

נשים — 783

ילדים — 461

1833

מספר כללי — 13.802

הדוח הוכן ק. 18/8

החתום: סאלם

ס"ס אונטרשטורמפירר

מסמך ב'

רובנה, 20 באוגוסט 1942

הודעה

באקציה ב-20.8.42 בשוב קרמניץ הובלו לטיפול מיוחד בסך-הכול 1210 יהודים (848 נשים וילדים ו-362 גברים).

חתום: סאלם

ס"ס אונטרשטורמפירר

— — —

מסמך ד'

לוצק, 25 באוגוסט 1942

הגנרל-קומיסאר של ווהלין-פודוליה

לכבוד

הרייכסקומיסאר של אוקראינה

רובנה (ווהלין)

הנידון: אקציות נגד יהודים

בדיונים עם מפקד הס"ס והמשטרה שלי ועם מפקד משטרת-הבטחון הוחלט על-פי משאלתי לפנות את היהודים קודם מישובי ועיירות ה- ראיונים, ואחר-כך מהעיירות בהן יושבים גביטסקומיסארים. החלטות אלו שונות על יסוד פקודה לא ידועה לי. הפינוי בוצע קודם בערים עם גיטאות יהודיים גדולים. התוצאה היתה אי- שקט כללי בין האוכלוסיה היהודית בעיירות. היהודים מנסים לפרוץ מהגיטאות בעיירות הק- טנות. היום דווח מגפת קובל, שהיהודים הציתו כפר. אני חייב לציין שאני דוחה את האחריות למתרחש כתוצאה ממה שננקט.

[ההמשך שרוף]

חתום: שאנא

ס"א אוברגרופנפירר

— — —

מסמך ג'

IV B4.../42

רובנה, 17 באוגוסט 1942

(1 הערה: על-פי דיווח בעל-פה מסניף בריסק, הובלו מגפת קאמין-קושירסק 3399 יהודים לטיפול מיוחד.

כמו כן טופלו טיפול מיוחד בקאמין-קו- שירסק ובקובל סך-הכול 76 צוענים.

(2 קראנה:

לדוח (כולל את המספרים מקרמניץ).

הדוח הוכן ק. 18/8

החתום: נ.

ס"ס שטורמבאנפירר

מסמך ה'

שני המושגים הגרמניים המופיעים תכופות במסמכים שלעיל הם מילות הסוואה. טיפול מיוחד (Sonderbehandlung) ופינוי (Umsiedlung) — שניהם פירושם רצח והשמדה.

רובנה, 31 באוגוסט 1942

הגנרל-קומיסאר של ווהלין-פודוליה

מפקד הס"ס והמשטרה

IV B4B Nr. 37/42

לכבוד

הרייכס-קומיסאר של אוקראינה

רובנה

הנידון: אקציות נגד יהודים

השוואת המידע על השמדת יהודי קרמניץ עם עדויות הניצולים, אכן מאמתת שהיו אקציות ב-10 באוגוסט 1942 וב-20 באוגוסט, אז חוסלו אלה שהוצאו למחנה בביאלוקריניצה. השוואת המספרים עם מקורות יהודיים מצביעה על כך שהגרמנים מסרו מספרים קצת קטנים יותר, שכן לא כללו את אלה שנרצחו בתוך הגיטו, בדרך לבורות המוות, וכן את אלה שנתפסו מתחבאים וחוסלו.

שני המסמכים האחרונים הם התכתבות בין הגנרל-קומיסאר של ווהלין-פודוליה לבין מפקד הס"ס והמשטרה שלו. במרכז עומדת תופעת האי-שקט בקרב היהודים לפני שהומתו. מבחינת הזמן אין זה עדיין מתייחס למרידות בטוצ'ין (ספטמבר), מז'ריץ' (אוקטובר), לוצק (דצמבר). יתכן ויש כאן הדי להתקוממות בגיטו קרמניץ. באותו זמן כבר התרחשו בריחות המוניות, בעת שהושמדו גיטאות, הבלתי-מועיי לים" בדובנה, קובל, ראדזיבילוב, הושץ, קור-ריץ, מז'ריץ' וקוזין — בחדשים מאי-יוני 1942, או החיסול המוחלט של יהודי רובנה ואוליקה ביולי 1942.

מקרה הצתה של כפר על-ידי יהודים בנפת קובל אינה ידועה לנו ממקור אחר. יש לשער שלא נשאר איש מהיהודים הללו לספר על כך. אפשר להסיק מזה, שהתרחשו מקרי מרי יהודיים לא מעטים, אלא שלא כולם הגיעו לתודעתנו.

סימוכין: מכתבו של הגנרל-קומיסאר של ווהלין-פודוליה מ-25.8.42. האקציות מבוצעות כך, שהפינויים מערי מושב הגביטסקומיסרים ו-נאראיון נעשים בעת ובעונה אחת עד כמה שאפשר. המקרה הנזכר מנפת קובל קרה, כי בזמנו הגביטסקומיסאר דשם, בניגוד להוראות, לא ביצע את הריכוז והסגירה בגיטאות.

הריני לציין שבהתחלת האקציות הגדולות קרו כמה מקרים בלתי נמנעים, אבל נראה שעד כאן התפתחו העניינים בצורה חלקה. מיותר לציין, שמוכן מאליו שאני נושא באחריות לביצוע האקציות.

בועידת הגביטסקומיסארים אצל הגנרל-קומיסאר בלוצק בימים 29 עד 31 באוגוסט 1942, נעשה להבהרת הבעיה גם לגבי הגנרל-קומיסאר.... והושגה בהירות מלאה.

[החתימה שרופה]

עיירה ביער

יהודה מרין

(מתוך ספר בשם זה שעם המחבר בכתובים)

של 1942, כאשר מקומם היה בפאתי היער, במר- חק לא גדול מישובי הכפריים, כשבעיית השגת המזון החמירה מאוד, ויחידות גרמניות היו מגיי- עות בנקל למקומות אלה, כאשר קיבלו מידע על הימצאות יהודים.

המצודים הגרמניים הגדולים נגד הפרטיזנים ביערות היוו סכנת מוות למחנות המשפחה. ב- שנים 1942—1944 נערכו מצודים בכל היערות בהם היו יהודים. אלפי חיילים גרמניים הקיפו אז את היערות כדי למנוע בריחה. דרך הבריחה היחידה להינצל בעת המצוד, היתה באזורי ביי- צות בלתי עבירות כמעט, ולבונקרים תת-קרי- קעיים. רבים מיהודי היער מצאו את מותם ב- מצודים ההם.

ההתייחסות של לא-יהודים

אל מחנות המשפחה

האוכלוסיה המקומית ככלל התייחסה באיבה ליהודים במחנות המשפחה. אנטישמיות מושרשת במשך דורות קיבלה דחף נוסף בהשראת הגר- מנים. העובדה שיהודי המחנות נאלצו לקחת מהאיכרים בכוח מצרכי מזון הגבירה איבה זו. בשלב א' לקיום תנועת הפרטיזנים הסובייטים, כאשר האחזיה הפרטיזנית היתה חלשה באזור- רים רבים, ארעו מקרים לא מעטים, בהם הו- בילו איכרים כוחות-צבא או משטרה גרמניים למחנות המשפחה, ורבים מיושביהם נרצחו, או- לם היו גם מקומות בהם נעזרו אנשי מחנות המשפחה באיכרים מקומיים.

באזור צפון-ווהלין — דרום-פוליסיה, רצחו האוקראינים, בנוסף ליהודים, גם פולנים רבים, והיו מקרים בהם יהודים ופולנים נלחמו יחד נגד האוקראינים.

רבים מיהודי המחנות מתו מרעב ומחלות ובעיקר ממחלת טיפוס הבהרות. רופאים, יהו- דים בעיקר, תרמו לבלוימת מגיפות בין הפרטי- זנים במחנות המשפחה ובכפרים היידידותיים. תהליך הבריחה ליערות והקמת מחנות ה- משפחה התבצע במקביל להתלכדות ולהתארג- גנות קבוצות פרטיזנים סובייטים מתוך יסודות

היהודים שיצאו מהגיטאות ומצאו מקלט ב- מחנות המשפחה שביערות, היו פליטי תהליך ההשמדה שעבר על הערים והעיירות ברוסיה הלבנה ובאוקראינה בקיץ ובסתיו 1942. הניצור- לים, בודדים ומשפחות שלמות, הסתתרו לפני- כן ב„מלינות“, אצל איכרים מכרים, תמורת פיי- צוי חומרי ניכר. לרוב נסתיים הדבר, במוקדם או במאוחר, בשדירת רכושם וברציחת הנמ- לטים. במרוצת הזמן נעשו חיי יהודים אלה קשים מנשוא, ואיכרים בעלי מצפון יעצו להם לברוח. צעירים יהודים אחרים הצליחו, חרף קשיים מרובים, בזמן החיסול ההמוני והמוח- לט של האוכלוסיה היהודית, לפרוץ מהגיטו ולצאת ליערות. אך גם כאן נחלו אכזבות קשות.

לקבוצת הלוחמים נתקבלו רק אלה שהיה בידם נשק. האחרים היו ל„יהודי יער“, תועים בדרכים-לא-דרכים, ומנסים להתארגן בקבוצות, להתקיים ולהשיג נשק בכל דרך אפשרית.

ב-1942 פרצו מהגטאות וחיפשו מקלט ביע- רות גם יהודים בגיל העמידה, נשים וילדים. השהייה, המחבוא והמזון ביער, ביחוד בימות החורף, היו קשים מנשוא. המזון היה בנמצא בעיקר בכפרי הסביבה. לרוב לא היה במה לשלם והיו צריכים לקחת בגניבה או בכפיה, לאט לאט עברו „מחנות המשפחות“ לחסות בצל היחידות הלוחמות. הם נעזרו בפרטיזנים היהודים שביחידות הקרביות. אנשי „מחנות המשפחה“ ששאפו להיות מועילים העמידו עצ- מם לשרות יחידות אלו.

תוך כדי תהליך היווצרותם של מחנות ה- משפחה, נתגלעו חילוקי דעות פנימיים בין האנשים שהיוו את גרעין המחנה על הגודל הרצוי למחנה המשפחה וקבלת משפחות נוס- פות שהגיעו ליער. המצדדים במחנה קטן ואי- קבלת אנשים נוספים, טענו שמחנה קטן קל יותר להסתיר ולהסוות, להשיג בשבילו מזון, והוא גייס בזמן מצוד. המצדדים בעד קבלת כל יהודי נוסף הבורח מן הגיטו, מבלי להתנות בדבר גודל המחנה, טענו שהצלת יהודים חשובה מעבר לכל שיקול אחר.

ויכוח זה היה חריף במיוחד בתקופה הרא- שונה להקמת מחנות המשפחה, במחצית השנייה

טיביהם" לידי המשטרה הגרמנית או פשוט „נעלמו" מעל-פני השטח, כי להם ארבו תמיד כנופיות שודדים ופושעים מזוינים, ששרצו ביערות, בכפרים ובסביבה כולה. „חסידי האר-מות" — נער יספרם. אך יש לציין, שהודות לאותם חסידים מועטים ניצלו כמעט כל היהודים שהגיעו אליהם. היו גם כאלה שתמורת חפצי ערך וזהב הסתכנו והושיטו עזרה ליהודים, ו„נייטראליים" שדאגו לעורם הם ובמקרה הטוב לא מכרו את הבורחים תמורת מלח ונפט אך גם לא הגישו כל סיוע להצלתם. קריאתם של ארגוני המחתרת ליהודים לצאת ליערות התאמתה במלואה. הם הצביעו על שתי ברירות בלבד: פחד עם סוף טראגי, היינו מוות, ופחד ללא סוף, שמשמעו מאבקים קשים ביותר ב"יער, עם תקווה קלושה לחיים ונקם. ואמנם קורותיהם של אלה ביערות והשארותם בחיים נחשבות בעיניהם הם דמיוניות וסיפורי בדים.

הדים חיוביים על מצב היהודים ביערות עודדו את בריחתם של יהודים נוספים מהגיטאות, בעיקר בשנת 1942, כאשר הגיטאות היו עדיין קיימים באזור המזרח. מאידך גיסא, ידיעות על רצח יהודים ביערות על-ידי הפרטיזנים, על רעב, מחלות, תנאים בלתי נסבלים לנשים וילדים, הסכנות הרבות שארבו בדרך ליערות, ומקרי המוות הרבים — החלישו את הרצון להסתכן בבריחה מהגיטאות. הפרטיזנים הלא-יהודים ראו למעשה בתושבי המחנות „פיות מיותרים". לדידם היתה זכות הקיום ביערות קשורה בלחימה בגרמנים, ותו לא. השאלות הנוקבות „למה אינכם לוחמים?" „באתם להציל את עורכם", והקינטור האנטי-שמי „רק אוכלים, זוללים, ומקלקלים את ה-אוויר", שיקפו כוונותיהם כלפי יושבי המחנות הללו.

התנועה הפרטיזנית הסובייטית

ומחנות המשפחה

עדיין אין ברשותנו התייעוד הסובייטי המת-יחס למדיניות התנועה הפרטיזנית הסובייטית כלפי מחנות המשפחה. תשובתנו לשאלה זו היא, איפוא, חלקית בלבד תוך בדיקת מצבה של תנועת הפרטיזנים הסובייטית, שלבי התפתחותה ומטרותיה, עליהם קיימים עדויות רבות, וכן בחינת העדויות על יחסם והתנהגותם של הפרטיזנים הסובייטים כלפי היהודים ביערות בפועל, ובדיקת יחסם אל ענין הצלת היהודים

מקומיים, חיילי הצבא האדום שנשארו באיזור בזמן הנסיגה הגדולה בחודשים הראשונים ל-מלחמה וחיילים שברחו מהשבי. באזורים אחרים קדמו מחנות המשפחה להתארגנות של קבוצות פרטיזנים והיו אזורים בהם המצב היה הפוך. בשלב מאוחר יותר, הגיעו לאזורים אלה קבוצות מפקדים ואנשי מפלגה מברית-המועצות, אשר נטלו לידיהם את הפיקוד על תנועת הפרטיזנים הסובייטים באיזור. מחנות המשפחה, כמו גם הפרטיזנים הסובייטים שהיו באותם יערות, עמדו בפני אותם אויבים ונזקקו אף הם למזון מאיכרי הסביבה. מציאות זו, מיפגשים, תלות הדדית, התנגשויות וניגודים בין מחנות המשפחה לבין הפרטיזנים הסובייטים היוו גורם מכריע לשותפות גורל ואף לעזרה הדדית, אך היקף הצלת היהודים בתקופה זו הושפע ממדיניות ההתנהגותה של תנועת הפרטיזנים הסובייטית בכללותה.

באיזור ווהלין, מערב אוקראינה, פולאסיה — מערב בילורוסיה, מצויים יערות רחבי ידיים וביצות בלתי-עבירות, שאיפשרו הקמת תנועה פרטיזנית אדירה. גם יבולים עשירים בכפרים הסביבה (פרט לפולאסיה הבוצית והעניה), תרמו לכך. אולם היו גם מספר גורמים שהיוו סכנה ליהודים. בסביבה, ברובה המכריע, בעיקר באוקראינה, היתה עוינות כלפי היהודים, ביחוד מיד לאחר השלטון הסובייטי (1939—1941) בו התבלטו פעילי יהודים.

אזהרת הכובשים על איסור מוחלט בהגשת עזרה ליהודים והאיום בעונשים חמורים, גרמו להתנכרות גם של מרבית האוכלוסיה המתונה כלפי היהודים, להוציא פולנים ואוקראינים מעטים, חסידי אומות העולם, שהסתכנו ועזרו ל-ידידהם היהודים משכבר הימים, במתן מקומות מחבוא ומזון.

בהרבה מקרים הצליחו הגרמנים והאוקראינים להחזיר במירמה יהודים ממחבואיהם על-ידי הפצת שמועות ועלונים כי שוב לא יאונה רע ליהודים שהם כוח עבודה יעיל. רבים התפתו וחזרו לעירותיהם והושמדו. היו גם קבוצות יהודים עשירות, שהשיגו נשק חם (רובים או אקדחים) תמורת תשלום מוגזם. קבוצות אלו פעלו באופן עצמאי, דאגו להגנת ולכלכלת משפחותיהם בלבד. היו גם קבוצות עניות אך חמושות. באיום בנשק השיגו מזון והתגוננו נגד מתקיפים. קבוצות אלו התקיימו זמן קצר בלבד. רק שרידים מעטים מהם צורפו לפרטיזנים הסובייטים. רובם חוסלו או נמסרו על-ידי „מי-

חון, ובמקרה הטוב שומה היה עליהם לשרת את הלוחמים.

במצב קשה מאוד נמצאו, כאמור לעיל, מחנות המשפחה בשעת מצור ומצוד גרמנים על ה- יערות. יחידות הפרטיזנים נסוגו והם לא התי- רו לתושבי המחנות לסגת בעקבותיהם, בגלל בני המשפחה שהיו מכבידים על הנסיגה ופרי- צת הטבעת בשעת הצורך. ובאמת קשה היה לילדים וזקנים להדביק את הצעידה המהירה והרת-הסכנות של הפרטיזנים, בדרך לא-דרך ובביצות.

ה"סכרונים" בהם התחבאו אז היו מלאכת מחשבת, ואנשי המחנות השקיעו בהם הרבה עמל ודמיון. כרגיל, היתה הכניסה אליהם דרך עץ או סבך שיחים. מעל מקום המחבוא היו נטועים עצים ושיחים. היו כניסות גם דרך באר מים שבקרבת מקום, מדופנת בפנים ב- דפנות מגורי עץ שניתן היה להוציאם בנקל. האוויר הוחדר פנימה דרך עץ נבוב ושרוף ב- אמצעו, או דרך חורים מוסווים בקרקע.

למקרה ותתגלה הכניסה, הוביל מעבר תת- קרקעי רחוק לעבי-היער שאיפשר בריחה. ההנהגה של תנועת הפרטיזנים הסובייטית ה- מאורגנת, שבאה לאזורי בילורוסיה המערבית ווהלין, בסוף 1942 ובתחילת 1943, מצאה את מחנות המשפחה ביער כעובדה קיימת ונאלצה להשלים עמה. במקרים רבים לא השלימה עם מעשי הפקרות שבוצעו נגד מחנות המשפחה על-ידי פרטיזנים, שכן היא ראתה ביהודים שבמחנות, "אנשים סובייטים". קרבנות רדיפות הנאצים, בהם נלחמה ברית-המועצות, ולא ניתן היה מטעמים עקרוניים ואידאולוגיים, לפעול נגדם בכוח על-ידי הרחקתם מהיער והפקרתם לנאצים. באזורים מסויימים הוסדרה גם אספקת המזון למחנות המשפחה ע"י יחידות הפרטיז- נים. בתחילה היה המאבק על הקיום קשה מאוד, אולם, בתקופה מאוחרת יותר, הפך מחנה ה- משפחה ליחידה שסיפקה שרותים ומזון ליחידות הלוחמות ולעיתים גם לכפרי הסביבה. התפת- חה עשייה עשירה בייצור מגפיים, בגדים, כו- בעים, פרוות, נקניק ובשר מעושן. הפעילו טחנות קמח, מאפיות, בתי מרחץ. הנשים וה- נערות סרגו סוודרים, צעיפים, כפפות. הוקמו מעין מרפאות ובתי חולים שדה לפרטיזנים פצועים וחולים, בתי מלאכה לייצור חומרי נפץ ותיקון כלי-נשק, והרבה פריטים לשימוש יום- יומי, להם היו זקוקים הפרטיזנים יושבי מחנות המשפחות וגם אוכלוסיית הסביבה, ובכך הצ-

בשלבם השונים. בתנועת הפרטיזנים הסוביי- טית באזורי בילורוסיה המערבית ווהלין ניתן להבחין בשני שלבים: שלב א' — מסוף שנת 1941 ועד לחודשי נובמבר דצמבר 1942, ושלב ב' — מסוף שנת 1942 ועד יולי 1944, היינו, עד המועד שבו האזורים האלה שוחררו על-ידי הצבא הסובייטי.

מחנות המשפחה הוקמו ברובם המכריע בשלב א' של תנועת הפרטיזנים הסובייטית בחודשי אביב-קיץ 1942. מצבם של היהודים במחנות המשפחה בשלב זה היה קשה והם סבלו מ- התנכלויות הפרטיזנים ביערות. בהיעדר משי- מעת ושליטה מרכזית בשורות הפרטיזנים, היה מצבם של היהודים במחנות המשפחה תלוי בעיקר במפקדים מקומיים, שהתייחסו אליהם בדרך כלל בשלילה. יחס זה התבטא לא פעם בנטילת מעט הנשק שהיה בידי היהודים, ש- כמוה כחריצת גזר-דין מוות על מחנה המש- פחה, שכן ניטל ממך נשקך, ניטלה ממך כל אפשרות להתקיים.

על האשמת היהודים בשוד אצל איכרי ה- סביבה והאשמות שווא של בגידה, "לטובת ה- גרמנים" נפלו מאות יהודים מכדורי הפרטי- זנים. מצב זה חסם למעשה את הבריחה ליער ולהצלה. אם כי עובדת הימצאותם של הפרטי- זנים הסובייטים ביערות, עודדה משפחות יהודים לברוח לשם, כי קיום פרטיזנים סובייטים הר- תיע כוחות קטנים של גרמנים מלהיכנס ליערות. מצבם של היהודים במחנות המשפחה השתנה באופן ניכר בשלב השני לקיום תנועת הפרטי- זנים הסובייטים מתחילת 1943. בואם של גנ- ראל פלטון לפושצה הנאליבוקית, גנראל בייגמה לדרום פוליסיה ושל מפקדים ואנשי מפלגה בכירים למקומות אחרים כגון: "דיאדי פיי- טיה" או פיודורוב צ'רניגובסקי, גרם לשיפור במצב היהודים. שכן, שוב לא היו נתונים ל- שרירות לבם של מפקדי פרטיזנים סובייטים מקומיים, שהיו נגועים באנטישמיות.

היעדים והמטרות של הנהגת הפרטיזנים ה- סובייטית היו שונים מאלה של היהודים ב- מחנות המשפחה. מטרת היהודים בראש וב- ראשונה, היתה כאמור, הצלת אותם אלפי יהו- דים: נשים, ילדים, זקנים, ניצולי מסע ההש- מדה, אשר מצאו מקלט ביער, ואילו המגמה העיקרית של תנועת הפרטיזנים הסובייטית, היתה לחימה באוייב. צעירים יהודיים פורקו מנשקם באמתלות שונות. העברתם למחנות משי- פחה עוררה התמרמרות בקרב היהודים, שהופ- קרו למעשה לגורלם, נתונים לרעב וחוסר בט-

האיזור שוחרר באביב 1944. על אף הקשיים, רשמו תושבי המחנות היהודים דף מפואר של מאבק. הם יצאו מעבי היער מחושלים, כשהם שומרים על צלם אנוש. ובצאתם לחופש המיוחד ניצבה בפניהם מיד השאלה, לאן? לביתם ש-נחרב, למשפחה שנרצחה? אולם לא ניתן להם הרבה להרהר במצבם. הצעירים היהודים המע-טים שנותרו, חייבי גיוס, גויסו לצבא האדום יחד עם האוקראינים הלאומנים ונשלחו לחזית. רובם נפלו וכך נעלמו גם השרידים הבודדים ממשפחות שהצליחו להימלט, עמדו בתלאות ה-יער ונפלו בחודשים האחרונים של המלחמה.

דיקו את קיומם והם הפכו לעורף ולשותף פעיל במאבק נגד הגרמנים ושותפיהם.

דבריו של אחד המפקדים, שתחילה שלל הקמת מחנות משפחה, בכנותו אותם במלות גנאי אנטישמיים, מעידים על השינוי שחל ב-עמדת המפקדים לגבי מחנה המשפחה.

„היום האוכלוסיה ממחנה המשפחה קשורה מאד עם הבריגדה הלוחמת, אנו עוזרים אחד לשני, בעד החסות והדאגה להם, משלמים הם לנו ברגשות לבביים, בעבודה חרוצה“ (מקס — י. סוביסאק בספרו „גידולי בר“, עמ' 261-269).

חיים שפילבערג (מאנטרעאל)

שווייגן — אדער שרייען? א בריוו צו א וואלינער מחבר

והגדת — דער באפיל פון דער יידישער געשיכטע

לייענענדיק „פון אש ארויסגערופן“ פון דניאל קאץ, ארויסגעגעבן פון יידישן היסטארישן אינסטיטוט אין פוילן / רעגירונגס-פארלאג „טשיטעלניק“. 1983. 400 ז'.

ליבער דוד,

שווער. זייער שווער, איז מיר אנגעקומען צו שרייבן.

ס'איז בכלל טרויעריק ווען מען דארף צינדן א יארצייט-ליכט נאך א יחיד. יעדן איינעם פון אונדז איז שוין גיט איינמאל אויסגעקומען צו שטעלן א מצבה אויף א קבר פון א נאענטן און טייערן. דאס איז דער לעבנס-שטייגער. ס'איז אן אומפארמיידלעכער פראצעס פונעם לעבן.

ווייסן מיר אבער, אז דער דאזיקער גאט-א-גאנצער באצייט זיך בלויז צום טויט פון א יחיד. דער אומקום פון א גאנצער עדה, איז א רעזולטאט פון מענטשלעכער אכזריות.

נאכן טויט פון א יחיד, שטעלן מיר א מצבה; מיר צינדן א יארצייט-ליכט און בעת-מעשה „זעען“ מיר פאר זיך דאס געשטאלט פון דעם פארשטארבענעם וועמען מיר האבן געקענט ביים לעבן, געוויסט זיינע מעשים און שטרעבונג-גען. מיר „צינדן“ אויך אן, אין אונדזער זכרון, זכרונות וועגן אים און זיין וועלט. ס'איז א מין תחיית-המתים פון א יידישער וועלט וואס איז געווען און מער גיטא.

אבער ווי אזו קענען מיר „צוריקברענגען“ די פיזאנאמיע פון א כלל, וואס איז אכזריותדיק פארשיטן געווארן? וועלכער מענטשלעכער

דמיון איז בכוח רעסטאורירן או פולסירענדיקן לעבן וואס איז פלוצים אפגעשניטן געווארן? די מענטשלעכע שפראך איז ארעם. די מענטש-לעכע מחשבה — באגרענעצט. כ'בלעטער און לייען די הונדערטער יזכור-ביכער וואס זענען דערשינען אין די לעצטע יארן. ס'כאפט אן א שוידער. גיט נאך צוליב דעם פארנעם, נאך אויך צוליב דער הילפסלאזיקייט פון די וואס פרווון ארויסברענגען די שוידער-בילדער פון-נעם עמק-הבכא וואס הייסט היטלער-יארן. ס'איז אן אוממעגלעכע אויפגאבע, וואס בלויז דער שטן האט געקענט צוטראכטן.

ווען ק. צעטניק, איינער פון די קרבנות און עדות פונעם חורבן, האט דערפילט אין זיך דעם דראנג דערציילן וועגן דער אכזריות אין אושוויץ, האט ער זיך באזעצט אין א קעלער-שטוב, וווּ די זון קומט דארטן גיט אריין, כדי זי זאל גיט באלוינטן די אותיות און ווערטער וואס האבן באדארפט שילדערן דעם אומקום פון מער פון א דריטל פון אונדזער פאלק. גאנצע זעקס חדשים איז ער געזעסן דארטן. גיט אליין — מיט אים צוזאמען האבן זיך געפונען די מיליאנען קרבנות. ער איז נאך א מאל און ווידער א מאל מיטגעשטארבן זייערע אלעמענס טויטן. ער אליין איז אויפגאנגן פאר-וואנדלט געווארן אינעם „קאצעטן-נומער“ ווע-

אבער אין וואס זאל זיך אויסדרוקן אונדזער פראטעסט? ווי אזוי צינדט מען יארצייט-ליכט נאך מיליאנען קדושים? נאך אנדערהאלבן מיליאן יידישע קינדער?! ס'כאפט ארום א שוידער בלוז פון אט דער מחשבה. ירמיהו האט זיין ווייטיק און פראטעסט אויסגעשריגן דורך „איכה ישבה בדד העיר“, איינע פון די שטארקסטע קינות אין דער וועלט-ליטעראטור. דאס איז געווען דאס געוויינ נאך „דער שטאט“... איז ווי גרויס און הימל-שריינדיק זאל זיין אונדזער „איכה“, ווען מיר באוויינען איצטער הונדערטער שטעט און שטעטלאך — הייליקע יידישע קהילות פון אייראפע?!

*

אהרן צייטלין, דער יידיש-העברעישער מקובן, האט בשום אופן נישט געקענט באנעמען די ציפער „אנדערהאלבן מיליאן“. אין א וועלט פון פיר-פינף ביליאן נפשות, ווערט דער באגריף „אנדערהאלבן מיליאן“ בטל בשישים. האט ער זיך, די אומגעבראכטע קינדערלעך, אידענטיפי-צירט. ער האט זיין „צוריקגעגעבן זייערע נע-מען“. אין זיין קלאג-ליד „א חלום פון נאך מיידאניק“ באקומען זיי א תיקון:

„...כ'צייל אין דער נאכט אין דער שלאפלעזער
נעמען פון יידישע קינדערלעך.
נעמען פון יידישע קינדערלעך,
רחלעך, ראכעלעך, נעכעלעך,
געצעלעך, וועלוועלעך, וויגדערלעך,
יאנקעלעך, יונהלעך, מעכעלעך.
...קלאנגען, בלוז קלאנגען, בלוז
ליד קלאנגען —
נעמען פון יידישע קינדערלעך“...

גוט האסטו געטאן, דוד, וואס אנשטאט צו רעדן וועגן שטעטלע קאלק ווי א קאלעקטיוו, האסטו געשטעלט מצבות פאר אומגראכטע יחידים. כ'האב געשלינגען יעדע שורה; יעדער פארטרעט האט אויפגעטויכט אין מיר זכרונות און עמאציעס. כ'האב זיי „געזען“, די געש-טאלטן. כ'האב מיט זיי זיך מתיחד געווען: „אט זיך איך, ווי א יינג בחור'ל, אין בענציע סטאווקערס שטוב, אונדזער שכן, פאר וועמען איך האב תמיד געהאט גרויס דרך-ארץ. כ'שלינג יעדעס ווארט וואס ער לייענט אין דער הויך פון דער „הצפירה“ — די איינציקע העברעישע צייטונג אינעם שטעטל... איך זע דאס ליכטעקע געשטאלט, די פארטראכטע בארד און די תמימותדיקע אויגן פון מיין ווייטן קוויטן פסח

מענס וועג איז געווען א באשטימטער דער גאז-קאמער. היוצא מזה — איינער פון די שוידערלעכסטע דאקומענטן פון דער מענטש-לעכער דעגענעראציע: „סאלאמאנדרא“. דאס בוך פון אומקום.

*

פרעגט זיך: אויב ס'איז אנגעקומען אזוי שווער ארויסצוברענגען די טראגעדיע איינעם, וואס איז געווען סיי דער קרבן און סיי דער עדות, טא ווי קאן עמיצער, וועמען דער גורל האט אויסגעהיטן פון די אלע פורעניות, זיך צורירן צום דאזיקן קאשמאר? אפילו ה. לייזויק, האט אויסגעזונגען זיינע וויינענדיקע שורות: „...אין טרעבלינקע בין איך נישט געווען“... ס'איז קיין ספק נישט אז ער איז „דארטן“ יא געווען, ערשט שפעטער! אבער צער און פיין זענען נישט קיין אביעקטן וואס מען קאן זיי אריבערטראגן אדער איבערפלאנצן; דאס קאן פארוואנדלט ווערן אין נאכמאכונג...

טא וואס זשע בלייבט פארט פאר דעם יעניקן וואס דערשפירט אין אלע זיינע רמח-איברים דעם פארלאנג אויסצודריקן זיין צער? וואס זאל ער טאן בכדי עד זאל קענען איינזאפן אין זיך כאטש א טויזנט-טויזנטל-טייל פון דעם דריטן יידישן חורבן?

דער ווירקזאמסטער און אויפריכטיקסטער אויסדרוק וואלט אפשר געווען: שווייגן. א טיפער, לאנגער שווייגן וואס זאל „שרייען“ צו דער וועלט. האבן טאקע אייניקע פון אלי וויזעלס העלדן „אויסגעשריגן“ זייער פראטעסט דורך שווייגן: ס'שווייגט דער „שווייגער“ אין זיין ראמאן „די שטאט אויף יענער זייט מויער“; ס'שווייגט משה דער מקובל, אין זיין בוך „דער נדר“, ווען ער דערוויסט זיך אז באלד וועט די מערדערשע האנט זיך אראפלאזן אויף דעם קאפ פונעם יידישן יישוב, רעוואלטירט ער קעגן דעם באנוץ פון ווערטער און רופט צו אן „אבסאלוטן שטילשווייגן“. ווי א פראטעסט קעגן יידישער געשיכטע: „...צו לאנג זענען מיר געווען דער חוק-שפיל פאר די אומות. אונדזערע טרויעריקע געשיכטע האבן זיי, די אומות העולם, אמוזירט און — דערנערווירט... איז מיין איך, אז אויב שווייגן — איז שפראכלאז.

אמת. שווייגן הייסט אויפצוהערן עקזיסטירן. דאס איז דאך געווען דעם שונאס ציל. דער יידישער דרך איז פון תמיד אן געווען: „לא אמות כי אחיה!“ סאז נישט געווען קיין תפילה, נאר א געשריי: לעבן בלייבן טראץ אלעמען! לעבן, הייסט שרייען! פראטעסטירן!

דאס וועט ווייך מאכן דעם שונא'ס הארץ... אבער אינעם זעלביקן יאר ווען גאנדהי האט געזעה'ט די יידן גיין גוטווייליק צו זייער טויט, האט ער געווארנט דער ענגלישער מאכט אין אינדיע מיט „א בלוט-באד" אויב מען וועט אים שטערן דורכצופירן זיינע נאציאנאלע אספיראציעס... צוויי מאסן: איינע פאר זיך, און אן אנדערע — פאר יידן...

★

ס'נאגן נאך אלץ אין מיר ספקות: צי קאן מען באמת אויסשרייען דאס געשריי פון די אומגעקומענע? קאן דען עמיצער בכלל, בפרט דער יעניקער וואס איז דארטן נישט געווען, זיין אימשטאנד צו וויסן וואס דארטן איז פאר-געקומען?

★

פונדעסטוועגן: נאכן איבערלייענען דיינע זכרונות און פראפילן, האב איך איינגעזען אז גערעכט ביסטו און נישט איך. והגדת! דאס איז דער באפיל פון דער יידישער גשיכטע. ווי שווער ס'זאל נישט זיין פארן יחיד איבערדער-ציילן און ווידערדערציילן די „גשיכטעס", ווייל ער מוז יעדעסמאל אויפסניי טובלען זיין נשמה אין די גיהנום-יסורים פון די חורבנות, ליגט אויף אים דער חוב פון זכור און והגדת! דעריבער, גוט האסטו געטאן, דוד, וואס דו האסט ארויסגעבראכט קאלק דורך דער פרויז, מע פון דעם שטעטל'ס כאראקטערן און טיפן, וואס דו האסט געשילדערט מיט אזויפיל פאר-שטענדעניש און ליבע. דורך זיי, דורך די העלדן וואס דו האסט ארויסגעבראכט, אטעמט דאס שטעטל אויפסניי. ס'ווייזט אז קאלק האט נישט געלעבט אין א וואקום. ס'האט געשפרודלט מיט לעבן, מיט געראנגל, מיט אספיראציע און אידעאליזם. אז טראץ דער מיוערנער ארמקייט, האט אינעם שטעטל אויך עקזיסטירט שיינקייט, גרייטקייט זיך טיילן מיטן „ביסן און וויסן". דורך דיינע הארציקע שילדערונגען, שטייט אויף דאס שטעטל „תחית-המתים".

און נאך א זאך: דורך דער פריזמע פון קאלק, שפיגלען זיך אפ הונדערטער אנדערע שטעט און שטעטלעך פון פוילן בכלל און וואלין בפרט. זיי זענען פארשיטן געווארן בלויז דערפאר וואס זיי זענען געווען יידישע. די וועלט האט געשוויגן בלויז דערפאר וואס זיי זענען געווען יידישע. די שואה-ביכער פאר-איביקן זייער געדעכעניש און פירן זיי אריין אין דער געשיכטע פון יידישער מארטיראלאגיע.

שניצער, דער קאלקער קלעזמער, וועמענס נאמען איז געווען באקאנט איבער גאנץ פוילן, און כ„דערהער" די כל-נדרי קלאנגען וואס רייסן זיך פון זיין פידל. נאך איצטער, וויינט אין מיר דאס הארץ און מאכט ציטערן פאר-בארגענע סטרונעס, מסתמא געירשנטע פון מיין טאטנס כלי-זמרים משפחה...

...אזורי „מארשירן" זיי, די געשאכטענע און פארבלוטיקטע און דאך — שיינענדיקע! די צום-טויט-פארמשפטע און דאך — שטארקער ווי זייערע פארפייניקער! מיט זייערע שטומע בליקן „קוקן" זיי אויף מיר ווי זיי וואלטן פרעגן מיט תרעומות: „דאס ביסטו, חיים, פסח-לייבס, ווו ביסטו געווען בעתן גרויסן נסיון?!" זייערע בליקן ברען. ציגן אן אין מיר פינקען וואס צעפלאקערן זיך אין א גיהנום-פייער. צווישן די צום-טויט-געפירטע, געפינען זיך אויך מיין טאטע-מאמע, מיינע שוועסטער און זייערע פא-מיליעס און אלע אנדערע מיטגלידער פון אונד-זער פארצווייגטער משפחה...

דער טויטן-מארש פארשווינדט. איך בין ווי-דער אליין. ס'פיערן אין מיר ספקות: האבן זיי געקוקט אויף מיר מיט צארן אדער אפשר גאר פארשטענדעניש? די חוצפה מיינע! וואס פאר א מין „פארשטענדעניש" דערווארטסטו פון קרבנות? מיר זענען שולדיק ווייל מיר האבן צו ווייניק געטאן זיי צו ראטעווען; ווייל מיר האבן נישט אונטערגעציגן די וועלט מיט אונדזער צארן!

★

ווי דו ווייסט, האט מיר דער גורל אוועק-געפירט קיין אינדיע ווו אין בין געבליבן ביזן סוף פון דער צווייטער וועלט-מלחמה. כהאב געוויינט ערגעצווו אין א פארווארפענער שטאט, אן יידן. די אויב-ידיעות פונעם גרויסן בראך זענען צו מיר דערגאנגען דורך רמזים. מיר אלע זענען געווען צו נאאיוו צו קענען גלויבן אז אזא אכזריות זאל מעגלעך זיין אינעם צוואנציקסטן יארהונדערט... ווי צו אונדז און צו אונדזער נאאיווקייט! מיר זענען געווען פארגלייבט אינעם הומאניזם. אויך איך, ווי א סך אנדערע יוגענטלעכע פון מיין דור, בין אריינגעפאלן אין קעלבערנער התפעלות פאר דעם דאויקן אפגאט ביז... כ'האב געהערט דעם גרויסן הומאניסט מאהאטמא גאנדהי שטאמלען: „זאלן די יידן זיך נישט קעגנשטעלן דער בייזער היטלעריסטישער מאכט און גיין צו זייער טויט מיטן גייסט פון „אהימשא" (אן-גוואלדטאט)

„ידישע חכמה“

געפירט מיט זיך איך די חכמות — שרייבט דער מחבר אין זיין הקדמה.

און אין גאנצוארט פון בוך, שרייבט דער באַוויס-טער פֿאַלקלאַריסט פראָפ' דב נוי :

„דאָס איז אַ וויכטיקע און אינטערעסאַנטע זאַמלונג צוליב איר ווערט און בייטראַג פאַרן פאַרשן די פאַרשידענע וואַריאַנטן און קאַטעגאָריעס פון דער פֿאַלקס-ליטעראַטור אין יידיש. איך האב הנאה געהאַט פון די אוניווערסאַלע און יידישע אינהאַלטן. אין דער זאַמלונג איז קענטיק דער חוש פאַר פֿאַלקלאַר אין ברייטן זין פון וואָרט. די אָפטיילונג 'שפראַך-דערשיינונגען און רעדנסאַר-טן' איז באַזונדערס רייך און האט נישט קיין גלייכן צו זיך אין אנדערע יידישע הומאַר-זאַמלונגען.

„דאָס איז אַן אנגעפיקעוועטער אוצר נישט בלויז פאַרן יידישן דיאַלעקטאַלאַג און עטנאָפֿסיכאָלאָג, נאר אַיך פאַר יעדן ליבהאַבער פון פֿאַלקסטימלעכן לשון, וועלכער בלייבט שטיין מיט התפעלות פון שפּע פון מאַטעריאַל. איך בין זיכער, אז די דאָזיקע זאַמלונג וועט זיין נישט בלויז אַ קוואַל פון פאַרגע-ניגן פאַר די לייענערס, נאר וועט נערן אַיך פאַר-שונג-אַרבעט פון תלמידים, לערערס און וויסנשאַפֿט-לערס, וואָס שטודירן אונדזער קולטור-ירושָה.“

די מזוזה

(דערציילונג)

רייסט די קוליעס שטרוי און די שינדלען פון די נידריקע דעכער. אַ שינדל איז אַראָפּגעפאלן, אַ שטיק שטרוי האָט זיך אויפגעריסן. עס קערט זיך הימל און ערד.

איך ליג הינטער דער פּוכינער קאַלדערע, איינ-גענוממען אינזיך, דריי זיך פון זייט אויף זייט און דוכט מיר, אז איך בין וואָך אין מיין דרימל. צו מיינע אויערן דערטראַגט זיך דער קלינג-קלאַנג פון גלעקער, שטיף-געלעכטער פון מיידלעך מיט יינגלעך וועלכע שליטלען זיך אין אַ „קאַטאַשקע“ אין דער שפּעט-ווינטערדיקער נאַכט.

איך רייס זיך אויף פון מיין דרימל און ווער מיטגעריסן מיט זייערע שטיפערייזען, טו אַ מורמל צו זיך : „אַ שאַד וואָס איך בין נישט צווישן זיי...“ איך גיזער זיך איין נאָך מער אין מיין צודעק און פרוו ווידער איינדרומלען, אבער אומזיסט. דאָך... עס איז אזוי גוט צו ליגן הינטער דער וואַרימער קאַלדערע ווען אין דריסן פייפט אזוי

נחום פעלדמאן

נאַרוואַס איז דערשינען די פֿאַלקלאַריסטישע זאַמלונג „יידישע חכמה“ (אין יידיש) פון לייבל מוריק (פון סאַרנע) ארויסגעגעבן פון „אַרגון יוצאי סרני והסביבה בישראל“. 396 ז', אילוסטרירט. דער מחבר, לערער און דערציער, האט אנגעפירט „תר-בות-שולן אין פאַרשידענע שטעט און שטעטלעך אין פוילן, בעיקר אין וואָלין (אַליק, לודוויפּאָל, דובנאַ א.א.וו.).

די זאַמלונג ענטהאַלט 4 טיילן (שערים) : פון נאַענסטן היימישן קוואַל ; פון פֿאַלקס-קוואַל ; שפראַך-דערשיינונגען און רעדנסאַרטן : סינאנימען, האמאנימען, אפאריזמען, מעטאפארן, ווערטלעך און גראמען, ווערטלעך בלשון סג'י-נהור, ווערטער-שפיל, בינד-ווערטער ; פאַרשידנס ; ברכות און קללות, עברית-ווערטער אין פֿאַלקס-לשון, עברית-נעמען אין פֿאַלקס-אויסדרוק. מעשהלעך, וויצן, אנעקדאטן, שפריכווערטער און גלייכווערטלעך. אַ סך פון זיי ספּעציפיש וואָלינערישע. צום שלום אינדעקס פון עברית-ווערטער, פסוקים און פאַריידישטע עברית-וואָרצלען.

„אין דער זאַמלונג דערשיינען יידישע חכמות פון פאַרשידענע תקופות, וואָס דאָס פֿאַלק האט געשאפן אין די פאַרשידענע גלות-לענדער. וואנדער-רנדיק איבער דער גאַנצער וועלט, האט ער אריבער-

העלען בורקא

עס וואָלט דער ווינט, ס'שיט אַ געדיכט-פּוכטיקער שניי. הייזקעס שטייען האלב פאַרשאַטן. נישטא באלד קיין צוגאַנג צו דער טיר. איך הער דעם סקריפ פון לאַדנס, וועלכע הענגען קוים אויף די זאָוויסעס. דער ווינט שפילט מיט זיי און זיי הערן נישט אויף זיך שאַקלען, פאַרהילן די פענצטער פאַרקאוועטע אין פראָסט מיט די שויבן באַצירטע אין פראָסטיקע בלומען. צווישן די דאַפלטע פענצ-טער ליגט אויסגעלייגטע וואָטע „באַפּוצט“ מיט שוואַרצע קוילן. צווישן דעם — אַנגעשטעקטע יאָלע-צווייגעלעך אויף וועלכע ס'זענען אַנגעשטאַכן רויטע יאָגעדעס.

דאָס אַלץ גיט צו די הייזקעס אויפֿיל היימיש-קייט און קאַלאַריט.

דורך די שויבן לויכטן ארויס פייערלעך. פון די קימענס שיט אַ שוואַרץ-געדיכטער רויך, וואָס צעשפרייט זיך און פאַרגייט אין די פאַרשנייטע וואַלקנס. דער ווינט הערט נישט אויף צו פייפן,

קהילות. איך קען זי גוט. זי באציט זיך מיט פארדאכט אדער אנטוישונג צו אלץ און צו אלעמען. בפרט נאכדעם ווען זי איז געבליבן עלנט ווי א שטיין.

געניע ווינט גאנץ ווייט, ערגעץ אין א פאר-ווארפן געסל אין רמת-גן. דאס געסל טראגט דעם משונהדיקן נאמען „רחוב ללא מוצא“ — א געסל אן אן ארויסגאנג... צוריק מיט א לאנגער צייטן, בעת מיין באזוך ביי איר, איז דאס געסל געווען נישט מער ווי א שטיק זאמדיקער שטח, קיים צוקומען צו איר שטיבל, גלייך ווי דער גורל אליין וואלט דאס געסל צוגעפאסט צו געניעס לעבן... איצט, ווען איך בין צוגעקומען צום געסל האב איך בכלל נישט געקענט טרעפן צו געניעס הייזע. דאס געסל איז שטארק פארבויט געווארן. אפילו דער בוים וואס איז גראד געוואקסן נעבן געניעס פענצטער איז פארשוונדן. אנשטאט דער שיינער פאלמע איז איצט אייפגעשטעלט געווארן א הויכע געביידע און אין דעם ארום נאך פיל ניט אויסגע-ענדיקטע געביידעס, באשטעלטע מיט פעסער קאלן, ציגל און אנדערע ביימאטעריאלן.

איך בין געבליבן שטיין א פארצווייפלטע. אפשר ווינט שוין ניט געניע דא. איך מאך נאך א פאר טריט צווישן די האלב-פארבויטע געביידעס און פלוצים דערהער איך א שטומפיק-שטילן געקלא-פעריי. איך דערווע ביי א נידריק שטיבל אן עלטערע פרוי. אין איר האנט א העמערל און זי קלאפט עפעס צו צום אושאק ביי דער טיר פון אריינגאנג. איך האב זיך שטארק דערפרייט דערקענענדיק אין דער נידריקער, עטוואס דיקלעכער פרוי מיט די קרץ-געשוירענע גרויע האר מיין באקאנטער געניע. אבער נאך איידער איך דערנענטער זיך צו איר, שפאנענדיק איבער די אנגעוויפטע ציגל און ליים — האט שוין געניע פארהאקט נאך זיך די טיר און אריין אינווייניק אין שטיבל.

צוקומענדיק צו דער טיר האב איך זיך נאך מער דערפרייט. אפיין טאפעלע איז אויסגעקריצט איר נאמען. יא, געניע ווינט נאך אלץ דא. בלויז די טיר איז נאך אביסל פארשפריצט מיט קאלן און ליים.

נישטוויילנדיק איז מיין בליק געפאלן אויפן אושאק. וואס האט געניע איצט, ערב פורים, צוגעקלאפט עפעס דא? — איך באמערק גלייך, אז דא איז צוגענאגלט מיט א טשוואק א מזוזה. ביז איצט האב איך דא קיינמאל נישט באמערקט קיין מזוזה. איך ווייס נישט פארוואס האט אט די מזוזה גאר היינט צוגעצויגן מיין אויפמערק-זאמקייט. האב איך אט די מזוזה קיינמאל נישט באמערקט?...

איך קוק און באטראכט די מזוזה. אזא פשוטע

דער ווינט און שטורמט מיט פראסטיקער יללה... ליג איך מיט אפענע אויגן און טראכט אזוי לאנג בין איך שלאף ענדליך איין. דער וואנט-זייגער מיט די קלעצלעך קלאפט אויס אכט קלאנגען אין וועקט מיך איבער. צום טייוול, אזוי גוט איינ-געדרימלט און אט די זייגער-קלאנגען... ליג איך ווידער און טראכט: א שאך, פארשפילט א נאכט בעת עמיץ האט די נאכט אזוי גוט פארבראכט... און אט דערטראגט זיך צו מיר דאס געוויין און געלעכטער פון קינדער. א מאמע רופט איר קינד עסן פרישטיק. הא, דאס איז מיין שכנה רחל-לאה! זי זאגט אזוי תמיד איבער אירע קינדער. „משהלה, שלמהלה, קומט, קומט עסן!...“ „ניין, איך וויל נישט עסן!...“

„פרוואס, שלמה'לה?“

„משהלה האט מיין שליטעלע צעבראכן... ער האט בעתן גליטשן זיך פון בארג אזוי מיין שליטעלע...“

„וויין נישט מיין קינד... דער טאטע וועט ארויס און עס צערעכט מאכן. א כפרה דאס שליטעלע, קום מיין קינד שוין עסן...“

עס דערהערט זיך באלד א סקריפ פון טיר. א ייד קומט ארויס און גלייך נעמט ער זיך צערעכט מאכן שלמה'לעס שליטעלע...

אינדעם דערהער איך דאס געוויין פון חנה'לען. זי שרייט אז שרה'לה שלאגט איר. שרה'לע האט אייפגעקילערט א שניי-מענטש און זי, חנה'לע, האט עס אומגען צערעכט געמאכט מיט אירע מיידלש-קינדערישע הענטלעך...

★

עס טומלט זיך ביי מיין שטוב: מאמעס רופן די קינדער, טאטעס באווייזן זיי. קינדערישער טומל און געלעכטער מישט זיך צענויף מיט געוויין... איך עפן מיינע אויגן. זון-שטראלן פארבלענדן מיינע בליקן. אויף מיין בעט ליגן גאר צעשאטענע שטראלן און ווארעמען מיינע גלידער. אנגעטון בלויז אין נאכט-העמד הויב איך זיך אונטער צום פענצטער פון מיין בעט און זע: קינדער גייען גאר אין מאסקעס, שיסן פון „קפצנים“, מאמעס טראגן שלח-מנות. עס איז דאך גאר זומער-לעבן. ממש א חמסין אינמיטן חודש... אדר.

יא, עס איז דאך פורים אין לאנד. איך אייל זיך אנצוטון און באשליס, ווי יעדעס יאר, גיין צו מיין פריינדיגן געניע און איר ברענגען שלח-מנות. אזוי בין איך זיך נוהג יעדעס יאר. צעטיילן זיך מיט א בינטל זכרונות פון דער אלטער היים. זיבן אזייגער אוונט האב איך גענומען די שלח-מנות און בין אוועק צו געניען. געניע איז אן עלנטע פרוי. זי האט זייער פיל דורכגעלעבט דארט אין ווייטן וואלין בעתן חורבן פון די יידישע

ביסטו? סקאצל קומט!" האט זי אנגעשטעלט אויף מיר אירע שווארצע, גרויסע אויגן. זי האט פאר-שנורעוועט אירע דינע ליפן און א זאג געטאן איראניש: „א שאד וואס איך האב נישט קיין הרובע, וואלט איך זי צעווארפן אינמיטן ווינטער... באמת א גאסט. אזא גאסט!... א נס געשען וואס דו האסט פארבלאנדעט צו מיר... מסתמא אין זכות פון נס פון פורים. הא?..." — האט געניע גערעדט ביסיק.

„פארוואס פארבלאנדעט? פארוואס עפעס א נס? עס איז דאך פורים אין לאנד, נו, בין איך געקומען און דיר געבראכט אליין שלח-מנות, און דיר ווינטשן א פריילעכן פורים..."

„א נס, כאטש פורים זיך דערמאנט אין מיר!" — האט געניע ווידער געזאגט מיט אייפער. איך האב געשוויגן. אפשר איז זי, געניע, טאקע גערעכט. איך שטרעק אויס מיין האנט, נעם זי ארום און דריק זי צום הארצן, באריר מיט מייע ליפן איר באק, און איר געווינטשן א פריילעכן פורים און דערלאנגט איר די „שלח-מנות".

געניע האט גלייכצייטיק צוגענומען דעם שלח-מנות, מיר באדאנקט, און עס גלייך אריינגעטראגן אין איר קיך. בעת געניע איז אוועק בין איך געשטאנען און זיך ארומגעקוקט, געזוכט מיט די אויגן צו וועמען האט געניע גערעדט? איך זע ווי דער צימער איז יום-טובדיק אויפגרוימט. דער טיש געדעקט מיט א וויבערן טישטוך. צוויי זיל-בערנע לייכטער שטייען אויפן עק פון טיש און אויפן צווייטן עק-טיש א פלאש וויין, המן-טאשן, קוילעטשעס. דערביי א גרויסער זילבערנער בעכער און אנדער געשיר ווי זי וואלט זיך געגרייט צו דער פורימדיקער סעודה מיט געסט...

איך שטיין און טראכט: ווער ווייסט, אפשר האט געניע גאר חתונה געהאט, אבער... איך זע דאך נישט קיינעם. ווי אזוי זשע? איך האב דאך בפירוש געהערט ווי זי האט גערעדט צו עמיצן... רופט אן עמיצן טאטע און מאמע? ... וואס געשעט דא? ... ווער ווייסט, אפשר איז געניע גאר חלילה... קיין ווידער — אזויפיל דורכגעלעבט!... דערצו אזוי עלנט!...

מייע בליקן זענען געפאלן אויף בילדער וואס זענען געהאנגען אויף דער וואנט. געניע האט מיט אמאל דערציילט אז אט די בילדער האט זי גענומען ביי אירער א חברטע אין א קיבוץ וועלכע איז אמאל עולה געווען אלס חלוצה.

אט זע איך א בילד פון א יידן מיט אן הדרת-פנים. אויף זיין קאפ א זיידענע קאפעלע. מיט א שיינער לאנג-צעקעמטער בארד. דאס איז געניעס טאטע, וועלכן איך האב אזוי גוט געקענט דארט פון מיין אלטער היים אין וואלין. ר' יעקב דער

אלטע מזוזה, איינגערעמלט אין א בלעך, געפארמט הינטער א בלעכענעם „דעכל" און אינמיטן א שייבעלע דורך וועלכער עס זענען זיך ארויס די שפיציקע אותיות „שד"י" אויף אן אפגבליאקעוועטן פארמעט. דאס „דעכל" וו דער טשוואק איז איינגענאגלט איז עטוואס אנגעשפאלטן...

איך בלייב שטיין ביים שוועל און קוק אויף דער מזוזה. געמישטע געפילן און זכרונות טויכן אויף אין מיין זכרון. עס האט זיך געגלסט שטיין און איינקוקן זיך אלץ מער און מער אין דער דאזיקער פשוטער מזוזה. וויפל מזוזות איך זע אין לאנד זענען זיי אזוי אנדערש פון אט דער מזוזה. איך האב געזען געפוצטע, מעשענע, פאר-שידענע מאדערנע — קריגעלעך-פארמען, בצלאל-אויסארבעטונגען און נאך און נאך, אבער אזא מזוזה נישט געזען אין ערגעץ!...

פלוצים דערטראגט זיך צו מיר געניעס שטים, גלייך ווי זי וואלט גערעדט צו עמיצן. איך הער זיך איין. צו וועמען רעדט אזוי געניע? אט הער איך ווי זי זאגט: „באלד, באלד, טאטע, אט וועל איך דיר דערלאנגען דייע קאלאשן... מאמע, דו האסט שוין אנגעטאן דעם פארוק? קום וועל איך דיר פארשפילען דעם פיניאר..."

איך פארנעם געניעס ווערטער און שטיי א געפ-לעפטע. גוואלד, צו וועמען רעדט אזוי געניע? ... אפשר שטיי איך גאר ביי א פרעמדער טיר און בלויז דאס טאפעלע מיט געניעס נאמען איז נאך פארבליבן? ווער ווייסט!...

כ' בלייב שטיין אינגאנצן צעטומלט. אין מייע הענט די שלח-מנות. דער טאץ מיט די שלח-מנות ציטערט אין מיין האנט און איך וואג נישט אנרירן דאס טיר-גלעקל, אדער אנקלאפן אין טיר.

פלוצים האט זיך דערטראגן צו מייע אויערן א געזאנג, וואס האט אנגערירט מייע געפילן: „אוי המן איז געווען א הינט מיט שארפע ציין, בייסן האט ער אנדז געוואלט א מאל... א נס איז אנדז געשעהן עס כל עמנו בית ישראל..." גוואלד, צי איז עס געניעס שטים? דער קול איז אזא שיינער, מתיקותדיקער. איך האב קיינמאל נישט געהערט געניען זינגען. אין איר שטימע פילט זיך אזויפיל הארץ און נשמה, באנעמט ממש ביים הארצן. דער קול צעטראגט זיך, פראלט אויך ארויס צו דער געסל-שטילקייט...

נישט קענענדיק זיך מער באהערשן האב איך אנגעדריקט אין גלעקל. „ווער איז דארט?" האב איך דערהערט געניעס שטים. „דאס בין איך!" — האב איך געענטפערט. „ווער איז דער איך?" „האב נישט מורא, געניע, א היימישער מענטש..." די טיר האט זיך ברייט צעעפנט און איך האב דערזען פאר זיך טאקע נישט קיין אנדערער ווי געניען. א צעשטראלטע פון זינגען. „הא, דאס

בת-יחידקעלע, גאלדעלע... ביסט דאך אזוי ענליך צו דיין מאמען וועלכע שטייט מיר איצט פאר די אויגן. אזוי ווי נעכטן וואלט עס געווען! ... יא, איך געדענק ווי דיין חברטע רחלע איז אוועק געפארן אויף הכשרה און דיין עלטערן האבן דערפון אפילו הערן נישט געוואלט בעת איך דו האסט געטראכט וועגן דעם. איך געדענק ווי דיין טאטע-מאמע פלעגן זאגן: „אונדזער גאלדעלע וועט חתונה האבן מיט א גוטן בחור ווי עס פאסט פאר אונדזער יחוס“. נו, מילא, וואס געווען איז פארפאלן. יא, עס טוט באנק, עס טוט וויי! אזא גרויסע און יחוסדיק-רייכע משפחה! איז טאקע א נס וואס כאטשיג א געדעכעניש איז געבליבן!...

געניע-גאלדעלע, דאס אמאליקע רייכע טעכטערל איז איצט געשטאנען א שטיל-שווייגעוודיקע מיט אן אראפגעלאזטן קאפ און געשוויגן. אירע בליקן האבן איצט געבלאנדעט גאר אין אן אנדער וועלט. אין א ווילע ארום האט זי ארויסגעמורמלט: „א געדעכעניש זאגסטו? א נס? אך, וואס ווייסטו וואס? זעסטו?“ — האט זי פלוצים געגעבן א פראג-אויף די טיר און אנגעוויזן אויף דער אלטער מזוזה — „דאס איז נאר דאס איינציקע געדעכעניש, די איינציקע ירושה וואס איז מיר פארבליבן פון אמאליקן רייכן לעבן פון מיין טאטנס שטוב...“ „הא, די מזוזה!...“ האבן מיינע ליפן שטיל ארויסגעמורמלט. „דאס דערמאנט מיר אזויפיל... ווו האסטו זי גענומען? עסקלוציוו!... ממש אן אויסנאם!...“ האב איך געפרווט א שמיכל טאן מיט א געקנצלטן שמיכל, כדי אנווייזן א גוטע שטימונג אויף געניע. געניע האט אבער טיף אפגעזיפצט: „דו פרעגסט ווו איך האב גענומען אט די מזוזה? עס איז גאר נישט פשוט איבערצוגעבן ווו איך האב זי גענומען“.

און געניע האט גענומען דערציילן: „עס איז געווען ערב פורים. א נאכט פאר דער סעודה. אזוי ווי היינט. אנגעטאן אין קורטאש, וואס איך האב אראפגעגנבעט פון א טשוטשעלא, האב איך ארוםגעבלאנקעט איבער די וואלינער און פאליעס-יער וועלדער, א הינגעריקע און בארוועסע, נאכדעם ווי איך בין אנטלאפן פון די רוצחישע הענט. איך געדענק ביזן היינטיקן טאג ווי אזוי, ליגנדיק הינטער א סטיג היי אין פעלד האב איך פלוצים דער-פילט, אז היינטיק פראסטיק-דינסטערדיקער טאג איז ערב פורים. זאל איך זאגן אינטואיציע? — איך ווייס נישט! זאל אין זאגן גלויבן? — כ'ווייס נישט! איך האב נאר געפילט, אז היינט איז נישט קיין געוויינלעכער טאג... ווי מיט טויזנטער פעדים האט יענע נאכט מיר א צי געטאן צו זען כאטש נאך איינמאל מיין היים.“

„בלאנדזשענדיק איבערן וואלד אין טיפן שניי און

מאנופאקטור-סוחר. ווער האט אים נישט געקענט אין שטאט ביי אונדז?

אויף א צווייט בילד — געניעס מאמע. א שיינע יידישע מאמע. אויף איר קאפ — א פארוק, די אויגן שווארצע, מאמישע. אויף איר האלדז א גרויסע גאלדענע קייט. געניע איז אזוי אריינגעראטן אין איר.

אט איז איך א בילד פון אירע ברידער, פון אירע באבע-זיידע און אנדערע משפחה-מיטלידער. „אפשר שטער איך דיר, געניע“, האב איך געפ-רעגט ביי מיין אלטער פריינדיגן בעת זי האט זיך צוריקגעקערט פון קיך.

„ניין, ניין, פארוואס?“ האט געניע געענטפערט שטיל. „זיך, וואס שטייטו?“

„איך ווייס? אפשר האסטו געסט...? איך זע דאך, אז דער טיש ביי דיר איז אזוי שיינ סער-וורט...“

„פארשטייט זיך!“ האט געניע געענטפערט אויפ-הייבנדיק אירע בליקן צו דער וואנט — „זעסט נישט מיינע געסט?... אט איז מיין טאטע... אט איז מיין מאמע... מיינע דריי ברידער... די באבע מיטן זיידן... געדענקסט אפשר — דער זיידע וועלול... די באבע טויבע...“

געניע האט געווארפן אירע בליקן צו מיר און ווידער צו די בילדער. איר פנים האט באקומען פארשידענע פארבן. זי האט שטיל ארויסגעמורמלט: „יא, אזעלכע טייערע געסט... שוין אלץ געגרייט פאר זיי...“

געניע האט ארויסגענומען א סערוועטקע פון א טאץ און געזאגט: „מיינסט אוואדע, אז געניע האט שוין גארנישט, הא? זעסט וואס איך האב אנגעבאקן?“ — טוט זי א ווייז אויף דער טאץ מיט די המן-טאשן. „אליין געבאקן, מיט די אייגענע הענט... אזוי ווי מיין מאמע האט זיך געפירט... און אזוי ווי מיין טאטע האט ליב געהאט...“

געניע האט אראפגעלאזן איר קאפ און ארויס-געמורמלט שטיל: „אויסער ווי האב איך מער קיינעם נישט... די טיר עפנט זיך נישט א גאנץ יאר... א נס, א נס וואס איינמאל אין יאר איז פארהאן אן אזכרה... אין דער לעצטער אזכרה האב איך דיר אפילו געזוכט... אבער... אבער“ — האט זי צוגעלייגט איר דלאניע צו אירע ליפן — „א נס די אזכרה... יא, שוין איינמאל א נס!... וויי ז'מיר!... קיינער איז צו מיר נישט צוגעגאנגען, און נישט געפרעגט אפילו וואס איך מאך, אזוי אז עס...“

„א נס, זאגסטו געניע? וואס דען — נישט קיין נס? — זיי צופרידן... ס'איז דאך באמת א נס וואס כאטשיג דו ביסט געבליבן לעבן פון דיין גאנצער משפחה... איך געדענק דאך אזוי גוט דיין טאטנס שטוב און דיר אלס צעפיעשטשעט

אלץ זעט דא ארויס אזוי פרעמד און היימיש גלייכ־
צייטיק. איך דערשרעק זיך פאר זיך זעבלסט. פאר
מיינע אייגענע טריט.

„פון די פענצטער ווו עס איז אמאל געווען
מיין שלאף־צימער זעצט ארויס ליכט. צי שוין
זשע? אפשר... אפשר איז עס גאר נישט מיין
טאטנס שטוב? איך שטעל זיך ביי דער זייט פון
וואנט און קוק אריין דורכן פענצטער. יא, מיין
היים! מיין שלאף־צימער! דא האב איך געחלומט
וועגן א שיינער וועלט. דא האבן געלעבט מיינע
עלטערן, ברידער און שוועסטער. אפילו זייערע
שאטנס זענען דא איצט אויסגעלאשן. דא ביים
דעמבענעם טיש ווו עס פלעגט זיצן מיין טאטע
בראש פון דער פארצווייגטער משפחה זיצט גאר
א גוי. ווייגעשריגן! דא ווו מיין טאטע פלעגט
זיצן אויבנאן ביי דער פרימדיקער סעודה אין
דער דאזיקער נאכט זיצט איצט א גוי מיט גרויסע
וואנסעס. זיין טשופרינע איז ארונטערגעלאזן. מיט
זיין צעכראסטעטער העמד. און קעגנאיבער אים
זיצט אנשטאט מיין מאמע א באגודערטע גויע,
וועלכע איך האב נישט איינמאל געזען אויפן מארק
פארקויפן גרינס. דיזעלבע זאצא ביי וועלכער איך
פלעג נישט איינמאל קויפן גרינע ציבעלקעס און
רעטעכלעך איז גאר געווארן איצט די באלעבאסטע
פון מיין טאטע־מאמעס שטוב.

„פאר מיינע אויגן האט גענומען שווינדלען.
אייגנטלעך האט זיך דא כמעט ווייניק וואס
געענדערט... דיזעלבע מעבל, דערזעלבע טיש,
שאפעס, שטולן און אנדערע שטוב־זאכן אויף
וועלכע איך האב איצט נישט קיין שליטה. וואס זאל
איך טאן? זאל איך אפשר אנקלאפן און אריינקוק־
מען אין שטוב? — נין, איך קען דאך אזוי גוט
אט דעם גוי. איך וואלט מער קיין לעבעדיקע נישט
ארויס פון זיינע הענט... אייוואן!...

„איך שטיי הינטער דער טיר און האב מורא
אריינקומען. איך קען אבער אויך נישט אוועקגיין
פונדאנען. מיין טאטנס שטוב און איך!... איך
ציטער אינגאנצן. איך וואלט אזוי געוואלט עפעס
מיטנעמען פונדאנען, כאטשבי עפעס אן אנדענק.
עס ווילט זיך כאטשבי נאך איינמאל אריין אין מיין
מיידלשן צימער, ווו איך האב אויפיל קליידער
און צירנג איבערגעלאזט; אויפיל מיידלשע חלז־
מות געוועבט. מיר דוכט זיך אז דער גוי אייוואן
הערט דאס קלאפן פון מיין הארצן, דעם ציטער
פון מיינע פיס. איך פארגעס אויף א וויילע אין
וועלכער לאגע איך געפין זיך. דער אינסטינקט
פון לעבן לאזט מיך אבער נישט אריינקומען אין
מיין אייגענער הייט...
„איך שטיי און קוק נאך אלץ דורכן פענצטער.
דער שניי פאלט אינדרויסן און באדעקט מיך
אלץ מער. עס פירן די פיס. עס ציטערן די גלידער,

אויסבאהאלטנדיק זיך פון גויישע אויגן — האב
איך אוועקגעשפרייזט צו מיין טאטנס שטוב. די
בענקשאפט צו זען די שטוב פון מיינע עלטערן
האט מיר נישט געגעבן קיין רו. איך מוז גיין אהין!
איך מוז זען די שטוב פון וועלכער איך בין
ארויסגעריסן געווארן. די שטוב פון געוועזענער
פרייד און גליק, ווו איך בין געבוירן אין דער־
צויגן געווארן.

„טראץ אלע געפארן בין איך געגאנגען דורך
וועגן און אומוועגן צו מיין היים, צו מיין יידישער
היים. מיטן צופאלן פון דער נאכט האב איך געש־
פרייזט צו מיין שטעטל. מורא־דיקע שאטנס האבן
זיך געשפרייט איבער וואלד און פעלד. די נאקעטע
ביימער האבן זיך באהאנגען מיט שניי און „פראס־
טיקע ליכט“. שטיל ווי איך וואלט מורא געהאט פאר
מיינע אייגענע טריט בין איך צום ערשטן מאל
ארויס פון וואלד, געשפאנט איבער פארפרוירענע
טייכן, פארטשעפעט זיך אין שנייאיקע קוסטעס,
געפאלן, זיך אויפגעהויבן און ווייטער געשפאנט.
אהין, אהין צו דער שטוב פון מיינע עלטערן!...
„נאך פון דערווייטנס האב איך דערזען פייערלעך.
דאס זענען געווען די הייזער פון דער פארשטאט.
דא האבן געוויינט די גוים, וואס די מערהייט
פון זיי האט געהאלפן די דייטשישע בעסטיעס אויסצו־
ראטן די יידן פון שטעטל און פון ארומ, דערונטער
אויך מיין פארצווייגטע משפחה. דאס הארץ האט
האסטיק גענומען שלאגן. אט גיי איך שוין איבער
די גאסן און געסלעך פון מיין היימשטאט. א
טויטע שטאט. פוסט דער מארק. דא האט זיך אמאל
געטומלט פון יידן און איצט... איצט איז אלץ דא
געווען טויט... נישטא מער קיין יידן. בלויז ווו־
נישטיוו האבן נאך געטויכט פייערן פון די פאר־
לאזענע יידישע הייזער ווו דאס יידישע לעבן האט
אמאל אזוי געשפרודלט מיט יידישן חן און איצט...
איצט פארכאפט געווארן דורך די גויישע רוצחים.

„מיין הארץ האט פארקלעמט. צו מיינע אויערן
האט זיך דערטראגן דאס געוויין פון א קינד. געביל
פון הינט. שאטנס צעשפרייטע ווי געשפענסטער.
און איך... גיי מיט ארומגעוויקלטע פיס מיט שמא־
טעס און שפרייז צו מיין טאטנס שטוב. איך בין
געקליידעט אין פויערישע קליידער. מיין גויישער
קורטאש גיט מיר צו א געוויסן גלויבן אז איך וועל
נישט דערקענט ווערן... ליידער!... דער ווייטיק
איז אבער גרויס... האס און צארן טראגן מיך
איבער די גאסן, די אמאליקע יידישע גאסן פון
מיין שטאט, פון דער אויסגעליידיקטער שטאט פון
יידן.

„איך געדענק נישט ווי לאנג איך האב אזוי
געשפרייזט איבער גאס און געסלעך פון דער
טויטער שטאט, מיין שטאט וועלכע איז מיר איצט
אזוי פרעמד. אט בין איך שוין ביי מיין שטוב.

פון מיין מאמען, מיין טאטן, די ליפן פון מייןע
ברידער..."

געניע האט איבערגעריסן אויף א וויילע איר
דערציילונג. א טרער האט זיך אראפגעקליקט אויף
אירע באקן. זי האט א וויש געטאן די טרערן
מיט דער דלאניע און פארגעזעצט: „זעסט, מיין
טייערע" — האט זי ווידער צעפראלעט די טיר
און אנגעוויזן מיט דער האנט — „אט דא אין
דעם ארט... דו זעסט?... דאס בלעכל האט זיך
אויפגעשפאלטן בעתן אראפרייסן די מזוזה פונעם
אושאק און צעבלוטיקט מיין האנט, אבער... אבער
עס איז געווען כדאי... און היינט פארנאכט, ערב
דער מסיבה, ווען איך נעם אויף מייןע געסט —
קלאפ איך פעסטער צו די מזוזה כדי... כדי האבן
דאס געפיל און דעראינערונג פון יענער גורלדיקער
נאכט בעת איך האב איר אראפגעריסן. פאר מייןע
אויגן זע איך מיין טאטן, מיין מאמען, יומטובדיק
געקליידעט. מייןע ברידער, זיי קומען מיר זאגן
א פריילעכן פורים... ברענגען מיר שלח-מנות...
איך זע ווי מיין טאטע בארירט די מזוזה מיט
זיינע צארטע בלייכע פינגער. ער טוט א קוש די
מזוזה און קומט אריין אין שטוב. 'א גוטער פורים
דיר טאכטערל!...' זאג, נ, בין איך אליין?... בין
איך עלנט?... ניין, איך בין נישט אליין!... איך
בין מער נישט עלנט!..." — שרייט געניע אויס
אויף א קול — פונקט ווי עלנט איך בין מער
נישט געווען דארט אין טיפן וואלד, פילנדיק אז
איך האב מיט זיך מיין טאטנס מזוזה. נישט
איינמאל — זאגט געניע — בעתן בלאנדזשען
איבערן וואלד האב איך די מזוזה פארלוירן דורך
די צעלעכערטע קעשענעס פון מיין קורטאש, בפרט
בעת איך האב זיך שפעטער אנגעשלאסן אין די
פארטיזאנער. תמיד תמיד אבער האב איך זי
אפגעזוכט צוריק. טאקע ווי א נס וואלט עס געווען,
א פורימדיקער נס!...

„איינמאל" — האט געניע ווייטער גערעדט מיט
התלהבות — „האב איך זי צום וויפלסטן מאל
פארלוירן און געווען זיכער, אז איך וועל זי שוין
מער נישט געפונען. איך האב געהאט דאס געפיל
אז אייב איך וועל די מזוזה מער נישט געפונען
איז איך פארלוירן מיין לעבן. צו מיין גליק האט
די מזוזה זיך תמיד אפגעזוכט..."

„איך געדענק, אז בעת איינמאל, אן אַבלאווע
אויף די פארטיזאנער, דאס איז געווען אין איין
פינצטערער נאכט, בין איך צוזאמען מיט די
פארטיזאנער געלאפן אין דער פינצטערניש. איך
טו א טאפ אין טאש — נישטא די מזוזה. איך
ווער דערציטערט. צומארגנס פארטאג בין איך
ארויס פון מיין קויבאש און גענומען גיין אין
די זעלבע טריט ווי איך בין געלאפן און... ווי
גליקלעך איך בין געווען בעת איך האב די

אבער איך קען זיך נישט רירן פון ארט. איך
קען נישט אנזעטיקן מייןע בליקן מיט מיין היים.

„פלוצים באמערק איך ווי איוואן האט זיך אויפ-
געהויבן פון פארן טיש. איך דערשרעק זיך נאך
מער. איך האב מורא, אז ער דערהערט מיין
שאַרשען אדער שטיין ביים פענצטער. איך מוז
אוועק פונדאנען. יא, אוועק פון מיין אייגענעם
שוועל. איך טרעט אפ פון פענצטער און לויף
שנעל אריין אין הויף צום הינטערשטן אריינגאנג.
איך גיי ארויף אויף די פיר טרעפלעך, מאך-אויף
שטיל די טיר און שטעק אריין מיין קאפ אין
'הייזל'. א גערוד פון גרינס טוט א זעץ אין מייןע
נאזלעכער. דער הונגער באפאלט מיך נאך מער.
כ'וואלט אזוי עפעס גענומען דא צום עסן, אבער
איך האב מורא מען זאל מיך נישט דערהערן.
פון 'הייזל' פירט א טיר צו דער קיך. איך פארטייע
זיך און ווארט, אז איוואן און זיי ווייב זאסיא
וועלן זיך לייגן שלאפן. אבער נאך איידער איך
טאפ-אן אין דער פינצטער עפעס צו נעמען דערהער
איך פלוצים טריט וואס דערנענטערן זיך אין דער
ריכטונג צום 'הייזל'. א דערשראקענע לויף איך
ארויס צוריק פון 'הייזל'. מייןע בליקן, וועלכע
האבן זיך צוגעווינט צו דער פראסטיק-נאכטיקער
טונקלקייט, באמערקן אין שוין פון דער לבנה
און שניי די צוגעקלאפטע מזוזה אויפן אושאק
ביים אריינגאנג. דאס הארץ טוט א פלאטער פון
שרעק און געמישטע געפילן..."

„איך ווייס אז מיין טאטע פלעגט זיך נוהג
זיין צוקלאפן און בודק זיין די מזוזות ביי יעדער
טיר-אריינגאנג פון שטוב און קושן די מזוזה.
אויך מיין מאמע. מייןע ברידער.

„אינסטינקטיוו האב איך אויסגעשטרעקט מיין
האנט צום אושאק. איך האב מיט אלע פינגער
זיך איינגעקלאמערט אין בלעכל און מיט די לעצטע
כוחות געגעבן א רייס אראפ די מזוזה און שנעל
זיך געלאזט לויפן. לויפנדיק האב איך דערפילט,
אז מיין האנט איז פייכט. אין שוין פון דער לבנה
האב איך באמערט, אז מיין האנט איז פארבלי-
טיקט. איך האב זיך צוגעבויגן צו דער ערד און
א וויש געטאן די פארבלוטיקטע האנט אין שניי
ווי עס איז פארבליבן א טונקלער פלעק פון מיין
בלוט..."

„איך לויף צוריק אין וואלד מיט דער מזוזה
אין מיין פארבלוטיקטער האנט. איך פיל א ווייטיק
אין האנט, איך בין אבער גליקלעך. אינגאנצן
פארגעסן, אז עס מאַטערט מיך דער הונגער. איך
דריק די מזוזה צו מיין הארצן. קושנדיק זי האב
איך זיך שטארק צעוויינט. צו מיין פרייד איז
נישטא קיין שיעור. איך קוש די מזוזה און האב
דאס געפיל ווי איך דריק מייןע ליפן צו די ליפן

שטום בין איך געשטאנען און אויסגעהערט געניעס אראפריידן זיך פון הארצן. ווען זי האט פארענדיקט איר מערקווירדיקע דערציילונג האב איך באמערקט ווי זי איז אינגאנצן דערשעפט. איר פנים איז געווען צעפלאמט. אירע שווארצע אויגן האבן געפינקלט מיט פארבארגענע נישט אויסדער-ציילטע פייערלעך.

אינגאנצן צעחושט האב איך געניען געוונטשן א פריילעכן פורים, ארומגענומען זי, צוגעדריקט צו זיך פעסט און געבליבן לענגערע מינוטן שטילשווייגעוודיק. מיינע פינגער האבן אינסטינקטיוו זיך אויסגעצויגן צו דער מזוזה ביי דער אפענער טיר...

מזוזה דערוען ליגן אין שניי הינטער א קוסט ווו איך האב זיך אויסגעליטשט אי לויפנדיק געפאלן און זי דעמאלט פארלוירן.

„נו, וואס זאל איך דיר זאגן, מיין טייערע, איך ווייס טאקע נישט צי איך בין געבליבן א געדעכע-ניש א דאנק דער מזוזה אדער די מזוזה איז געב-ליבן א געדעכעניש דורך מיר !!!“

לאנג-לאנג האט נאך געניע דערציילט, גערעדט מיט הארץ ווי אזוי זי איז געבליבן לעבן נישט שוידנדיק זיך מיט דער מזוזה. זינט יענער פורים-דיקער נאכט, דארט אויף די פלייען פון וואלין און פאליעסיע.

ישעיהו קיפניס (לאס אנדזשעלעס)

„פישקע דער קרומער“ פון ראווניע

(א בילד)

ער האט געעפנט האט ר' לייזער נישט געהאט. די געגנט איז געווען „א שווארצע“ און די וואס האבן ביי אים געקויפט בראנפן זענען געווארן ארעסטירט פאר טרייבן אטאמאבילן און אויטאס שיכורעראייד. איז עס שוין דערגאנגען דערצו, אז ווען ער האט פארקויפט א פלאש בראנפן צו א זיבציקאריקן מאן האט מען אים שיעור אריסטירט פאר פארקויפן ספיריטגעטראנקען מינדערעריקע. אזא מזל האט ר' לייזער געהאט אין די ערשטע יארן.

אבער, דאס אלץ איז געווען — און מער נישט. „איצט — א דאנק דעם אויבערשטן — מען מאכט א לעבן. אבער אויב דו ווילסט דווקא א וואלינער מעשה, איז הער...“

און ר' לייזער באסעווקויערס מעשה איז באמת אנאליסטערלישע. געווען איז א קאלטער, רעגנדי-קער און וינטערדיקער וונטיק-טאג נאכמיטיק. איז שטעלט זיך אריין אין זיין געשעפט א מיטליע-ריקער יידישער יינגערמאן און בעט זען דעם באלעבאס פון געשעפט. דער באלעבאס, ס'הייסט ר' לייזער, האט זיך גראדע ארומגעדרייט ארום די פאליצעס, ווי ער האט אויסגעלייכט פלעשער מיט וויין און געפרעגט דעם יינגמאן מיט וואס ער קאן אים העלפן.

„ערשטנס וויל איך אייך באגריסן און וויל אייך פרעגן א שאלה...“ זאגט דער יינגערמאן. דאס איז ר' לייזערן נישט געפעלן. „אויב איר ווילט פרעגן שאלות דארפט איר גיין צום רב“.

אין דער זוניקער שטאט לאס אנדזשעלעס, לעבן אן עיני-הרע, א סך וואלינער יידן. יידן פון א מאל און יידן פון היינט. פון היינט — מיינט נאכן חורבן, וואס מיר רופן „שארית הפליטה“. ס'זענען דא איך א דריטער סארט יידן, אזוי-גערופענע „יור-דים“, אבער דאס איז א קאפיטל פארויך. איך האב ליב „מיינע“ וואלינער יידן. מערסטנס טייל פאלקטימליכע מענטשן. רעדסטו מיט זיי, פילסטו זיך עפעס אזוי היימיש. אפילו ווען דו רעדסט נישט וועגן דער אלטער היים — ווייזט זיך דיר אויס אז דו ביסט — דארט.

איז מאך איך טאקע פון מאל-צי-מאל א שפא-ציר צו אזא איינעם. אז סיי איך סיי ער האבן הנאה פון אדורכשמועסן זיך אויף א וואלינער יידיש... „מהיכתיית“ — מאכט איינער. „מיט גרויס פארגעניגן“ — א צווייטער.

אט גיי איך אריין אין געשעפט פון ר' לייזער באסעווקויער, וואס געפינט זיך אין ראג פון צוויי הופטגאסן. ר' לייזער, א הויכער מיטליערי-קער מאן מיט א געמיטליכן געזיכט מאכט א שוין לעבן פון די שפייז-פראדוקטן וואס ער פארקויפט אין זיין געשעפט, דער עיקר פון אלקאהאלישע געטראנקען.

„געוויס“ זאגט ר' לייזער באסעווקויער „איך אליין בין א וואלינער, אדורכגעגאנגען דעם גרויסן חורבן און דערגאך זיך פארקייקלט, כ'וויס אליין נישט ווי אזוי, אין דער זוניקער קאליפארניע“. קיין גרויס מזל מיט זיין ערשטן געשעפט וואס

פירן מיל פון שטיינווארצלס פאבריק. איר האט געווינט נעבן דער אויערע וווּ איך פלעג קומען זיך באַדן יעדן שבת... איך קום אייך פרעגן א שאלה און בעטן א קליינע טובה — און איר באַפאלט מיך?"

„פארשטייט, מיסטער פישל“, קערט זיך ר' לייזער אויף צוריק. איך בין אַ ביזנעסמאַן. ניטאָ קיין צייט פאַר סתם דברים בטלים. אויב איר ווילט בעטן, פרעגן, מאַכט עס שנעל...”

ר' לייזערן האָבן אַזש אַנגעהויבן ציטערן די הענט פון אויפֿרעגונג. איצט האָט זיך פישל צוריק־געצויגן ווען ער האָט דאָס דערזען.

„הערט זיך איין, ר' לייזער“, אַזוי פישל. „איך האָב אייך געוואָלט פרעגן, און איך וויל איר זאָלט מיר זאָגן דעם אמת, צי ביי אייך אין דאָרף זענען געווען אלע קאליקעס, האַרבאטע, קרימע, אַדער סתם אַן פֿיס? אין מיין שטאָט פון וואנען איך קום האָב איך קיין קאליקעס ניט געזען, אפילו די גויים זענען געווען גלייך... איך קום פון ראָוונע!“

„און בעטן וויל איך אייך, ר' לייזער, כאַפּט אַ שמועס מיט מיין יידענע, איך וויל אייך קומען אויף אייערע טאַנץ־אָונטן, איך וויל אייך שפּענדן פאַר ישראל, פאַר אַנדדער וואַלינער סאַסייעטי, פאַר אַ ביסל יידישער קולטור, אַ זשורנאַל וואָס שמעקט מיט וואָלין... זייט אַזוי גוט, כאַפּט אַ שמועס'ל מיט מיין יידענע. זי איז אייערע אַ קליענטין. איך האָב שוין צו איר גיט קיין כוח. אויך זי איז אַ ראָוונער!“ —

און ר' לייזער פילט אַן צוויי גוטע כּוּס'עלעך : „נ, איז לאַמיר מאַכן אַ יידישן לחיים. איך בין כּמעט אַ ראָוונער און מיין יידענע איז אַ לויז־קערן. אַ טייערע יידענע, זאָג איך אייך. בכלל, די מיידעלעך אין לויזק זענען אַמאַל געווען אַזוינס און אַזעלעכס. יינגלעך באַזונדער — מיידלעך באַ־זונדער. האָט מען טאַקע געקאַנט זיך אויסקלייבן...”

„נישט דאָס בין איך אויסן“, זאָגט דער יינגער מאַן. „איך האָב פשוט געוואָלט זיך באַקענען מיט אייך. מיין יידענע האָט מיר געזאָגט אַז איר זענט אַ פיינער מאַן, און נאָך אַ וואַלינער דערצו, און איר מאַכט יעדן חודש טאַנץ־אָונטן כדי צו זאַמלען געלט פאַר מדינת ישראל, פאַר פאַר־שידענע אַרגאַניזאַציעס אין מדינת ישראל און אויך פאַר אַנדדער וואַלינער אַרגאַניזאַציע. איך וואָלט זיך אַ וואַלי געוואָלט באַטייליקן אין אייערע טאַנץ־אָונטן, אָבער ליידער קאָן איך ניט, ווייל מיין יידענע זאָגט אַז איך האָב צוויי קרומע פֿיס, און אַז אלע מיינע פריינט וואָס באַטייליקן זיך אין אייערע אָונטן רופן מיך „פישקע דער קרומער“, ניט מער און ניט ווייניקער. גלייך פון מנדלי מוכר ספּרימ'ס וואָגן אַראָפּגענומען...”

„איז וואָס ווילט איר, מיין ליבער, וואַלינער פריינט?“

„איך וויל איר זאָלט גוט אַ קוק טון אויף מיר, ר' לייזער, צי בין איך קרום? צי בין איך האַר־באַטע? אין מיין שטאָט בין איך געווען דער בעסטער טענצער. אפילו יעקב מאַגילעווסקי אַליין, וואָס איז געווען דער אַנפירער פון די פאַזשאַרניקעס, פלעגט זאָגן אַז איך בין דער בעסטער טאַנצער אין שטאָט...”

פאַר אַזעלכע שמועסן האָט ר' לייזער געהאַט אַ שוואַך האַרץ. האָט ער פאַמעליך אַפּשגעווישט די ליפּן, אויסגעלייכט דעם פידזשאַק און אַ זאָ געטאָן צי פישלען :

„יינגערמאַן, אייער אַקצענט איז עפּעס ענליך מער צו אַ בערלינער ווי צו אַ וואַלינער...”

„וואָס מיינט איר ר' לייזער?“ האָט פישל אים איבערגעשלאָגן אין מיטן די רייד, אַ טופּע טענדיק מיט זיין קרומער פֿוס אין דער פאַדלאַגע, פאַר גרויס כּעס. „איך הייס פישל, און ניט דזשעק קענעדי, און איך געדענק נאָך ווי איר פלעגט

יפעה גרוב

מונולוג של צברית ווהלינאית

עוד בטרם ידעתי והכרתי את רחובות השכר־נה שבה אני מתגוררת, כבר הכרתי את רחובות רטנה שבקיץ הלכנו שם יחפים, ובסתיו היינו מדשדשים בבוץ העמוק והדביק ובחורף מש־חקים בשלג הלבן עד בוא האביב. וחור חלילה.

עוד לפני שביקרתי בבית כנסת בפתח־תקוה כבר ביקרתי בשבעת בתי הכנסת ברטנה. אהבתי את סיפורי אבא על הציורים היפים בבית ה־

נולדתי בבי"ח ביילינסון בפתח־תקוה, אך כשנשאלתי, בהיותי ילדה, „איפה נולדת?“ עני־תי : „ב־רטנה“. „והמילדת שלי היתה ה, באבע“ רבקה, כי כך הבנתי מסיפורי אבא.

עוד בטרם ידעתי שקיימת חיפה, לונדון, פריז, ניו־יורק — כבר ידעתי שקיימת רטנה. לא כאגדה אלא עיירת הולדתם של אבי, סבי, סבא־רבא, דורות רבים.

דה, את גולדלה דרוג שחן רב היה נסוך על פניה הזרועות נמשים קורנות ואבי עד היום מזכיר את שמה באהבה גדולה... והיתה ראש הקן עד לסוף המר. ואבא, כמובן, וראיתי את קן „השומר הצעיר“ צועד עם הדגל הציוני בראש בתהלוכות ל"ג בעומר ביחד עם „החלוץ הצעיר“ בחוצות רטנה בדרך לגבעות החול בפרוכוד. יאחרי כן ביקרתי במושבנות הקיץ של „השומר הצעיר“ והחלוץ הצעיר שאורגנו בכפר וידרניץ הסמוך לרטנה, ראיתי את חדות הנ- עורים ושמחת החיים, והכל הכל מסתובב סביב פיסת אדמה קטנה שאליה עורגת נפשם של קטנים וגדולים: ארץ ישראל. וחלומותיהם ל- הגשמה קבורים ביחד אתם בגבעות פרוכוד.

ולקחו אותי לטיול ברחובות רטנה, בשוק שמשני צדדיו בתים יהודיים ובחזית — חנויות מכל המינים. טיילנו על הכביש בהולנקה ב- רחוב הקצבים, ברחוב הפרולנים, ראיתי את עוניים וראיתי את „עושרם“ ואושרם. ראיתי את צערם ואת שמחתם של יהודי עיירה קטנה הנאבקים על חייהם. אבל לא ראיתי עוני רוחני; ביקרתי בספריה העברית; ספריה רק בשפת יידיש; ראיתי ילדים קטנים הולכים בבוקר לבית הספר „תרבות“ ומשוחחים ביניהם ב- עברית.

בטרם ידעתי חתונה מהי כבר עמדתי מתחת לחופה, בליל החתונה של שרה נוטעס ושל מוטל, בנו החולה במחלת הנפילה של ר' אהרון שפירא ז"ל, עם בתו היפהפיה של ר' עוזר השו"ב. ולהבדיל, גם לווייה של נפטר לדרכו האחרונה ראיתי, שמביאים אותו למגרש של בית הכנסת „להראות“ לו את המקום המקודש הזה, בפעם האחרונה.

בטרם ידעתי מה זו אגדה, כבר ידעתי על האגדה המספרת על שקיעתה של הכנסיה ש- עמדה ברחוב סלישץ בגלל שמושך הפעמונים צלצל בזמן לווייתו של יהודי קדוש. והאגדה על פסל, אשת ר' יצחק הרש אפל, אשה שכל חייה התמסרה לעזרת עניים וכל חייה קודש למעשים טובים וככלות שלושים ימי האבל, באו מלא- כים להעביר עצמותיה לארץ-ישראל.

הנה כי כן, השורשים שלי עמוקים כאורך הגלות ומצלצלות באוזני מנגינות עצובות ו- שירי חג עליונים, של שמחת-תורה ופורים ומ- זמירות ההגדה בלילות הסדר והעצבות ברחוב בתשעה באב, יום חורבן בית המקדש, שקרה... לפני שנה-שנתיים, כי כה קרוב היה האסון וכה עמוק היה הצער. בטרם ידעתי מלחמה מה, שוטטתי על חורבותיד, רטנה, וחיפשתי ילדים שהושמדו באכזריות ונשבעתי לזכור כפי ש- הגידו לי אבי והדוד יעקב, פרטיון לוחם ונוקם.

כנסית של חסידי טריסק. במגרש המגודר ש- עליו עמד בית הכנסת הגדול המפורסם ביופיו ושנשרף בידי הקוזקים, בעת נסיגת הצבא ה- רוסי בזמן מלחמת העולם הראשונה, וכף רגלו של ילד יהודי לא דרכה עליו מפאת קדושת המקום. גם אני בדמיוני לא העזתי לדרוך ב- מקום זה.

עוד בטרם ידעתי על בית הקברות, כבר ביקרתי בשני בתי הקברות, זה הישן, שעץ עבות גדל על קבר האחים מימי פלישת השו- דים לפולין ובשני — בדרך המוליכה לעיר קובל, כשני קילומטרים מרטנה, שבו טמונות עצמו- תיהם של הורי סבא רבא ודודים ודודות אין ספור, והייתי מלווה אותם בדמיוני בערבי ראש השנה ויום כיפור ומקשיבה לתחינותיהן של אמהות, ומרטיבה את אצבעותי בדמעותיהן ה- מות והמלוחות.

בטרם נרשמתי בבית הספר כבר ביקרתי בבית הספר „תרבות“ ושאלתי את אבי, „מאין העברית הטובה שבפיו“, והוא סיפר על המורים הטובים של ב"ס „תרבות“. בטרם ידעתי מה זה „חדר“ ומלמד, ביקרתי בחדר של נחמיה „הלקקן“, שהיה מרביץ ללא רחמים בילדים וגם אבי היה קרוב ל„נחת זרועו“, עד שהמורה זגורסקי פיטר אותו מבית הספר „תרבות“.

עוד בטרם ידעתי מה ערכם של בגדים חד- שים שתפרו לילדים לכבוד חג הפסח וראש השנה ושמחת הילדים בבגדיהם החדשים, ידע- תי גם את סבלו של אבי שתמיד היו תופרים לו בגדים חדשים מבגדים ישנים. בטרם ידעתי מה ערכם של נעליים חדשות ידעתי את טעמן של נעליים „משופצות“ שסבא פסח היה מביא מקובל לאבא וכעבור שבוע-שבועיים התרפטו, וסבא פסח היה אומר קצת בחיוך וקצת בתוגה „אם אקנה לך נעליים מברזל, גם הן תתרפטנה מהר. אם כל יום הולכים מדרוג לפלוג ומפלוג לדרוג כיצד תשתמרנה?“

בטרם הבנתי מה זה סבא וסבתא, כבר הכרתי וראיתי כאילו את סבא פסח וסבתא בתיה, החביבים.

ובשבתות ישבתי על יד השולחן בחדר האוכל, יחד עם שמונה דודים ודודות ובראשם סבא וסבתא שהיו מקבלים פני שבת המלכה בזמירות של שבת, שגם אני למדתי לשיר.

והקרן הקיימת, הצטיירה בעיני בדמותו של ר' אשר לקר, הקורן מאושר על פעולות ה- גוער למען גאולת הארץ. ואת כל קן „השומר הצעיר“ ברטנה הכרתי. את עמליה, שהביאה מקובל את רעיון הקמת קן „השומר הצעיר“, ואת משה המוציא לפועל, ולדה פיינטוק ש- תמיד היתה לבושה בתלבושת השומרית בקפי-

מכתבים למערכת – בריוו אין רעדאקציע

יעקב עלבירט

וואלינער בלייבן יתומים פון זייערע סאסייעטיס אבער די פעדעראציע איז און בלייבט אקטיוו

דעם אמאל, וועגן חורבן און אויף אנדערע טעמעס וואס קאנען פאסיג זיין פארן „ילקוט“ — הלוואי זאל עס נישט זיין א ברכה לבטלה — ביי דער גרויסער מערהייט, אבער מיר האפן אז ישראל פארמאגט גענוג אינטעלעקטועלע (וואלינער) כוחות ארויסגעבן דעם „ילקוט“, וועלכן מיר זענען שטענדיק גרייט ארויסהעלפן. א פאקט אז איר האט די פעייקט דאס טון — און ממשיך זיין.

נאך אן אינטערעסאנטער פונקט אויפן טאג-ארדנונג פון דער קאנפערענץ: די פעדעראציע, אלס אזעלכע, האט געשפענדעט פארן אודיטא-ריום און „חדר ההתיחדות“ (פארן בויען דעם היכל איז דאך שוין אפגערעדט) — א סך מער ווי אונדזערע 2 מנדבים צוזאמען (ד"ר גודמאן און ה' זיגעלמאן). איך ווער דעריבער פון צייט-צו-צייט, אויך אויף דער לעצטער קאנפערענץ, קריטיקירט פון מיינע חברים, הלמאי איך האב אוועקגעגעבן די בכורה, „פאר א טאפ לינזן“, אבער פארשטייט זיך, אין א גוטמוטיקן טאן. מיר אלע דא וואס האבן געטון און זענען ממשיך — נישט על מנת לקבל פרס טוען מיר, און די מנדבים זענען מיר געוויס דאנקבאר. הלוואי וואלטן זיי מסכים געווען אונדז ווייטער שטיצן און אנטייל נעמען ווי געהערק אין דער נייער אקציע פון „גייסטיקער פאראיי-ביקונג“ פון וואלינער יידנטום וואלטן זיי זיך קונה-עולם געווען אין דער געשיכטע פון ווא-לינער יידנטום נאכן חורבן.

אזוי-צו-אזוי, מיר וועלן זיך באמיען שאפן געלדער וואס זענען נאך נויטיק, סיי פארן שיין אויסענדיקן דעם היכל, סיי פארן קרן-מילגות און פאר אלע אנדערע גייסטיקע צרכים.

מיר וועלן אינגיכן אויך דורכפירן א Israel Campaign Dinner, צו פארקויפן ישראל-פאנדס. פאר די לעצטע 11 יאר האבן מיר געקויפט-פארקויפט פאנדס פאר אריבער א מיליאן דאלאר. וואלינער יידן דא זענען דאך נישט קיין גרויסע מיליאנערן, אבער בעשאנקען מיט אנאפן יידיש הארץ.

דערלויבט מיר, ראשית חכמה, א פערזענליכע באמערקונג: איך וויל בארוינקן אלע מיינע פריינט, אין ישראל און אויך דא, וואס זענען באזארגט וועגן מיינ געזונטצושטאנד: איך בין שוין צוריק אקטיוו אין דער פעדעראציע און אין דער ארגאניזאציע וואס עסקנ'ט זיך מיט דעם פראבלעם העלפן ישראל. און טאקע וואס מער. איך טו אפילו א קוק אין אונדזערע מסח-רים, פון צייט צו צייט. איך האף אויך קומען יוני דעם זומער קיין ישראל. ווי מיינ שטייגער איז.

מיר זענען געווען לעצטענס אין פלארידא. ס'איז דארט שיין און ווארעם, אבער נישט פאר מיר. איך האב דארטן א סך וואלינער פריינט וואס האבן א פארגעניגן — ס'זאל נישט זיין אויסגערעדט — פון טון... גארניט. דאס איז אויך נישט פאר מיר. אבער שמועסן און דעבאטן האבן מיר געפירט. וועגן אונדזער וואלינער פארבאנד-פעדעראציע, פארשטייט זיך, וועגן ישראל, און בכלל וועגן זאכן און מעשים ל-טובת יידן...

דעם 18טן דעצעמבער 1983 האבן מיר דא אפגעהאלטן אונדזער יערליכע קאנפערענץ. דאס יאר בעסער ווי ווען ס'איז אין די לעצטע 5 יאר. דאס איז געוויס א פרייליכע דערשיינונג. אבער ליידער מוז איך אויך קאנסטאטירן דעם טראגישן פאקט, אז די נייע מענטשן וואס קומען צו אונדז זענען געבליבן יתומים פון זייערע סאסייעטיס, וואס זענען נישט מער אקטיוו. זעל-בסטפארשטענדליך נעמען מיר זיי אן מיט פריינדשאפט און ווארעמקייט, אבער דער פאקט אז די אלטע סאסייעטיס גייען אונטער צוליב פארשידענע סיבות, אריינגערעכנט דעם ביאלא-גישן פראצעס, איז טראגיש.

א ספעציעלער פונקט אויפן טאג-ארדנונג איז געווען „ילקוט ווהלין“. מיר האבן באטאגט און ארומגערעדט וועגן דעם ווערט פון האבן דעם „ילקוט ווהלין“. יעדער איינער וואס האט גענומען דאס ווארט אויף דער פראגע איז געווען בפירוש גענויגט (כאטש פאסיוו) העלפן ארויסגעבן דעם „ילקוט“. איך האב געבעטן די וואס קענען און ווילן עפעס שרייבן וועגן

סם ליטבק

לוס אנג'לס

הבו נעשה זאת כולנו ביחד

פית לכך מטעם הארגון בלוס-אנג'לס מובטחת. ובהודמנות זו, ברצוני להציע: הבו ונבחר בוועדה משותפת מיוחדת שתתחיל לתכנן את הכנס הבא: קביעת מועד, שכירת אולם גדול, פרסומת, ריכוז כספים וכד'. למרות שאנחנו ממשיכים לתרום למוסדות בישראל שהזכרתי לעיל — נוכל לעמוד במשימות עזרה לאיגוד עולמי של יוצאי ווהלין — כי פשוט נעבוד ביתר-מרץ. זה הופך להיות אצלנו עבודה קדושה ממש.

ורוצה אני לציין את הקטע שב"ילקוט" מס. 36, בו כותב העורך: „מן היושר, או ס'ואל זיך אפרופן צווישן אונז א גדבן, אדער 2—3 נדבנים, וואס זאלן פארבינדן זייער נאמען מיטן ילקוט". מר ליבנה הנכבד, גם זה בוא יבוא, אבל עם הזמן. זה טעון טיפול, הנה לפני חודש ימים ביקר חבר הארגון שלנו, התורם תמיד בעין יפה וביד רחבה ב"בית הלוחם" ותרם במקום עשרים אלף דולר.

„ילקוט ווהלין" כבר לא הופיע זה שנים. הבו נעשה ונקווה שיופיע מעתה בקביעות. (שילחו לנו, בבקשה, קצת יותר חוברות!) ואנא, ל"ה הקפיד על חומר טוב ומעניין וברמה גבוהה. הארגון שלנו פעיל וידוע בלוס-אנג'לס והוא חלק אינטגרלי מהפדרציה היהודית כאן ונטול חלק בכל הפעולות הציבוריות. ורצוי לציין את העבודה המסורה של כמה חברים ותיקים כמו יעקב סטולאר, מגיד, סם וישעיהו קיפניס, מרתין פינבלט, ויקטור רבו, י. בורשטיין, ס. פייקוב, זיגה נדבורנה ורעייתי אוה ליטבק (מבית ברזוביץ' מסרני) העוזרת הנאמנה שלי בכל פעולותי.

ותרשו לי גם לבסוף לציין לטובה את הח' בריק, האיש הצנוע ובעל האופי העדין שבא להיפרד ממני ערב שובי לארה"ב, בשם הנהלת האיגוד; את יו"ר האיגוד הישראלי, עו"ד נחום פלדמן, ששמעתי עליו רבות ואת יו"ר הפדרציה בניו-יורק מר יעקב אלבירט, מנהיגים גדולים ומסורים לרעיוננו, הראויים לכל שבח. עם מר אלבירט אני עומד בקשר מכתבים הדוק, ותמיד על הנושאים ווהלין והיכל ווהלין ו"ילקוט", ואפשר שממנו „נדבקתי" מהרעיון של פעילות ומסירות ללא ליאות.

בכדי להחזיק מעמד ולבצע את רעיוננו במ"לוא, ככל האפשר, דרוש איחוד מוחלט בינינו. הבוא נעשה זאת כולנו יחד בכוחות משותפים.

כבר עברו חמש שנים מאז נבחרתי לכהן כ"יו"ר האיגוד של יוצאי ווהלין בלוס-אנג'לס. נרתמתי לעניין במסירות ודומה, שאני עושה עבודה נאמנה. במשך כל השנים האלו מצאתי בה סיפוק רב, ביחוד לאחר שנודע לי שמשה דימון ז"ל המליץ לתמוך ב"בית הלוחם" של נכי צה"ל. אני ורעייתי אוה ביקרנו שם פעמים רבות, שמנהל הבית, מר משה ברמן, הוא גם ידידנו הטוב. התרשמנו מאוד לטובה מהטיפול המסור שנכי צה"ל מקבלים שם, ותרומת האי"גוד שלנו ל"בית הלוחם" גדלה משנה לשנה (מן הראוי לציין שאנחנו גם תומכים בבית החולים „פוריה", בבית"ח לילודות בקריה, בבית יתומים בירושלים וכן בכמה מוסדות בארה"ב).

לפני כמה שנים קשרנו קשרים עם הפדרציה הווהלינית בניו-יורק באמצעות חברנו מר סטור ליאר, ממארגני הארגון שלנו, — והתחלנו לתמוך בהיכל ווהלין. בביקורי לפני שנתיים ב"היכל התרשמתי מאוד מהפעולות המסועפות שם וכיליד רובנה שמחתי לראות את חדר רובנה. כן עשה עלי רושם רב אולם האודיטוריום על 400 מקומות הישיבה שבו. הכל באולם מצ"ב על עבודה מסורה ומאורגנת, והופתענו מאוד לטובה למראה עשרות ומאות צעירים, תלמידי בת"ס, המבקרים בהיכל יום-יום, בכדי ללמוד על השואה. הדו"ח הנלהב שלי לפני חברי האיגוד על ביקורי זה עורר התלהבות לעניין גם אצלם וכן „מקדמה" לתמיכה מוגברת להיכל שלחנו פסנתר, שהיה חסר לכם.

עברו שנתיים וקיבלנו הזמנה לכנס העולמי הראשון של יוצאי ווהלין. שמחתי לבוא, לראות אות, לשמוע ולהשמיע ולתת יד. לצערי לא מצאתי בהיכל חדר מיוחד, בו אפשר למצוא ספר מיוחד להרשמה; בו אפשר לפגוש יד וידי ומכר משנים עברו. חיפשתי תכנית ל-4—5 ימי הכינוס — ולא מצאתי. ועל כולם — האכזבה מכך, שאלפי ווהלינאים לא ידעו בכלל על קיום הכינוס. ניסיתי להסביר את השקפותי במסיבה המשותפת של פעילי הארגון ולתרוץ את הדברים בקשיים הכספיים של האיגוד בישראל.

הצעתי פעולות משותפות ועזרה כספית ו-ארגונית של הארגונים בניו-יורק ובלוס-אנג'לס. עוררתי את שאלת הוצאת ה"ילקוט", ככלי תקשורת חיובי והולם בין כל יוצאי ווהלין בעולם. בטאון, בו כל אחד יכול לבטא רעיונות, להחליף דעות, להסיק מסקנות וכיו"ב. עזרה כס-

יישר-כוח על הוצאת הילקוט

חיים שפילברג

ונוסף לכך, מספר האנשים היודעים יידיש או כותבים יידיש הוא מעט מאוד בפולין דעכשיו. ואם מוסיפים לכל זה את העובדה המעציבה של חוסר יחס לספר יידיש מצד המוסדות שם (היהודיים והממלכתיים), הרי קל לקבל מושג על התנאים, בהם הוא כותב ויוצר.

מה שנוגע לביקורת: החלטתי לשלוח לכם הרהורים עם קריאת הספר בצורת מכתב ל- מחבר. ניסיתי לעמוד על הקשיים הרוחניים-אמוצינוליים של המחבר הנכנס לתחום זה.

ואשר ל"ילקוט" בכלל: בימים הקרובים אנסה להתקשר עם האיגוד של יוצאי ווהלין במונט-ריאול. גם הם, למעשה, מכירים בצורך של כלי-ביטוי משלנו, טוב, כמו ה"ילקוט". כמו-כן גם אחטוף שיחה עם כמה ווהלינאים, "מושכים בעט" שישלחו מפרי-עטם.

שמחתי לשמוע שמספר קולקאים מש-תתפים בפעולות האיגוד. אנא, למסור להם ד"ש חמה ולבבית. וכן אני דורש בשלום מר נתן ליבנה, העורך. הנני מקווה שבביקורי הבא בישראל, תינתן לי האפשרות להיפגש אתו אישית ועם חברי הנהלת האיגוד. בינתיים, תמסור לו יישר-כוח בשמי על העבודה הטובה שהוא עושה. הספר, "כאורנים גבהו" ערוך ב-טוב-טעם ובהבנה רבה.

שמחתי לקבל את "ילקוט ווהלין". זו ה-פעם הראשונה שאני נתקל בו. טוב עשיתם שחידשתם את הוצאת כתב-העת כבטאון הווה-לינאים באשר הם שם. קראתי בעיון רב, מ-פינקס העורך של נתן ליבנה. שמחתי לקרוא ביקורת-ספרותית על "כאורנים גבהו". טוב עשיתם שהכנסתם את "עליתי לקבר אבות" מאת ידידנו מרדכי גייאר ז"ל. אני מצטער על שמערכת, "קאנאדער אדלער" במונטריאול סירבה להשתמש בחומר זה, משום שחשבוהו ל-"יותר מדי לוקלי", והנה לפנינו רשימה נפלאה ומרשימה. רשימת מרין, דער לעצטער כל-נדרי" מכילה חומר סיפורי-היסטורי. אגב, נתקלתי ב"ילקוט" בשם משה יוז (פון סארנער פאלקלאר). בשנת 1926 בערך, גרתי בסרגי, ואז היה לי מורה בשם זה. אם זיכרוני לא מטעה אותי, הוא היה אז כבן 18-20. ייתכן שהוא האיש.

טוב עשיתם שהכללתם ב"ילקוט" פרק מ-ספרו של דניאל כ"ץ, "פון אש ארויסגערופן". בדרך-כלל התגובה הביקורתית על הספר היא חיובית. אמנם, הצורה והתוכן של הספר קצת שונים מהצורה המקובלת של ספרי-השוואה ו-ייתכן, שדווקא משום כך הקורא מוצא בו עניין. כדאי גם לדעת את התנאים הקשים, בהם פעל ויצר המחבר. הוא סגיינהור בשנים האחרונות,

פון סארנער פאלקלאר

משה יוז

דעם פראצענט וועט ער אפטראגן מיט וואסער

"קיבע דער וואסערטרעגער דארף מיר עפעס זאגן, גאר א וויכטיקע זאך, נאר ער ווארט ביז אלע וועלן אוועקגיין" — האט ר' מענדל געענטפערט. איך בין געווען נייגעריק וויסן וואס קיבע האט אים געוואלט זאגן און איך בין געקומען אין א פאר שעה ארום. ר' מענדל האט מיר דערציילט אז קיבע האט א זון וואס דערציט זיך ביי פרעמדע מענטשן און אז ס'וועט קומען די ריכטיקע צייט, אם ירצה השם, אין דער זון וועט אין א גוטער שעה חתונה האבן וויל ער אים, דעם זון, באזארגן מיט 25 רובל וואס ער האט ביז איצט אָפּגעשפּאַרט. "בעט ער מיר דעריבער אז איך זאל האלטן ביי מיר די 25 רובל ביז ער וועט דאס געלט דארפן געבן דעם זון צו דער חתונה".

"ר' מענדל" — זאגט קיבע — "כ'האב צו אייך א ביטע. אז ס'וועט קומען די גוטע שעה, זאלט איר אָפּגעבן דעם זון די גאַנצע 25 רובל און נישט אַראָפּנעמען קיין פּראָצענט. דעם פּראָצענט וועל איך אפּטראגן מיט וואסער..."

קיבע, דער וואסערטרעגער האט געווינט אנטקעגן אינזא אויף סאדאווע-גאס, אין א בודקע ד' על ד'. מיר פלעגן זיך ווונדערן ווי שלאפט ער דארט. טאקע נאכדעם ווי ער האט באזארגט אייניקע סארנער בעלי-בתים מיט וואסער פלעגט ער שטיין שעהן לאנג און שעפטשען שטילערהייט, פאר-גלאנצנדיק די אויגן אין דער הויך גלייך ווי ער וואלט געפירט א שמועס מיטן רבונג של עולם... מען האט אים גערופן, "דער למד'וויק" און די יינגלעך וואס פלעגן ארומגיין ארום זיין בודקע פלעגן אויסרופן מיט א געלעכטער: "זעסט, זעסט, דער למד'וויק רעדט מיטן רבונג של עולם!"... איינמאל, אין א מוצאי-שבת, האב איך אים געט-ראפן ביי דעם סארנער שטאט-גביר, ר' מענדל זינדלשטיין, אין א ווינקל אנגעשפארט אין דער וואנט, ווי ער קוקט אויף אלעמען מיט א פאר גרויסע ווארעמדיקע אויגן, האב איך א פרעג געטאן ר' מענדלען: "וואס שטייט דא דער למד'וויק וויק מוצאי שבת? באצאלט אים און זאל ער גיין א היים געזונטערהייט".

די באנדעראַרעגירונג האט געשאכטן יידן נאך פאר די דייטשן

דניאל כ"ץ, (וואַרשע)

טיקן געשטאַלט. ווער ווייסט, אפשר וועל איך
נאך אויף דעם סמך פון גד ראָזענבלאַטס זכ"ר
רונות און אויך פון אייערע מאַטעריאַלן פאַר-
ברייטערן די טייל וועגן טויט און לעבן.

מער ווי זיבציק עקזעמפלאַרן האָב איך
אַרויסגעשיקט קיין ראַטנפאַרבאַנד. מיר פרייט
ספעציעל דאָס, וואָס וואָלינער און נישט וואָ-
לינער פון דארטן האָבן אַרויסגעוויזן און ווייזן
אַרויס גרויס פאַראַינטערעסירונג צו די פראַב-
לעמען, וועלכע איך האָב באַרירט אין מיין
בוך. איך מיין, אַז דאָס האָט אַ ספעציעלע
באַדייטונג, וואָס זיי ווילן וויסן, ווי אזוי האָט
אויסגעזען דער יידישער ווידערשטאַנד אויף
דער צווייטער זייט פון פראַנט.

מערב־אוקראַינע אונטערשיידט זיך פון מערב־
ווייס־רוסלאַנד, פון פוילן און גרויס־אוקראַינע.
דארטן זענען חוץ די היטלערישע גולנים געווען
ניט נאָר אַלס משרתים, נאָר אַלס זעלבסטשטענ-
דיקע רעגירונג מיט אַ זעלבסטשטענדיקער אַר-
מיי, וועלכע האָט אָנגעהויבן שחטן יידן נאָך
פאַר די דייטשן. איך מיין די באַנדעראַרעגיר-
ונג אין דער שפיץ פון וועלכער עס איז גע-
שטאַנען אַ געוויסער סטעצקאָ — ער לעבט
היינט אין קאַנאַדע — און די UPA. דער
פראַבלעם ווערט שטענדיק און אומעטום באַ-
רירט ווי אַ נעבן־זאַך. אומעטום שרייבט מען
וועגן אוקראַינער אַלס אַזעלכע. מיר דוכט זיך,
אַז מען דאַרף אַרויסבאַקומען אויף דעם אויבער-
פלאַך די אַרגאַניזירטע און פאַליטיש אידעאָ-
מאַראַלישע זעלבסטשטענדיקייט פון כמעלניצ-
קיס אוראייניקלעך און זייער שנאה צו יידן.
אויב מיר וועט געלינגען, וועל איך אפשר
עפעס אָנשרייבן וועגן דעם. איך זאָמל איצט
פאַקטן, וועגן זייער ראַל, ספעציעל אויף וואָלין.
אויב מיר וועט געלינגען עפעס אָנצושרייבן,
וועל איך דאָס אייך, ד.ה., צו דער וואָלינער
פאַראייניקונג, שיקן — זאָל דאָס כאַטש בלייבן
אין אייער אַרכיוו. דאָס זיינען די ערשטע טריט.
מיין לאַגע איז אַ ספעציפישע און איך קען
ניט צוואַנגן אויף זיכער.

אייער זייער אינטערעסאַנטן בריוו און ביכ-
לעך האָב איך דערהאַלטן. די העברעאישע זיינען
מיר נאָך ניט באַקאַנט, ווייל איך האָב זייער
אַ שוואַכע ראיה און לייען ניט אַליין. מיינער
אַ פריינד, האָט מיר צוגזאָגט אין די נאָענטסטע
טעג צוואַמען מיט מיר זיי לייענען.

איך דאַנק אייך זייער פאַרן פאַרעפנטליכן
אַ פראַגמענט פון מיין בוך אין „ילקוט ווהלין“.
דער אריינפיר צום געדרוקטן פראַגמענט האָט
מיר פאַרשאַפט אַ באַמתדיקן פאַרגעניגן.

ווען איך בין צוגעטראָטן צום שרייבן (איך
דיקטיר אין מאַגנעטאַפּאָן), איז מיין פלאַן
געווען אַ גאַנץ אַנדערער. איך האָב געוואָלט
ווייזן, אַז אויב אַזאַ קליין שטעטל ווי קאַלק
האָט געגעבן אזוי פיל קעמפער אויף פאַרשידענע
פראַנטן און אין פאַרשידענע געגנטן, ווי וואָלט
דאָס אויסגעזען, ווען מען וואָלט געבראַכט צו
אַ סך־הכול די אַלע — פון ראָוונע, קאַוולע,
לוצק, מאַניעוויטש און צענדליקער אַנדערע
שטעט און שטעטלעך פון וואָלין און פאַלעסיע.
צום באַדויערן האָב איך אָנגעטראָפן אויף גרויס-
סע שוועריקייטן ביים זאַמלען די גויטיקע מאַ-
טעריאַלן. עס האָט מיר ניט געוונדערט, ווען
אַרטיקע אוקראַינער האָבן געענטפערט: „ניע
זנאָי“. עס איז אָבער געווען שווער צו פאַר-
שטיין, ווען יידן האָבן נישט געוואָלט אומקערן
זיך צו יענע יאָרן, ווען זיי זיינען געווען אין
אַקאַפּעס אָדער אין פאַרטיזאַנישע אַפּטיילונג-
גען. דער „עולם הזה“, דער היינט, פאַרנעמט
ביי זיי דעם הויפט־אַרט. מיך פאַרדריסט, וואָס
איך האָב נישט געוואָלט, אַז עס זענען דאָ
אויסגאַבן אין העברעאיש און ענגליש וועגן
גבורה אין ווידערשטאַנד פון יידן אויף וואָלין.
מיין ציל איז געווען — דערציילן ניט נאָר
וועגן קאַלקער, אָבער פון די דערשינענע פּויל-
לישע און רוסישע זכרונות וועגן יענער צייט
קען מען זיך דערוויסן וועגן פאַקטן און קיינ-
מאַל ניט וועגן נעמען. אָבער איך זאָג זיך
שטענדיק: גם זו לטובה — עס איז גוט וואָס
מיין בוך איז דערשינען כאַטש אין זיין איצ-

דיינע זע אַמאָל. — זייער שטאַרק — זייערע
נישט, וואָס ער איז נאָר ערשט צו שרייבן א
נאָר דאָס איינציג וואָס ער האָט געוואָלט
לערן וועגן אים. אַלערליי זייערע זאָגן
„וויסנשאַפֿטלעכע פאַרזאָרג“.

דיינע זע אַמאָל. — זייער שטאַרק — זייערע
נישט, וואָס ער איז נאָר ערשט צו שרייבן א
נאָר דאָס איינציג וואָס ער האָט געוואָלט
לערן וועגן אים. אַלערליי זייערע זאָגן
„וויסנשאַפֿטלעכע פאַרזאָרג“.

חיים חרבש (חולון) קול קורא לקראת הכנס של יוצאי ווהלין בישראל

טוריים ומורשתיים עמוקים ביותר. שורשים של יהדות שתרמה הרבה להתפתחות הרוחנית של התרבות והמסורת היהודית כולה. יהדות בעלת נכסי רוח ופולקלור עשירים מאוד ועל כולם — בעלת נשמה ולב. העורך מר נתן ליבנה מוכיח כרגיל תמיד הבנה וכוח ואף כישרון בשטח זה שהוא כה חשוב לנו, ועוול אנו עושים לו ולעצמנו אם לא ניתנת לו תמיכה יותר אפקטיבית, לכל הפחות מוסרית, בכדי להקל עליו להתמיד בהוצאתו ושיפור תוכנו ורמתו של הילקוט, שהוא חשוב לנו, לא רק בשביל ה"דורות הבאים", למען ההסטוריה, הוא חשוב בראש וראשונה לנו, לעצמנו.

אני סבור שהילקוט יכול וצריך לשמש כלי ההנצחה החשוב ביותר שלנו, "א" לעבדיקע מצבה" — וגם הגשר והקשר בין החיים, כן ירבו, כולם לאורך ימים. התמיכה הכספית שלנו למטרה זאת צריכה להיות הראשונית.

אני קורא לבאי הכנס: לחייב מפורשות את חברי ההנהלה החדשה שתיבחר, בהוצאת ה"ילקוט.

★

הערת המערכת: בינתיים הכנס התקיים כבר (ב-2.5). אך האקטואליות שבמכתב בעינה עו"מדת. למר חרבש, שהוא חבר הנהלת האיגוד זה שנים, הדברים נהירים.

על שלוש עבירות (עם כמה מצוות בצדן) ברצוני להפנות את תשומת-לב כל באי-הכנס: (א) על שלא התכנסנו זה כמה שנים, במקום להתכנס כל שנה. הדבר גורם לניתוק מאלפי הוהלינאים בישראל ול"גנרלים בלי צבא". אך גם כמה דברי שבח לחברי ההנהלה, אשר תורמים מזמנם ובאים לעתים קרובות לישיבות ההנהלה ו"שומרים על הגחלת". ורוצה אני לשבח את יו"ר האיגוד עו"ד נחום פלדמן, ה"מנווט את "ספינתנו" בכישרון ובטקט, יודע לפשר ולהשלים וליישר הדורים בחכמה וב"תבונה"; את המזכיר מר חיים פינקל, הממלא את תפקידו במסירות רבה ובאחריות, בעזרת חברו במזכירות מר בוריס בריק.

(ב) על שבמשך כל השנים האלו לא השכלנו להחיות ולחדש את המועצה המורחבת של באי כוח כל האירגונים למען משיכתם לפעולות האיגוד, למען הכנסתם בתוך העניינים ולעשותם שותפים מלאים לרעיונות, לתכניות, לתכנון וכו'.

(ג) על ויכוחי-סרק ולעתים אף "שימת מק"לות בגלגלים" של הוצאת "ילקוט ווהלין", ש"כבר עם צאתו לאור של הילקוט הראשון (36) המחודש, לאחר שנים של שיתוק (באשמתנו!), הוכח שהוא הרוח החיה והמאחדת בינינו ביש"ראל ובתפוצות. והוא חשוב ביותר לאיגוד עולמי כמו שלנו, שיחד הננו, כן נרבה, רבבות ואולי מאות אלפים, ואשר לו שורשים היס-

חברי ההנהלה החדשה שנבחרו ע"י המועצה ביום 27.5.1984

ד. אברבוך, ש. בירמן, ב. בריק, ר. ברנר, מ. דרוג, י. וינר, י. זיידל, ש. זיסקינד, ז.ס. חייצ'וק, ח. חרבש, י. טבצ'ניק, נ. ליבנה, מ. לנדא, א. מנדל, י. מרין, א. נודל, ח. פינקל, נ. פלדמן, י. פרשקולניק, י. קרפוס, צ. רוניק, מ. שדה, ז. שכטרמן, מ. חזן

חברי ועדת הביקורת:

ז. אביתר (אפטר), ב. מודריק, פ. קרפ, א. שביט, ש. שטיינמן

חילופי משמרות בהנהלת האיגוד

הבטאון שלנו „זלקוט ווהלין“ חידש את הופעתו ומגיעים אלינו הדים חיוביים של יוצאי ווהלין בישראל ובחור"ל המעודדים אותנו להמשיך ולהתמיד בהוצאת הבטאון; היו קהילות שאף תרמו בעין יפה למימון הוצאת הבטאון ואנו מקווים שיימצא עוד קהילות בישראל ובתפוצות שילכו בעקבותיהן.

על דמותו של הבטאון שלנו נערך בהנהלה היוצאת ויכוח נוקב. היו שגרסו שאין להסתפק במאמרים על חיי היהודים בוהלין, על קהילות שחרבו או על תקופת השואה וכי מן הראוי להרחיב את המסגרת ולכלול גם עניינים אקטואליים כגון על המתרחש בלנדסמנשפטס, לסקור ארועים חב"רתיים שונים הנערכים במסגרת האיגוד או במסגרת הקהילות, רשימות לזכרם של אנשי ווהלין שהלכו לעולמם וכיו"ב. שאיפתנו שהזלקוט יגיע לביתו של כל איש מיוצאי ווהלין ושיהא נחלתו גם של הדור הצעיר.

הרעיון של הקמת קרן למפעלי תרבות ומלגות עדיין מנסר בחלל עולמנו. אמנם לא נתברכנו עדיין בהישגים בהגשמת הרעיון אך עדיין מקווים אנו שההנהלה החדשה תרתם למבצע זה ביתר שאת ותנופה. חשיבות מרובה נודעת לייסוד הקרן למפעלי תרבות ומלגות, ככלי חשוב במגוון פעולות מחקר שונות, עידוד בהוצאת ספרים, הקמת מפעלי הנצחה, הענקת מלגות לתלמידים, פרסים ליוצרים מיוצאי ווהלין וכיו"ב.

עד כה קיימת ליד האיגוד קרן הקרויה „קרן צ'קובר“ וזו מעניקה מלגות לתלמידים ובכלל זה תלמידים יוצאי חלציהם של בני ווהלין.

אנו מקיימים קשרים הדוקים עם הפדרציה של יהודי ווהלין בארצות-הברית וקנדה ולאחר הכנס העולמי שנערך בהיכלנו ביוני 1983 נתהדקו קשרים אלה וכבר אנו דנים בעריכת כנס נוסף שאנו מתכננים את עריכתו במאי 1985 (ראה מכתבו של יו"ר האיגוד בלס אנג'לס, מר סם ליטוואק בחוברת זו).

מן הראוי שחברי האיגוד יודיעו כבר מעתה לקרוביהם וידידיהם בארצות-הברית וקנדה על האפשרות הקרובה של עריכת הכנס כדי שיוכלו כבר מעתה לתכנן את ביקורם בישראל בקיץ 1985. אנו פונים לכל יוצאי ווהלין באשר הם, להתנדב לפעולות במסגרת האיגוד. נעריך מאוד כל הצעה או הערה שתועלה ע"י מי מבני ווהלין בכל הנוגע לפעילות האיגוד בעתיד.

נ. פלדמן, ע"ד

יו"ר ההנהלה היוצאת

בימים אלה סיימה הנהלת האיגוד את תפקידה והאסיפה הכללית שהתכנסה ביום 2.5.84 בחרה במועצה ארצית, שתבחר מתוכה את ההנהלה החדשה. המועצה תתכנס לישיבה ביום 27.5.84 כדי לבחור מתוכה הנהלה וועדת ביקורת.

אין לך זמן מתאים יותר לחשבון הנפש מאשר בימים של חילופי משמרות, ומן הנכון אפוא להעלות, ולו במקצת, מהבעיות העומדות על הפרק והעשויות להעסיק את ההנהלה בקדנציה הבאה. המטרה שאותה הגו המייסדים של האיגוד ובוני ההיכל היתה ללא ספק הנצחת זכרם של קהילות ויהודי ווהלין המושמדים, הי"ד. המטרות כפי שהן באו לביטוי בתקנות, הן אלה: לאגד את יוצאי חבל ווהלין בעולם לשם פעולות משותפות: ציבוריות, חברתיות ותרבותיות; להנציח את זכר קהילות ווהלין על אישיהן, יצירותיהן, מוסדותיהן ומפעליהן; לדאוג לערכים היסטוריים, תרבותיים, יצירתיים ואחרים; לסייע לארגונים של יוצאי ווהלין ולגופים אחרים בריכוז תומך על ווהלין, לעודד ולהדריך פעולה זו ולפרסם חומר כזה בספרים ובכל צורה אחרת; להושיט עזרה וסעד ליוצאי ווהלין ובמיוחד לעולים חדשים ולגופים אחרים ע"י ייסוד קרנות וקופות מפעלי עזרה הדדית, הלוואות, מגביות, לשכה משפטית, שירותי מידע ובכל דרך אחרת; לפעול ולעשות למען ישמש היכל יהדות ווהלין (כיום, לאחר שהוא כבר עומד על תלו) מרכז להנצחה ותרבות, מפגש ליוצאי ווהלין ולארגוניהם וכו'; לארגן ולהקים מוסדות ומפעלים שונים למימוש מטרות האיגוד.

במשך כל שנות קיומו של האיגוד פעלו מוסדותיו בכל האמצעים שעמדו לרשותם כדי להנציח את זכרן של קהילות ווהלין בעידוד הוצאת ספרי זכרון ובהנצחת קהילות ובודדים על לוח הזכרון בהיכל. כיום נערכים דיונים על אתרי הנצחה נוספים, כמו הקמת מצבת זכרון לקהילות ווהלין ורכישת מקום להנצחת קהילות בבית התפוצות. אנו ממשיכים במפעל של דפי ההנצחה וכל אלה שלא הנציחו עדיין את קרוביהם ויקיריהם שנספו בשואה מתבקשים לעשות זאת בהקדם (ראה דבריו של יו"ר הפדרציה הווהלינית בני-ימין מר יעקב אלברט בכנס — בחוברת זו).

מטעם ידושים נמצא בעריכה (ע"י איש ווהלין ד"ר שמואל ספקטור מקוסטופול) פנקס קהילות ווהלין ויש סיכויים שהעריכה תסתיים בקרוב והחומר יובא לדפוס. כל מי שיכול לתרום חומר לפנקס הקהילות מתבקש להתקשר עם ד"ר ספקטור ביד ושם, או עם הנהלת האיגוד.

דברים שנאמרו בכנס העולמי של יוצאי ווהלין בהיכל יהדות ווהלין בגבעתיים (כ"ב-כ"ג בסיון תשמ"ג — 5-6.6.83)

(מתוך דברי יו"ר הפדרציה בניו-יורק מר יעקב אלבירט)

זיך פאראייניקט מיט יידן צוריקגעקומענע פון רוסלאנד — זענען מאסן-קברים, אלטע און נייע בית-עלמינס, צוריק קאנסטרואירט געווארן. אויף וויפל עס האט זיך נאך געלאזט. דער אויסזיכט זיך דערשלאגן קיין ישראל, אדער קיין אמע-ריקע, איז נישט געווען לייכט, ווייל נישט די ענגלענדער און נישט די אמעריקאנער האבן אונדז געוואלט, הגם די אמעריקאנער האבן אונדז געהאלפן. זענען מיר נישט געווען בשלום מיט זיך אליין, אין אנהויב פון א ניי משפחה-לעבן, און צו גרויס און צו פריש זענען געווען די ווונדן און יסורים. מ'האט געהאלפן — און גלייכצייטיקט געפארשט צי זענען מיר נאך-מאל, אדער משוגע? מ'האט נישט באדארפט זיין צו סענסיטיוו צו דערשפירן אז מיר זענען מער מאטעריאל פאר ווינסשאפטליכע פאר-שונגען. דאס האט דערנידעריקט און אנטווי-קלט אין אונדז דעם קאמפלעקס פון שולד, הלמאי מיר לעבן, ווען אונדזערע טייערסטע זענען אומגעקומען על קידוש השם... נישט אין יעדן פלאץ און אין יעדער צייט איז פארגע-קומען א ווארשעווער געטא-אויפשטאנד. אין די גרעסטע געטאס אין מערב-און-דרום-וואלין זענען קיין אויפשטאנדן נישט פארגעקומען; פון דארטן זענען נישט אוועק די פארטיאנער מאסן-וויין, זייענדיק ווייט פון די וועלדער, און די אוקריינער האבן שוין געווארגט אז יידן זאלן אין די וועלדער נישט דערגיין... דעם מול האבן געהאט געציילטע שטעטלעך, וואס האבן זיך ממש געגרעניצט מיט וועלדער, ווי מאניע-וויטש, למשל, אין צפון-וואלין.

מיר, וואלינער יידן אין ניו-יארק, לאס-אנג-זשעלעס, מאנטרעאל, און געוויס — אין יש-ראל, פירן אדורך גרויסע אזכרות יאר-איינ, יאר-אויס, זינט אונדזער גרינדונג. און מיר וועלן אזוי טרויערן נאך אונדזערע קדושים ביז אונדזערע לעצטע טעג.

*

מיט דער צייט איז אונדז קלאר געווארן: גבורה באשטייט נישט בלויז אין פיזישן ווידער-שטאנד. לויטן כלל "ישראל ערבים זה לזה" האבן לויצקער יידן, מיט ד"ר קארטסבני ב-ראש, זיך אפגעוואגט מאכן א רשימה פון סאוו-

מיט געבויגענע קעפ און מיט נישט-פארהיילטע ווונדן, דערמאנען מיר היינט אונדזערע אומגע-בראכטע משפחות און אלע אונדזערע וואלינער קדושים.

מיר זענען היינט אין „היכל יהדות ווהלין“, ווייל מיר זענען נישט געווען דארטן, א חוץ די ווייניק-געראטעוועטע פונעם גרויסן חורבן, וואס דאס דייטשישע פאלק האט אונדז געמאכט. אבער מיר אלע זענען דארטן געווען מיט אונד-זערע הערצער און נשמות. אלע זענען מיר געליטענע. אלע זענען מיר שארית-הפליטה. אלע פאריתומט.

די צייט לויפט שנעל, אבער לאזט אויך איבער א חותם.

די מלחמה האט זיך געענדיקט. מענטשן האבן געוויילט או געקוואלן. מענטשן האבן זיך צוריק-געקערט פון די פראנטן צו זייערע משפחות, מ'האט אנגעהויבן צוריק אויפבויען חרוב-געווארענע היימען, אבער נישט מיר, יידן. אונד-זערע משפחות זענען שוין געווען טויט. אונד-זערע מאסן-קברים זענען צעווארפן אויף די ריווקע, פלאכע פעלדער פון וואלין. און צו-זאמען מיט זיי איז פארשווונדן געווארן פון אונטער גאטס הימל אלץ אלץ וואס קאן נאך דערמאנען יידנטום. אויסער נישט קיין סך „לע-בעדיקע מתים“, געראטעוועטע מערסטנטייל פון טשעכישע פויערים. זיי האבן אנגעהויבן ארויס-קריכן פון זייערע באהעלטענישן; און גערא-טעוועטע פון וועלדער, באשיצט פון יידישע פאר-טיאנען. צווישן זיי מענטשן וואס האבן פאר-לירן נישט נאך זייערע משפחות, נאך אויך זיך אליין, ווייל דער חשק צו לעבן איז שוין נישט געווען, אויסער דעם ווילן דערלעבן דעם שונאס מפלה.

און אז שוין פריי, אנהויב 1944 — צו וועמען זאלן מיר גיין און ווהלין זאלן מיר גיין? די גוים קוקן אויף אונדז ווי אויף א ביז ווונדער. מיר זענען זיי ווי א דארן אין די אויגן. זיי פילן זיך שולדיק? יא. אבער נישט פאר דעם וואס זיי האבן אונדז געטון, נאך הלמאי געציילטע יחידים, סך-הכל עטליכע צענדליק יידן, זענען נאך לעבן געבליבן. כ'טרייב נישט איבער. דאס ווייסן די וואס האבן עס אדורכגעמאכט. דאך, אזוי גיף ווי מיר האבן

און פארוואס, עפעס, זענען בלויז די גאָציס שולדיק אין דעם שרעקליכן פאַרברעכן און נישט דאָס גאַנצע דייטשישע פּאָלק. אַלע דייטשן האָבן זיך באַטייליקט אין מאַסן-מאָרד וואָס האָט געדויערט איבער 12 יאָר. היטלער ווי באַווסט, איז נישט געווען דער ערשטער. נאָך אין 1906 האָבן דייטשן אויסגעהרגעט אַלע יידן אין דער שטאָט וואַרמס... און מאַרטין לוטער, מיט 400 יאָר צוריק האָט נישט געפרעגט דיקט אַז מ'דאַרף נישט נאָר פאַרטרייבן יידן, נאָר זיי ממש אויסהרגענען ביזן לעצטן... און דאָס חזרט זיך איבער אין נאָך יאָרהונדערטער! איז לאַמיר, היינט, ביי דער אזכרה, וואַרפן דייטשלאַנד אין פנים אַריין אונדזער אויס-געשריי, אַז אַלע דייטשן זענען שולדיק אין אונדזער שרעקליכן אומגליק! אין אויסהרגענען און פאַרניכטן טויזנטער בליענדיקע יידישע קהילות, נישט איבערלאַזנדיק קיין שפור פון זיי! אונדז פּיזיש און גייסטיק פאַראַרעמט! דאָס גאַנצע דייטשישע פּאָלק, אויסער יחידים, פאַרשטייט זיך, איז שולדיק אין נאַכגיין בלינג דעראַיד אַ משוגענעם, אַדער עטליכע משוגענע הינט!

אין נאָמען פון דער פּעדעראַציע פון וואַלינגער יידן אין ניו-יאָרק, ווענד איך זיך צו אַלע וואַלינער יידן אין דער גאַרער וועלט: שיקט צו די נעמען פון אייערע און אַנדערע קדושים, וואָס איר ווייסט און געדענקט, אין אונדזער היים — היכל יהדות וואַלין. מיר וועלן זיי אַלעמען ווי געהעריק פאַרהייבן אויף אונדזער חשבון. זאָלן זייערע נשמות לעבן צווישן אונדז דורות-לאַנג.

יעטישע יידן, וויסנדיק פאַראַוויס אַז זיי וועלן באַצאָלן דערפאַר מיט צענדליקער אומשולדיקע לעבנס. דאָס איז גבורה! באַזאָרגן הונגע-ריקע מיט אַ טעלער זופ יעדן טאָג, טראָץ דעם פאַרבאָט פון די דייטשישע מערדער — דאָס איז גבורה! איינאַרדנען היימען און שולן אין קעלערס פאַר קינדער, כדי די מאַמעס זאָלן קאָנען אַרבעטן און אַריינשמוגלען אַ שטיקל ברויט פאַר זיי — דאָס איז גבורה! דאָס עצם באַווייזן דעם שונא אַז מיר זענען עטיש און מאַראַליש נישט געפאַלן, טראָץ זייערע שווערע שטראַפן דערפאַר — דאָס איז גבורה!

אונדזער גייסטיקן באַגאָזש צו אונדזערע קינדער. טרעפליך און איינדרוקספול איז דער „והגדת לבנך“, פּראָקלאַמירט אין ירושלים ביים כותל מערבי אין 1981, וואָס באַפּיילט דעם טאַטן דערציילן די געשיכטע זיין זון און דער מאַמען — איר טאַכטער. און דאָס איז חל אויף אַלע קומענדיקע דורות. אַבער פאַרוואָס זאָלן מיר דאָס נישט טון אַלע דורות, אויך פאַר דער גויישער וועלט? אַדרבא, זאָלן אויך זיי אַלע וויסן — און זיך שעמען. פאַרוואָס האָט די דעמאָקראַטישע וועלט געשוויגן ווען מען האָט אונדז געממיתט? און ווי אַזוי באַציט מען זיך היינט צו מדינת ישראל? יאָרן-לאַנג פּראָקלאַמירן אונדזערע שונאים זייער ציל ליק-ווידירן די יידישע מדינה. מיט די „ציוניסטן“ כלומרשט צוזאמען, און די מערהייט מערב-לענדער קוקן זיך צו גלייכגלעטיק, איז אַ ווונד דער וואָס זיי האָבן גאַרנישט נישט געטאָן כדי צו פאַרמיידן אונדזער חורבן?

החלטות

שנתקבלו באסיפה הכללית של איגוד יוצאי ווהלין בישראל ביום ל' בניסן תשמ"ד (2.5.84), בהיכל יהדות ווהלין:

- א. האסיפה מביעה תודה להנהלת האיגוד היצאת על פעילותה המסורה והברוכה;
- ב. מחליטה לבחור במועצת פעילים, מורכבת מ-נציגים של ארגוני ווהלין;
- ג. ארגון שאינו מיוצג במועצה זכאי לשגר נציג למועצת הפעילים;
- ד. ההנהלה שתיבחר ע"י מועצת הפעילים חייבת לשמור על יחסים תקינים עם הפדרציה בארה"ב, קנדה וכו' ועם הנהלת ומועצת יד-ושם בארץ, תוך שמירה על האינטרסים של האיגוד;
- ה. האספה מאמצת את ידי ההנהלה שתיבחר, להמשיך במאבק המשפטי על שמירת הזכויות בקרן צ'קור;
- ו. להמשיך בייסוד קרן למפעלי תרבות ומלגות;
- ז. לדאוג להופעתו הסדירה של „ילקוט ווהלין" ולגייס הכספים הדרושים לשם כך;
- ח. מועצת הפעילים היא מוסד של קבע והיא תתכנס פעמיים בשנה.
- ט. להיערך לקראת הכנס הבינלאומי למלאות 40 שנה לנצחון על גרמניה הנאצית (בתאריך 5.5.1985) ולבדוק את האפשרויות לקיים בו-זמנית כנס עולמי של יוצאי-ווהלין;
- י. ליוזם בחירת יקירי איגוד עולמי של יוצאי ווהלין והנצחת שמותיהם;
- יא. האספה מקבלת בתודה את הצעת הפדרציה בני-ימק להנצחת על חשבונה את כל קדושי ווהלין ופונה לארגונים כליחידים להמציא להגלה שמות הזכורים להם, בין של קרובי משפחה, בין של אחרים.

used to fix their hair before the photographs were taken...

I remember the soccer game, the young men of the town. Especially I remember their heroic efforts to avoid being conscripted into the army — the seventy two hour marches they took to exhaust themselves before taking a physical, the thousands of eggs they consumed to raise the level of albumen in their blood.

I see the face of the water carrier, Yaacov, and that of our town strongman, whom we boys looked to for protection against the violence of the goyim. I remember, with less fondness, my Polish teachers, whose standard educational effort, as far as Jewish students were concerned, was the epithet, "Zyd prachaty" — Lousy Jew. This was in the period when schools had been integrated, Jews with Christians. For Jewish children, needless to say, this integration bore dreadful fruit. Where before we learned, and were smacked around, on occasion, by our Jewish teachers in the interest of that learning in the integrated schools, we had to contend with teachers who favored our gentile schoolmates while having at the same time, to confront the fact of their incomparably greater backwardness. Doubtless this presented a dilemma to the teachers, who eased their frustrations by denouncing us.

I remember the scene at the station,

the day of our departure for America, with the whole town turned out to wish us farewell. My friends, with whom I had played soccer, who gave me gifts in return, along with all the rest of the Jews in our town, young and old, walked the several miles to the station with us. I remember my uncle's last admonition to me, to say Kadish for my father. They left us with cries of goodbye and good wishes — the last image I have of the Jews of Libowne. And it is in that moment of life that they are held fast for me, in my mind's eye, frozen in memory from which no evil could take them. Their faces, their history, the details of the world they represent remain with me — with us — called back by our gathering here today, in the land of Israel, the land whose existence redeems the history of this century for us, and to whose survival and protection, we Jews of Wolyn are dedicated.

That dedication is something which the strong man of Libowne, the Jew to whose strength and loyalty we looked for protection against the violence and hatred of the world around us, would approve. May this meditation hall speak long and eloquently in his name and the name of all the Jews of Wolyn, the living and the dead, as a testament of that loyalty and strength pledged to the State of Israel, and to the memory of the past which has brought us here.

דברים שנאמרו בכנס העולמי של יוצאי ווהלין

(מתוך דברי מר אהרון זיגלמן, ניו-יורק)

To have arrived at this moment in my own history — the dedication of a place devoted to the study of the greatest catastrophe that has befallen our people in this century and perhaps throughout history — evokes emotions of a kind beyond any power of mine to describe. For me as for everyone here, that history has not grown lighter with the passage of time. Rather, it has come to loom larger, to press more heavily on our minds. The farther it recedes into time, the clearer and more searing are the outlines of it all. Like a huge building of monumental height and weight, whose true size we can see only when we are a distance away, the events which this study room commemorates loom before us with the tormenting clarity of perspective, pressing upon our hearts the facts. They are facts which forty years have not made more bearable: the annihilation of words, of the lives of our people, of a culture of which we are but the remnants.

So it is easier — far easier — to speak with some clarity of my father Abraham, in whose name this room is dedicated, and to express my gratitude for this honor to his name. And to reiterate my nearly lifelong gratitude for a simple fact which represents the history of our time better than anything I can think of: that is, my gratitude that my father died the death of a free man. Who would have dreamed, in those dark days of my childhood when by father died, years before the Nazis menaced us, that the events of coming years would be such that they would cause his

son to be profoundly grateful for the ordinariness of that death — a natural death? Who would have dreamed that most ordinary of events, a natural death, would be something to be grateful for?

I stand here today not to speak only of death, but of the life we remember of Wolyn. When I think of Wolyn, and my town, Libowne, I see the streets, the market, my mother working in her restaurant — a place that drew me like a magnet as only the place which holds your mother can draw you, when you are a child growing up without a father.

I remember the little grocery next door, run by my aunt, the school, the cheder. I remember the food we ate. It was meager, this food, but I didn't know it then, a fact which has always amazed me since, but I never felt poor. Perhaps, as long as you have enough to eat, you really have to be *told* you're poor to *feel* poor. I suppose I began to suspect how poor we'd been only when we got on the ship (SS Pilsudski) which took us to America.

Of Libowne, I remember more. I remember faces, among them the face of Sruelik, our roving photographer, who would walk the streets taking pictures of people as they strolled on Shabbos. I remember the market days when the peasants would go to Sruelik's studio, in the building where my mother had her restaurant, to have their pictures taken. I can still see the curling irons which the women

and joy. And here in the forests there was nobody to welcome it; now it also was bereaved. And so it would move on and sink into far distances. And you would feel as if you wanted to tell the moon something, to send with the moon a message for your distant brothers, if they survived, if any were still alive. You wished to send them the blessing, "Be strong and of good courage."

But there were also nights without the moon, dark nights of snow and storm. We would grope in the dark without compasses and in no particular direction, walking stooped, horror looking from our eyes and accompanying our steps. From the far distance we could hear the howling of the wandering wolves and echoes of the trees breaking in the wind. The snow would utter deaf rattlings when our feet pressed its white smooth rugs. From time to time we shook the snow from our backs and

dried our eyes, which were running with tears of cold.

At the end of the line we could discern Grandfather, his beard frozen in splinters and his back stooped low, bearing the burden of his years. On his back he carried a bag from which a fringe of the talith was dangling in the wind. Did he then see himself as one who wore the last talith in Israel, as one whose talith did not guard him anymore that day, as that day he did not wrap his back to pray? From time to time Grandfather would raise his eyes, as if looking for something, as if hoping for a day which was so far away — he would look for tomorrow to come and rescue him from this dreary existence which seemed as endless as the *galuth* (diaspora) itself. He would look for his God who had long ago forgotten to look down at him from heaven and to see...

Translated by *Esther Kluger*

ההנהלה היוצאת: עומדים, מימין — חרבש, מרין, ליבנה, חיצוק, בריק, רוניק, טבצ'ניק, בירמן
יושבים: לנדו, פינקל, ברנר פלדמן, זיסקינד, כרפס, מנדל

potatoes only, because there was no kosher food. He used to retire into the forest, light his small fire, roast his few potatoes, and he felt slowly, as if he were eating delicacies. And he felt replete, more replete than anyone else. How could he? Only God knew.

And when the partisans were leaving the forest for their operations, they always remembered Grandfather Zweibel and always brought him something kosher, which they had stolen somewhere. They did it because Grandfather was loved by all. Not only did they love him, but they also guarded him as a most dear human being. When Passover approached, Grandfather would contemplate very hard how he could keep all the rituals, those rituals which he kept strictly his whole life. The partisans remembered the holiday, bringing him kosher dishes and fulfilling his special holiday needs. In those remote days there was some consolation in what the partisans did.

Out of the dreariness, in the midst of the daily bloodshed, acts of chivalry of the individual and the group hovered prominently. And it was those deeds which lit the few sparks of light in the darkness surrounding us.

The hardest time for us was the winter, the cold winter of the Ukrainian forests. Typical for the winter were the horrible storms, hurling the forest violently and sweeping out all those creatures who inhabited it in warmer days. And then the heavy snow would fall and accumulate on the branches and on treetops, till the trees themselves would fall down, unable to bear their heavy burden.

And we were wandering within this cold dreariness — we and the hungry wolves, both of us looking for food, both of us chased, as it seemed, by

the same demons. The wolves cherished some special sentiment for us. During our stay near them they did not touch us, they only revealed some "playfulness" toward our food.

And in those cold days the Germans would enter the forest on purpose. They would raid the depths of the forest to find our hiding places and to finish with us. They thought that in the winter it would be easier to starve and freeze us. And then came the days of trial. There were days during which we felt completely lost. We would run in all directions. We would run thousands of miles without rest, passing frozen swamps and mountains of boggy snow, and from time to time we would groan, fall down, breathing heavily, stand up again, and stubbornly move on and on...

There were nights in which, after running a lot, we would gather in one place, a heap of human bodies, wet and hurt. Nobody would utter a word. We would lie almost unconscious, and only the strong among us would from time to time wake the sleeping, because even a short sleep in the snow could have ended in the everlasting sleep. Sometime we would sit and sometime lie down, and the snow would be our pillow. We would also stare at the skies, at the distant glittering stars.

There would be times we would strive to fly high up into those distant and benevolent worlds of enormous light, shining on God's angels who hover in the light and fly close to His holy chair. At midnight the moon would appear and shine brightly. Its face would be sadder than ever, because it was bereaved. The moon would bewail those of her sons who in the past would sanctify it every month and welcome it with happiness

renewal of the people's youth and a sign of good tidings of revival. This is what I thought and imagined in those harsh days. I, a Jewish boy of twelve. But the partisans did not realize what they really were.

The Jewish partisans fought a battle of revenge. There was no enthusiasm in those dreary days, death was lurking everywhere and it was terribly real; you could feel it close at hand. The fighting was hopeless and nobody thought of survival — only revenge. In the long and dark nights, they were marching toward their missions — exploding of trains and fortifications, disrupting of communications, destroying of bridges, hitting the enemy in the rear. They were marching in long lines, carrying outdated arms and wearing rags. They were walking silently, and in their faces could one discern the stubborn bitterness and the burning eyes thirsty for revenge.

We, the camp of women and children, were accompanying them with loving eyes and wishes for success and safe arrival home. Every parting was like a last one — every pressing of the hands was a last one. We were anxious, because they were like those uncrowned Olympic champions whose records spoke for themselves. The partisans' records boasted of killed Germans, of damaged trains and, most important, of the disruption of the supply-road, so essential for the enemy — the main road to Kiev. Every delay of these loaded trains bound for the front was a great victory. The number of graves of our dear comrades was increasing day by day. This was the price for victory. The forest became very precious to us. Among those thick trees covering enormously wide areas we found our home. This was our rear area, our country. We penetrated into the most

secret corners of the forest, into places where it seemed man's foot had never trodden. It was virgin soil into which we injected life.

There lived among us in the forest a wonderful man, an outstanding person. It was Grandfather Shlomo Zweibel, of blessed memory. His glorious beard and his typically Jewish appearance symbolized for us the Jewish tragedy of this war. I vividly remember those days when Grandfather used to wake up early in the morning, when the forest was still dark. Grandfather used to prepare himself for his personal talk with the creator. He would raise his head up high — he would stand and murmur his prayers in whisper and devotion. And then, in unity with him, the entire forest would wake up.

The birds began singing while circling over the tops of the trees; on the branches sleepy squirrels would spring, drops of cold dew still glistening on their long tails. From beneath the trees a strange and different voice would burst forth, by no means less pure than above. One could listen to prayers like Ma Tovu Ohalecha, and "God of Abraham, Isaac and Jacob...", "To Jerusalem the city thou shalt return in mercy"... and "We sinned we offended."

And the trees stood still, like that holy congregation on Yom Kippur, a big and diverse crowd. Back home on Yom Kippur, the crowd was clad in white, and here in brown. And here in the forest too, Grandfather would pass in front of the Ark of the Law, and his lips would utter prayers and psalms. This was prayer never before uttered in such a day and in such surroundings. And I do not know if such a pure prayer will ever be uttered again. During all those years Grandfather's food consisted of

MICHA GAZITH

And this is what I want to do — all the survivors of the Holocaust probably do the same — I want to present a vivid picture and revive all those moments in my life which I still remember from childhood and boyhood.

The 1940's. Europe is fighting and bleeding. Germany is victorious everywhere, and one can feel that the "vision" of a thousand years of the Reich, the reign of the "pure Aryan race", will come true. Not a single country in Europe could oppose the Germans; not a single army could resist the stream of the German armored forces or their trampling boots. But for us, this was not simply occupation. It was a question of life and death. Our lot was different from that of all other defeated nations that were allowed to live. And what on earth was it we wanted? All we wanted to be left alive.

I can still vividly remember the escape into the forest. Beaten and frightened, we were like those creatures who fled from a rapidly spreading fire; we ran wherever we could, in all directions. In front of us there were the great Polesia forces, the marsh land, and the rivers streaming through enormous areas. It was a dark and rainy night in the autumn of 1942 when my uncle Joseph sent us strict orders to escape quickly, because the next day we all would be sent away and slaughtered. We left quietly in

In the Forest with Grandfather

the dark of the night, under the watchful eyes of the German and Ukrainian guards. We were moving in circles, afraid of meeting people, because the hatred all over the Ukrainian villages was enormous. All that night we walked in the midst of the deep forest toward the meeting spot which my uncle had decided on earlier.

In the early morning we made our first stop. We took slices of dry bread and sugar cubes, which we still had with us, out of our bags. And so we lay all day long, waiting for new orders telling when to move. Suddenly good news arrived — there was a group of partisans gathering in the neighborhood village. (Later the group was named the Kruk division.) This Kruk knew my uncle very well; when in trouble, they used to help each other. And so the partisans started organizing their people in the forests.

This first nucleus developed into a company, which in the course of time became a place of security for all the Jews who had survived and had run into the forest. And in the forests connections were created between distant people — strangers became brothers. Brothers sharing the same fate — stress, cold, hunger — comrades in arms. This was the covenant of blood created by the war. Jewish partisans, a symbol of our new pride, which since the days of the Maccabees had been buried somewhere deep in our subconscious. Jewish partisans, the first sign of the

YALKUT WOLYN
Quarterly

Edited by Nathan Livneh

Secretary — Yehuda Merin

Givataim — New-York — Los-Angeles

Published by the World Union of Wolynian Jews in Israel — U.S.A.